

Rudolf Rasch

Duizend brieven over muziek van, aan en rond
Constantijn Huygens

1641 juli-augustus

Verwijzingen naar deze tekst graag op de volgende manier:
Rudolf Rasch, Duizend brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens: 1641 juli-augustus
<https://huygens-muziekbrieven.sites.uu.nl/>
Voor opmerkingen, suggesties, aanvullingen en correcties: r.a.rasch@uu.nl
© Rudolf Rasch, Utrecht/Houten, 2018
15 februari 2019

CONSTANTIJN HUYGENS (OEFFELT)
AAN JOHAN VAN FOREEST [DEN HAAG]
3 JULI 1641
2758

Antwoord op Foreests brief van 25 juni 1641 (Worp 3, nr. 2748, p. 183).

Samenvatting: Huygens heeft het door Foreest opgestuurde gedicht aan de prinsen Frederik Hendrik en Willem II aangeboden. Tevens belooft hij Foreest een exemplaar van zijn *Orgelgebruyck*, met het verzoek daarover zijn mening te willen geven. Hij excuseert zich bij Foreest voor het feit dat deze pas zo laat een exemplaar toegestuurd heeft gekregen.

Door Foreest beantwoord op 7 juli 1641 (2767).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIV, nr. 309, fol. 378r: ontwerp (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLV, nr. 309, fol. 108rv: later afschrift naar ontwerp (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2758, p. 186: samenvatting.

Namen: Frederik Hendrik; Willem II.

Titels: *Hymen Auriacus* (Foreest 1641); *Orgelgebruyck*.

Glossarium: organa (orgel).

Transcriptie

J. Foresto, in Curiâ Supremâ Senatori.

Offelen, 3 Julii 1641.

Nobilissime et amplissime domine,

Insigne carmen tuum, pari ab affectu ac industriâ profectum, utrique Principi, quod me sic quidem mandaveras, | 108v | obtuli, ornatum verbis, quantum pro merito potui, pro amicitîa debui. Respondit utriusque nomine Imperator Pater, plurimum se debere tibi, gratias item habere quam maximas, quod forensibus districto negotiis placuerit in has amœnitates excurrere, non tam eruditioni ostentandæ, quæ abundè est nota, quam demonstrando in Patriam et res Auriacas amoris ac benevolentiae planè singulari.

Superest ut gratias agam, quas ago, meo quoque nomine, vir amplissime, quem de potiori turbâ seligere voluisti magnæ humanitatis tuæ vilem proxenetam.

Ruborem illa mihi res incussit, cogitanti, nescio quo fato, neglexisse me nuper offerre tibi dissertatiunculam de organis Ecclesiarum Fœderati Belgii, typis vulgatam. Quod si confitente reo placabilis es, neque adhuc sesquihorium istâ lectione perdidisti, nunc demum ut perdas petere à te audeo, atque ut, expensis rigidè argumentis, apertè significes 'B± B"DX\$0< J\ :@4 *X@< @Û6 !J, 8XFh0.' Sententiam denique de sentiis dicere assuetus, de meâ dicas, quasi è Tribunali Curiae, à quo nec provocatio est. Expecto quam mox compotem me tanti beneficii facias, et castigando quoque doceas quam non inter amicitiae tuæ tirones sit

tibi devotissimus
C.H.

Vertaling

Aan Johan van Foreest, raadsheer in de Hoge Raad.

Oeffelt, 3 juli 1641.

1. Pythagoras, *Carmen aureum*, 42: 'A± B"DX\$0< J\ *r\$D,>"; J\ :@4 *X@< @Û6 !J, 8XFh0.'

Waarde heer,

Ik heb uw voortreffelijk ²gedicht, dat met evenveel gevoel als ijver is vervaardigd, aan de twee ³prinsen overhandigd, zoals uw wens was, vergezeld van woorden, zo goed als ik maar kon en ik aan onze vriendschap verschuldigd was. De ⁴vader, de aanvoerder, antwoordde uit beider naam dat hij u zeer verplicht was. Hij is u ook zeer dankbaar dat iemand die druk bezet is met rechtszaken heeft willen afdwalen naar deze fraaie zaken, niet zozeer om met eruditie te pronken, die al voldoende bekend is, als wel om het goede hart te tonen dat u de zaak van het vaderland en de Oranjes zo duidelijk toedraagt.

Rest mij nog u ook uit mijn naam te bedanken, wat ik hierbij doe, waarde heer, omdat u uit een veel waardiger gezelschap mij hebt gekozen als eenvoudige overbrenger van uw verfijnde kunst.

Het schaamrood kleurde mijn wangen, toen ik eraan dacht dat ik, ik weet niet waarom, over het hoofd heb gezien om u mijn ⁵verhandeling over het orgel in de kerken van de Verenigde Nederlanden, in druk verschenen, ⁶aan te bieden. Maar als ik door schuld te bekennen de zaak in het reine kan brengen en als u nog niet een uur of anderhalf aan het lezen ervan heeft besteed, dan durf ik u te vragen dat nu alsnog te doen en met weloverwogen argumenten aan te geven ⁷ waar ik heb gefaald en waar ik mijn plicht niet heb vervuld,¹ om vervolgens, gewend over oordelen een oordeel uit te spreken, dat ook over het mijne te doen, als in een zitting van het hof, waartegen geen hoger beroep meer mogelijk is. Ik verwacht dat u mij spoedig dat genoeg zult doen en mij door uw kritiek zult leren dat geen nieuweling in uw vriendschap is

uw toegenegen
Constantijn Huygens.

2. Van Foreest, *Hymen auriacus* (Leiden 1641).

3. Frederik Hendrik en Willem II.

4. Frederik Hendrik.

5. *Orgelgebruyck*.

6. Uit Foreests brief aan Huygens van 7 juli 1641 (2767), blijkt dat Van Foreest zijn exemplaar van het *Orgelgebruyck* via De Wilhem ontving.

7. Pythagoras, *Carmen aureum*, 42: 'Waar heb ik gefaald? Wat heb ik gedaan? Waar heb ik mijn plicht niet vervuld?'

[CONSTANTIJN HUYGENS] (IN HET LEGER * VOOR GENNEP)
AAN CASPAR BARLÆUS [AMSTERDAM]
3 JULI 1641
2761

Samenvatting: Huygens stuurt Barlæus diens brief van 26 februari 1641 (**2657A**) terug met het verzoek in plaats daarvan een nieuwe te schrijven die voor publikatie geschikt is. Hij vraagt Barlæus om Vossius weer aan te sporen ook te schrijven. Hij dankt Barlæus voor diens bemoeienissen met de literaire opvoeding van zijn zoons Constantijn en Christiaan.

Bijlage: Barlæus aan Huygens, 26 februari 1641 (**2657A**); 'Oratiuncula' (Christiaan Huygens).

Door Barlæus ontvangen te Amsterdam op 9 juli 1641 (zie Barlæus aan Huygens, 9 juli 1641 [Worp 3, nr. 2770, pp. 191-192]) en beantwoord op 21 juli 1641 (**2789A**).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIV, nr. 310, fols. 379r-380r: ontwerp (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLV, nr. 310, fols. 108v-109r: later afschrift naar ontwerp (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgaven: Boot 1873, p. 26: onvolledig (<Facis rem ... adoptari postulabunt.>).

— Worp 3, nr. 2761, pp. 187-188: volledig.

Namen: Hendrik Bruno; Bonaventura en Abraham Elsevier; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Gerardus Vossius.

Titels: *Orgelgebruyck; Responsa.*

Glossarium: musica (muziek); organa (orgel); tuba (trompet).

Transcriptie

Barlæo.

Offelen, 3 Julii 1641.

Salutem plurimam.

Adducor multis et non levis momenti causis excudenda Elzevirii tradere quæ ad diatriben de organis rescribere non pauci ab Ecclesiâ atque Academiâ viri pii, prudentes, eruditi. Inter quos cum emineas, Vir amplissime, et in epistolam, quam vides, planè genio tuo dignam, conjeceris, pro familiaritate commercii nostri, quæ fortasse, contentus paucis et cordatis lectoribus, cuique de vulgo inspecta nolis, audeo à te petere, ut hunc denuò laborem suscipias atque, ut consulti solent solum J• BDÎH §B@H, per epistolam recusam cæterisque addendam respondeas. Crambe erit hæc bis cocta. Sed qui, de amore primum tuo securus, in conscribendo epistolio mirabilem illam facultatem tuam et facilitatem novi, citra multum pudoris quod vides posco. Quod si ad hoc idem officii compellere possis collegam Vossium, hactenus negligentem nomen istud exsolvere (cujus culpæ graves pœnas inter pocula nuper Hagæ dedit), duplici me beneficio devinxis.

Jam nunc præcessit tertium, quod animare Constantinum meum volueris per epistolam, quâ (vide judicium puelli) agnoscere se scribit dissimulasse te pro humanitate tuâ prosodiæ vitia in quæ impegerat, magis quam non observasse, quod omnino nequiebas. | 379v | Subjungit porrò his ipsis verbis: Doleo equidem ex animo deprehendisse te vitia prosodiaca, quæ alia agenti exciderunt. Bruno aliquoties voluit, ut sibi ostenderem, priusquam tibi Barlæove mitterem; ego tamen semper ei occinui, malle me vitii unius aut alterius pigeret, quam non meritæ laudis puderet. Vides quam verè pater sim, qui et exscribere filiorum balbutiem sustineo, et alteri legendam præbere. Enimvero et tu pater es, et eandem insaniam cum fortassis olim insaniveris, facilius hodiè condonas. Facis autem rem longè mihi gratissimam, quod alloquio monitisque virilibus et illustribus, item exemplis tuis infantiam illam digneris.

Proinde quando supputare beneficia cœpimus, rogo nunc, ut quartum istud ac postremum addas, ut lectâ nimirum oratiunculâ, quam secundus natu Christianulus in contrariam sententiam scripsit, ei quoque blando epistolio significare velis, quid hoc primo rei oratoriae experimento videatur meruisse. Meruit sanè, paterno

judicio, non vulgarem laudem, et si fidem ego, planè mirabilis hic puellus est, per hoc ætatis tam exquisitam Latinæ linguæ et historiæ, arithmeticæ, denique musicæ, geographiæ, graphices peritiam adeptus, ut in multis fratrem cum antevertat, insigni et maternâ prorsus modestiâ omnibus amet cedere. Excitandum itaque hoc ingenium, et |380r| subdendum calcar est, cujus rei fastidium meâ caussâ, ut suscipias, iterum iterumque rogo. Quatuor sic mares educo, ut vix operâ tuâ caream; sed partiemur molestiam, neque omni te quadrigâ simul obruam. Succrescet horum adolescentiæ aliorum infantia, cumque primos emancipaveris, postremi sensim adoptari postulabunt.

Vide quo abierim; planè statueram tribus verbis à te petere, quod de organo monui. Concede, obsecro, petenti, et has chartulas item cum priori epistolâ tuâ remitte. Nihil enim ab illâ manu prodit, quod non religiosè ac sanctè penes me inter 6, 4: Z84" condatur. Tandem vale. Scribo inter tubas ac tormenta, castrensi, ut vides, facundiâ, neque librorum ope, uti par sit ad vos, qui libri estis, suffultâ. In Castris ad Gennepam, III Julii 1641.

Vertaling

Aan Barlaeus.

Oeffelt, 3 juli 1641.

Gegroet.

Door vele en gewichtige oorzaken denk ik erover om bij de Elzeviers te laten uitgeven ¹wat naar aanleiding van mijn ²geschrift over het orgel vele vrome, wijze en geleerde mannen mij hebben geschreven. Aangezien u boven dezen uitsteekt, edele heer, en u in de ³brief, die u hier ziet, die uw vernuft geheel en al waardig is, zaken bijeen hebt gebracht, vanwege de vertrouwdheid in onze omgang, die misschien slechts voor weinige en ingewijde lezers bestemd waren en die u niet door iedereen wilt hebben gelezen, durf ik u te vragen of u opnieuw de pen ter hand wilt nemen en, zoals de rechtsgeleerden gewoon zijn, slechts ⁴op die dingen die de zaak betreffen¹ te antwoorden, met een herschreven brief, om aan de andere te worden toegevoegd. Deze kool zal dan tweemaal worden gekookt. Maar ik, die zonder vrees voor uw vriendschap uw wonderbaarlijk vermogen en gemak in het schrijven van brieven ken, vraag u dit, zoals u ziet, zonder veel schaamte. Als u toevallig collega Vossius ertoe kunt brengen mij diezelfde dienst te bewijzen, Vossius die tot nu toe verzuimd heeft zijn naam waar te maken (voor wiens schuld hier in Den Haag onlangs onder het genot van een glas de verschrikkelijkste straffen zijn bedacht), zou u mij met een dubbele dienst verplichten.

Aan deze is al een derde voorafgegaan, nl. dat u mijn zoon Constantijn door een ⁴brief hebt willen aansporen, waardoor hij, zo schrijft hij (zie het oordeel van de jongeling), wel door heeft dat u vanwege uw vriendelijkheid de prosodische fouten, waaraan hij zich schuldig heeft gemaakt, niet wilde zien, eerder dan ze echt niet te zien, wat u helemaal niet kunt. Hij voegde er deze woorden aan toe: *'Ik betreur het in hoge mate dat u deze prosodische fouten hebt geconstateerd, die mij zijn ontglipt toen ik even niet oplette. Bruno wilde altijd dat ik mijn werk eerst aan hem zou tonen alvorens het aan u of Barlaeus te zenden. Ik heb hem echter altijd gezegd dat ik liever berouw had over de een of andere fout dan mij te schamen voor onverdiende lof.'* U ziet wat een echte vader ik ben, die het verdraagt het gehaspel van zijn zonen over te schrijven en aan iemand anders voor te leggen. Maar u bent ook een vader en u kunt de waanzin, die u vroeger misschien zelf ook bedreef, nu des te gemakkelijker vergeven. Dat u zich verwaardigt deze kinderlijkheden te voorzien van wijze en volwasen raadgevingen en uw eigen voorbeeld, stemt mij zeer dankbaar.

Nu wij beginnen de weldaden te tellen, vraag ik u nog een vierde en laatste gunst, namelijk dat u, na de redevoering te hebben gelezen die mijn tweede zoon Christiaan heeft geschreven in tegengestelde zin, weer in een oprechte brief wilt aangeven, wat u verdienstelijk voorkomt in dit eerste experiment in de retorica. Hij

1. *Responsa*.

2. *Orgelgebruyck*.

3. Barlaeus aan Huygens, 26 februari 1641 (2657A).

4. Barlaeus aan Constantijn Huygens jr., 19 juni 1641, 'Feliciter te Rhetoricam ...' In Leiden, Univ. Bibl., Cod. Bibl. Publ. Lat., nr. 885.

verdiende, naar het oordeel van zijn vader, meer dan gewone lof, en deze jongeman is, als ik het goed zie, zeer bijzonder, en hij heeft voor zijn jeugdige leeftijd al zoveel vaardigheden verworven in het Latijn, de geschiedenis en de rekenkunde, alsmede in de muziek, de aardrijkskunde en het tekenen, dat hij, wanneer hij in veel dingen op zijn broer vóórkomt, liever ten achter zou willen staan bij allen met waardige en moederlijke bescheidenheid. Daarom moet zijn geest worden aangespoord en moeten hem de sporen worden gegeven, wat ik u steeds en steeds weer vraag om mijnentwille op u te nemen. Vier van deze hengsten moet ik opvoeden, zodat ik uw hulp nauwelijks kan missen; maar laten wij de last verdelen, en laat ik u niet met het hele vierspan overstelpen. Hun kinderlijkheid steekt de volwassenheid van anderen naar de kroon, en wanneer u de eersten hebt opgevoed zullen de laatsten hun rechtmatig deel [van uw aandacht] opeisen.

Zie nu, hoever deze brief is gekomen. Ik was alleen van plan u in drie woorden nog eens te vragen, wat ik u met betrekking tot het orgel had meegedeeld. Verhoor, smee ik u, de bede van de vrager en stuur deze brief op met uw eerdere brief. Er is immers niets wat van die hand komt, dat niet oplettend en met eerbied bij mij onder ^Lde kostbare kleinoden^J wordt bewaard. Gegroet zover. Ik schrijf tussen de trompetten en het gedruis, in de welbespraaktheid, zoals u ziet, van het legerkamp en zonder de steun van boeken, zoals dat u past, die altijd met boeken bezig is. In het legerkamp voor Gennep, 3 juli 1641.

CONSTANTIJN HUYGENS (OEFFELT)
AAN DAVID DE WILHEM (DEN HAAG)
6 JULI 1641
2765

Samenvatting: 1. Huygens heeft van Du Mory gehoord dat Streso zijn preken gebundeld wil uitgeven en aan Huygens wil opdragen om de goede verstandhouding te herstellen. 2. Maar Huygens kan zich niet herinneren ooit iets te hebben gedaan dat die verstandhouding zou hebben kunnen verstoren. 3. Huygens is echter beslist van mening dat Streso hem en ook de kerk met zijn orgelpreek heeft beledigd. Als Streso iets wil uitgeven, moet hij rekening houden met de kerk en met Huygens. 4-5. Wat betreft de kerk moet Streso zich vooral gematigd en redelijk uitdrukken. 6-7. Huygens herhaalt Streso's belediging. Bij een opdracht moet Streso duidelijk aangeven dat hij Huygens niet wilde beledigen. Doet hij dat niet, dan kan Huygens dat niet zomaar laten passeren. 8. Afwijkende meningen, van Streso of anderen, mogen best, graag zelfs, worden gepubliceerd als het maar redelijk gebeurt. 9. Huygens heeft slechts zijn geweten gevolgd. Of de kerken zijn raad zullen opvolgen, is hun zaak. Het is hem om het even. 10-11. Niemand kan Huygens zijn goedsaandoening afnemen bij het horen van psalmen met een goede compositie, zoals bijvoorbeeld die van Le Jeune in zijn *Dodécacorde* [1598], met name Psalm 102, en met name vers 5:3-7, 6:5-6 en 13:1-5, die hijzelf ook met snaren en schalmeien heeft gezongen. 12. Huygens vindt psalmcomposities niet noodzakelijk voor de eredienst, maar blijft erbij dat het een goede zaak is. 13. Streso, Voetius en anderen hebben kennelijk geen gevoel voor muziek en het stoort Huygens daarom dat ze uitspraken doen over muzikale zaken. 14. Huygens sluit de brief af met excuus voor de lengte.

Datering: Volgens het opschrift in het klad is de brief op 6 juli geschreven, maar pas op 10 juli verzonden.

Door Wilhem beantwoord op 17 augustus 1641 (Worp 3, nr. 2821, pp. 214-215). Wilhems brieven aan Huygens van 11 en 12 juli 1641 (Worp 3, nrs. 2774 en 2776, pp. 195-196 en 196) zijn geschreven vóór de ontvangst van de onderhavige en betreffen geheel andere zaken.

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fols. 570r-573v: ontwerp (twee dubbelvellen, respectievelijk fols. 570/573 en fols. 571/572). Huygens heeft eerst het ene dubbelvel volgeschreven en vervolgens het andere, zodat de schrijf- en leesvolgorde als volgt is: fols. 570rv, 573rv, 571rv, 572r.

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2765, pp. 189-190: samenvatting.

Namen: David; Abraham du Mory; Claudin le Jeune; Paulus (apostel); Plautus; Plutarchus; Caspar Streso; Gisbertus Voetius.

Titels: 'Concio de secundo præcepto' (Streso); *Orgelgebruyck*; *Dodécacorde* (Le Jeune 1598).

Glossarium: concentus (meerstemmigheid); decantare (zingen); fides (snaren); modulamentum (melodie); modus (compositie); musica (muziek); organa (orgel); pars (partij); psalmista (psalmist); psalmus (psalm); succinere (meezingen); tibia (schalmei); tonus (toon); tuba (trompet); vox assa (onbegeleide stem).

Transcriptie

Fratri de Wilhem.

Oeffelen, uno spiritu, 6 Julii 1641, datæ 10 Julii.

Monsieur mon frère,

[1.] Monsieur de Mory me dit ces jours passez, que Monsieur Streso auroit envie de renouer nostre amitié par la dédicacion qu'il me destinoit de certains sermons de sa façon, où se trouveroit aussi celuy des orgues, si je le voulois. C'est ce que j'en ay apprins, et en ay voulu apprendre, comme en passant, sans m'y engager de response.

[2.] Mais j'ay changé d'avis, et trouvé bon de vous dire (je parleray Latin, afin qu'il le voye à vostre commodité) nihil adeò commissum, cujus ego recordatione quidquam detractum velim, vel existimationi ingentium virtutum tanti viri, vel amicitiae inter nos ab illa natae, et, quantum in me hactenus fuit, pleno prorsoque

affectu cultæ. Non meo sunt, non sunt quantæ animis cælestibus iræ, et quidquid tandem accederit.
¹5 "LP•Fh"4 |< Jè 2, è non erubescio, procul me ab ingenuo ²Jä< •FB@<*ä< esse, quos in fædissimâ gentilium serie Apostolus recenset.

[3.] Quando tamen eo quo nosti loci ac temporis J@Ä@< :¥< "B@H nb(,< aD6@H İ*`<JT< viri probi, quale non adducor, ut credam, vel ipsum denuò repetitum velle, vel non ibi, non eâ horâ, non eo consessu, non sic dictum nolle; visumque sit interea viris magnis et illustribus, amicis denique et consanguineis, unanimi suffragio, universis (ne te quidem excepto), aliquid tum accidisse, quod non possem non ad animum revocare; succinentibus aliis, non levi me injuriâ affectum, non simplici convicio impetitur; cordatioribus verò viris ac de quiete Reipublicæ et Ecclesiæ sollicitis, acriter offensis, quod collegis inconsultis, nullâ necessitate, homo exterus, Pastor singularis, in vulgum semina jecisset novarum discussionum super argumento nihili, saltem rei adiaphoræ in plerisque Provinciarum Ecclesiarumque pridem usurpatæ consensu approbatæ, |570v| et ob quam Hagæ nunc conscio magistratu introduci cœptam, reliqui omnes testarentur Verbi Dei præcones, neminem ad se querelam hactenus detulisse; colligo, inquam, ex præmissis, si propositum Domino Stresoni est, publico dare quidpiam, quo rei, publicè, non quâ poterat prudentiâ atque animi temperantiâ, gestæ mitiorem à lectoribus et amicis interpretationem impetrare curet, fieri id primò respectu Ecclesiæ debere, mox et mei.

[4.] Illius quidem hoc pacto, ut, quam de organorum usu videri vult sententiam tueri, tueatur quidem hoc scripto eâ libertate ac B"DDOF\', quam competere sibi in rebus ad Ecclesiam spectantibus suo jure præsumit, quisquis eo in munere versatur. In adiaphoris autem sibi citra injuriam vindicat quivis in communis boni promotionem probo fine mediisque legitimis intentus. Temperet verò sibi à conviciis eorum, quos à se dissentire scit. Neque enim privatorum ille porrò caussa est; civitates implicat, Academias, populos, Provincias. Quarum cum nullæ nobis puritate cultus aut doctrinæ concesserint, digna viro prudente cogitatio est, expediatne in rem adiaphoram non nuper à plerisque receptam tribunitia calore invehì, conclamatâ seditiosè plebeculâ (in gratiam et instinctu, si Deo placet, paucorum nescio an (D"4*\\T<, an (D"4@L :X<T< ,ÆDT<, LJä<) quasi ad Ecclesiæ et omnis rei sacræ dolo machinatam subversionem et in ruinam improvisam erumpens incendium.

[5.] Missa enim dum facit J• J-H •6@8"F\\H B,D4BJT :VJ", simul |> |<"<J\\H pari modestiâ ac moderatione dictu sententia, quam tum omisit, de manifesto organorum abusu qui, à Papismo reliquus, passim adhuc obtinet, |573r| multisque sine offendiculo, certè sine justâ irrisione adversariorum admitti non videtur. Significabit tacitè cætera illa superflua, in quæ tum de suggestu cum stupore abreptum vidimus, nimio quodam loquentis æstu, vel intemperie vel zelo, ut quibusdam placebit, excidisse, neque adeo quidquam opus fuisse J-H B46D\\H mordacibusque periodis, cujusmodi incalescenti pro argumento rhetori non nunquam sacer furor arma ministrat. Hoc sedatiore scribentis quam loquentis impetu cum apparebit, casu quodam atrocius classicum amicorum periculo non imminentium hostium fuisse, id lucri et compendii faciet Dominus Streso, ut, quos ignaræ plebis acri dictione animos commovit, non dicendo, quod nolim, nihil, sed sententiæ suæ capita mitius asserendo, contrariæ autem modestius inpu gnando, subito ad se reversos sit visurus, planè quidem terrore quo ab eo tempore agitantur, panico an lymphato, liberatos. Cujus rei pro virili præstandæ, ut equidem accepi, seriâ se collegis promissione obstrinxit.

[6.] Ad me quod attinet, contra quem, ut legum nostrarum verbis utar, non obliquè tantum vociferatus est,³ sed et alios ad vociferationem concitavit, quo convicium⁴ quasi convocium fieri jurisconsultos tradere memini, cui, deserto de industriâ textus exponendi filo, licet infirmissima quæque diatribes meæ argumenta in pugnam grandem illam, ut apud comicum est, præsentì in os impexit, dicam, dicam commotæ ecclesiæ, novi, pravi et hæretici cultus asserti dicam, præsentì, inquam, mihi et in cætu quidem Jä< |< JX8,4 ac populi,⁵ quo iterum

1. Romeinen 2:17: 'z3*¥, Fx, z3@L*"Ä@H |B@<@:V.®, 6"Ä |B"<"B"b@ Jè <` :å, 6"Ä 6"LP•F"4 ¥< 1,è.'

2. Romeinen 1:31: 'z !FL<XJ@LH, •FL<2XJ@LH, •FJ`D(@LH, •FB`<*@@H, •<,8,Z :@<"Hq'

3. In de kantlijn: 'Liber 15, § 8, Digestum de injuriis'. *Digesta (Pandectæ)*, XLVII, 10 (De injuriis et famosis libellis), 15, 8: 'Fecisse convicium non tantum is videtur, qui vociferatus est, verum is quoque, qui concitavit ad vociferationem alios vel qui summisit ut vociferentur.'

4. In de kantlijn: 'Idem liber, § 4.' *Digesta (Pandectæ)*, XLVII, 10, 15, 4: 'Convicium autem dicitur vel a concitatione vel a conventu, hoc est collatione vocum. Cum enim in unum complures voces conferuntur, convicium appellatur quasi convocium.'

5. In de kantlijn: 'Idem liber, § 12.' *Digesta (Pandectæ)*, XLVII, 10, 15, 12: 'Quod in cætu dictum est, convicium est. Quod autem non in cætu nec vociferatione dicitur, convicium non propriè dicitur, sed infamandi causâ dicum.'

atrocis injuriæ culpa legibus definitus; quem, |573v| cum hoc declamandi consilium cepisset, tempestivè certior acris instituti facere potuisset, ut et cæteros omnes consanguineos (quorum nemo est qui de vivo malè, quod sciam, meritis sit), quo concioni turbulentæ, si sic visum esset, potuissemus non interesse; me, inquam, hoc nimis violento malæ percussu (cur diffitear?) subinfensum.

[7.] Si compellare præfatiunculâ decrevit, quâ eandem scilicet mihi homiliam oblaturus sit, fieri id omninò non potest, nisi factâ mentione scandali (sinistrè dati an accepti, ipse viderit) subjungat verba, etiam quibus non obscurè testetur, nec offendendi mei nec existimationis meæ lædendæ consilio, elapsa sibi tum temporis properanti vel incauto fuisse quæ, ut ab initio dicebam, nec repetita denuò velit, neque sic, eodem loci, ac temporis, prolata. Huc si, fiduciâ forte rei præclarè gestæ, adduci non potest, moneo equidem seriò, parcat B08` < B08è |68@b, 4<, neque me, vivâ voce abundè sic exagitatum, aggrediatur, typorum quoque ⁶monumentis aëre perennioribus, irridendum vulgo propinare, inscriptâ scilicet nomini meo ipsâ, quam dixi nominis contumeliâ. Quod num 6"J"BXP"4 —< *L<"\ : 0< pari atque stoicismo FJD@Lh@6V : 08@H, non temere asseruerim.

[8.] De cætero, tam ego parum pensi habeo, adversam suam de organo opinionem Dominus Streso, aut quivis eruditorum, publicè legendam exponat, ut contra volupe sit mihi adstruere ipsos disceptatione rei adiaphoræ libertatem, quâ in |571r| asserenda meâ pro modulo prior usus sum. Modò à conviciis item et morsu abstineant nihil tale merentis adversarii, habeantque perpetuam linguæ styliri ducem ac comitem candorem animi et BD"xJOJ", quam in dissertatiunculâ nostrâ nemo hactenùs prudentium, quod sciam, desideravit.

[9.] Enimverò, semel ego sic B, 4FV : , <@H J—< J-H FL< , 4*ZF , TH, non affectatæ compunctionis, auditor omnium deinceps ero, ne ⁷gry quidem repositurus, ut nec libere nec, si libeat, vacare, longè diversis alienisque ab amœniori literaturâ negotiis dirempto, ad caput primò, deinde ad calcem diatribes verè modestèque monui. Eligent porrò Ecclesiæ, pro captu quidem Pastorum et ovium, utram balatui suo, ut nunc est, aptiorem sententiam judicabam? Quin etiam, si quos ego persuasero, solius fortasse , ŪJ">\ "H gratiâ organa voci assæ immiscebunt. Quibus, contra, inter sæculi hæreticos aut novatores censebor, ne sic quidem illud recepturi sunt. Euge, nihil tale nec invito nec incauto accidet. Vicerim an succubuerim, in æquo ponam contentus me vicisse, et hoc ab animo, deside forte an nimis distracto, semel impetrasse, ut qualicumque opellâ patriæ gratificari, si non potuerim, certè conatus sim, animo et affectu, bono cive non indigno.

[10.] Ut finem faciam, affinis optimè, narro tibi, nòn satis mihi verosimile videri, ut ullis unquam rhetorum |571v| flosculis aut logicorum sophismatis cogar esse quod non sum, non sentire quod sentio, mirabilem illam scilicet animi commotionem, quoties divini Psalmistæ verba auribus percipio, apti ac decori modulamenti tonis expressa, quæ, quanto densior, gravior, doctior, elegantior partium •D : @ (Z, tanto vehementior et sursum quidem animi agitatio est.

[11.] Testabuntur hoc infiniti mecum mortales, quorum ego frequenter oculis obortas lachrimas vidi, cum Claudini le Jeusne, summi musicæ artificis, stupendos modos ad Psalmos omninò duodecim, vocibus, tibiis, fidibusque commixtis decantarem, centesimum secundum imprimis et illa mirifici BVh@LH loca:

*⁸Mon breuvage en mes douleurs,
Je mesle avecque mes pleurs,
Pour la fureur de ton ire,
Car m'ayant eslevé, Sire,
Tu m'as faict si dure guerre, etc.*

Item illa venerandæ majestatis:

6. Horatius, *Carmina* III, 30, 1: 'Exegi monumentum aëre perennius.'

7. =□□□.

8. Psaume 102, 5:3-7.

⁹*Mais, o Seigneur, ta demeure,
Éternellement demeure, etc.,*

et hæc denique venustissimi mæroris:

¹⁰*Voyant ma force amortie,
En chemin et de ma vie,
Par luy raccourcy le cours,
J'ay dit, ô Dieu, mon secours,
Ne m'abba point sans ressource, etc.,*

quæ omnia magni spiritus author tantâ |<,D(,\ ' expressit, ut ferreus quidem ille auditus sit, meâ opinione, cui cor et sanguinem sacro quodam horrore non concutiant et nescio quâ rerum cælestium quasi præmulsione non afficiant.

[12.] Divini ista cultus necessariam partem facere nusquam asserui, nedum quid hoc ineptius, quod falsò mihi adstinere probabo, Dominum Stresonem, si adstruxit. Quid in me musicæ JÎ h, Â < J4 operetur, ausus sum disertè fateri atque hinc arguere, non assis rerum humanarum ludibriis creatum videri. Quo id denique nomine censendum sit theologis definiendum relinquo. Neque aphorismo eorum qualicumque invitus subscribam, unum hoc, si non eripiunt, bonæ mentis qualecumque adminiculum vocari posse.

[13.] Non me latet verò reperiri præstantissimos homines, qui his concentibus non moveantur magis quam si 6Tn@Â |6 6@48\ "H sint. I \ |D@Ø: , <; Demus inter hos Dominum Stresonem |572r| esse, Voetiumque et quotvis alios multis majoribusque quidni dotibus præclaros viros. Quid illorum •<"4Fh0F\ ", quâ, ut ex sapientissimo veterum Plutarcho descripsi, solâ nituntur, ad hoc cereum ac ductile animorum nostrorum 6"Â JÎ BV<L "ÆFh0J46` <? Vitio videnti cæcus vertat, quod oculis ille se regi sinat, quibus iste careat? Aut disputare denique audeat, non posse eam vim oculorum esse, quam calamitate suâ fit ut non intelligat? Hoc est nimirum hîc quod ægriusculè ferre soleo, surdos (sit verbo venia) tanquam cæcos de colore, de sono definire, cum, in sequiore sensu, nemo quidem patiatur sibi quidquam præscribi ex palato alieno ¹¹præscribi.

[14.] Mais je suis bien loing de mon texte, et Monsieur Streso me le pourroit reprocher par récrimination. Je vous en demande pardon, et si quid opportunè dixisse videor, qui hæc inter tubas at tormentorum tonitrum et mille ex transverso avocamenta, raptim effutii, faictes en ce que trouverez convenir, pour le bien de celuy qui vous temoignerez aussi en toutes occasions de vostre honneur et avantage, qu'il est, etc.

Vertaling

Aan mijn zwager [David] de Wilhem.

Oeffelt, in één adem, 6 juli 1641, verzonden 10 juli.

Mijnheer mijn zwager,

1. De heer [Abraham] du Mory heeft mij enkele dagen geleden verteld dat de heer [Caspar] Streso de vriendschap met mij weer wilde aanknopen door een bundel preken van zijn hand, waaronder die over het orgel, aan mij op te dragen, als ik dat zou willen. Dat is wat ik ervan heb begrepen, en ervan heb willen begrijpen, als in het voorbijgaan, zonder mij te verbinden tot een antwoord.

2. Maar ik ben van gedachten veranderd en heb besloten u te zeggen (ik ga nu door in het Latijn, zodat ¹²hij het kan zien wanneer u dat zou willen) dat ik niets zodanigs heb gedaan waarvan ik mij herinner dat ik iets

9. Psaume 102, 6:5-6.

10. Psaume 102, 13:1-5.

11. Tweemaal <præscribi>.

12. Streso.

terug zou willen nemen, hetzij met betrekking tot de achting voor deze man met zoveel voortreffelijke kwaliteiten, hetzij met betrekking tot de vriendschap tussen ons die daaruit is voortgekomen en die ik, zoveel als ik tot nog toe kon, met hart en ziel heb onderhouden. Bij mij noch bij hemelse zielen is plaats voor zoveel toorn en wat er nog verder zal gebeuren. Ik schaam mij niet ¹³ Lmij te beroemen op God^L [wanneer ik zeg] dat ik ver ben verwijderd van de inborst van de ¹⁴ Lonverzoenlijken,^L die de ¹⁵ apostel noemt in een verschrikkelijke opsomming van allerlei slag mensen.

3. Aangezien op een plaats en tijd die u kent, Leen zodanig woord ontglipte aan de omheining van de tanden^L van deze goede man, een woord waarvan ik niet geneigd ben te geloven dat hij het weer herhaald zou willen hebben, of graag zou willen dat het daar, op dat uur, in die samenkomst en op die manier is gezegd; en [aangezien] het ondertussen heeft geschenen aan alle voornamen en belangrijke mannen, ook aan vrienden en bloedverwanten, - en ze zijn het allemaal eens (zelfs u reken ik daarbij) - dat er toen iets is gebeurd dat ik onmogelijk kan vergeten; aan de andere medezangers dat mij een zwaar onrecht is aangedaan, en dat ik ben aangevallen met ongewone verwijten; terwijl echter de meer verstandigen en zij die de rust in kerk en staat zijn toegedaan ten zeerste zijn beledigd omdat deze bijzondere mens en begenadigde herder zonder zijn collega's te raadplegen en zonder noodzaak in het volk het zaad heeft gestrooid van nieuwe twistgesprekken over een onderwerp zonder inhoud, althans een 'neutrale zaak' die in verschillende provincies en kerken reeds toegepast en met algemene instemming goedgekeurd is, en vanwege welks invoering ervan te Den Haag met medeweten van de magistraat niemand, naar de overige predikanten verklaren, tot nu toe bij hen was gekomen met bezwaren; om al die redenen concludeer ik, zeg ik, dat, als de heer Streso voornemens is iets in het licht te geven, waarin hij van het verloop van de zaak, publiekelijk, met meer voorzichtigheid en gematigdheid dan hij [indertijd] kon, voor de lezers en vrienden een beter verteerbare uitleg weet te bewerkstelligen, [concludeer ik] dat dat in de eerste plaats moet gebeuren rekening houdende met de kerk; en in de tweede plaats met mij.

4. Met eerstgenoemde [namelijk de kerk] juist op zodanige manier dat hij de opvatting over het gebruik van het orgel waarover hij wil dat men ziet dat hij die verdedigt, in dit geschrift verdedigt met die ruimdenkendheid en Lvrijmoedigheid,^L die een ieder die in dit ambt verkeert, meent bij hem te passen met betrekking tot kerkelijke zaken. In de 'neutrale zaken' echter wreekt ieder zijn eigen onrecht, ieder die zich richt op de bevordering van het gemeenschappelijk welzijn met een goed doel voor ogen en wettige middelen. Maar laat hij zich onthouden van scheldpartijen jegens hen, van wie hij weet dat ze met hem van mening verschillen. Verder is dit immers geen zaak van die ene particuliere persoon, maar betreft het gemeenschappen, universiteiten, volkeren, provincies. Aangezien er daaronder geen zijn die voor de onze onderdoen in zuiverheid van dienst en leer, is het een gedachte die de verstandige man waard is, of het dienstig is om tegen een neutrale zaak, die al lang door velen is aanvaard, met de opwindende van een volkstribuun de aanval in te zetten, met het gepeupel dat oproerig bijeengeroepen is (terwille van, en op aandringen van, als het Gode behaagt, arme lieden waarvan ik niet weet of het Loudjes^L of Lherkauwende dommen^L zijn), als tegen een verraderlijk opgezette omverwerping van de kerk en al het heilige en tegen een brand die uitmondt in de onvoorziene vernietiging daarvan.

5. Als hij zich immers ontdaan heeft van Lde ongelukken van de onmatigheid^L, wordt tegelijkertijd de mening Lvan de tegenpartij^L (die hij achterwege heeft gelaten) duidelijk, die met evenveel bescheidenheid als gematigdheid onder woorden is gebracht, over het duidelijke misbruik van het orgel dat als Paaps overblijfsel overal in gebruik is, en dat voor velen niet zonder aanstoot, en zeker niet zonder de terechte spot van de ¹⁶ tegenstanders lijkt te zijn toegestaan. Hij zal stilzwijgend die verdere overbodige dingen aanwijzen, waarin wij hem met verbazing hebben zien worden meegesleept vanaf de preekstoel, [en die] hem met het overdreven vuur van een redenaar, ofwel met onmatigheid en overdreven ijver, zoals sommigen zullen vinden, zijn ontglipt, en dat er aldus geen noodzaak is geweest Lvoor bitterheid^L en bijtende passages, het soort wapens dat de heilige woede steeds aanreikt aan de redenaar die warm loopt voor zijn onderwerp. Wanneer met een minder onstuimige aandrang zowel in woord als daarna in geschrift zal blijken dat deze preek door een zeker toeval op verschrikkelijke wijze het hoornsignaal van de vrienden in nood is geweest, en niet van de op de loer

13. Romeinen 2:17: 'Indien gij u dan Jood laat noemen, steunt op de wet, u beroemt op God, | ...'

14. Romeinen 1:31: 'Onverstandig, onbestendig, liefdeloos, onverzoenlijk, onbarmhartig.' De opsomming begint al in vers 29.

15. Paulus.

16. De katholieken.

liggende vijanden, zal de heer Streso hier nog iets van winst en voordeel uit halen, zodat hij de zielen van het onwetende volk die hij met zijn scherpe tong in beroering heeft gebracht, niet door niets te zeggen (wat ik niet zou willen), maar door de hoofdzaak van zijn mening gematigder naar voren te brengen [en] die van de tegen-gestelde [mening] gematigder te bestrijden, plotseling naar zich zal zien teruggekeerd, duidelijk bevrijd van de panische of verbijsterde angst waardoor zij vanaf die tijd werden beroerd. Met de ernstige belofte om in dit opzicht zijn plicht te doen, zoals ik stellig heb vernomen, heeft hij zich aan zijn collega's verplicht.

6. Wat daarentegen mij aangaat, tegen wie hij, in de woorden van onze wetten, ¹⁷niet alleen onnodig heeft gescholden, maar ook ¹⁸anderen heeft aangezet tot schelden, waardoor, naar ik mij herinner, de rechtsgeleerden meedelen dat er een scheldpartij plaatsvindt, alsof het een samenspraak was; [en] wie hij, toen hij vanwege zijn ijver om het onderwerp uiteen te zetten zijn draad was kwijtgeraakt, enkele argumenten, zij het zeer zwakke, van mijn vertoog in die grote strijd, zoals dat bij de komische ¹⁹auteur gebeurt, terwijl ik aanwezig was, in het gezicht heeft gesmeten, ik zal zeggen, ik zal zeggen aan de in beroering gebrachte kerk, ik zal zeggen van die nieuwe, vreemde en ketterse en aangenomen dienst, ja, ik zeg, tegen mijzelf als aanwezige en ²⁰zeker in de bijeenkomst 'van de gezagsdragers' en van het volk, hoe ik wederom rechtens als gevolg van een verschrikkelijke belediging wordt aangewezen, ik, die, toen hij het plan opvatte om deze uit te spreken, vroegtijdig op de hoogte van zijn kritische opvattingen had kunnen worden gesteld, evenals ook de overige bloedverwanten (onder wie er niemand is die, voorzover ik weet, van een levende iets slechts verdient), waardoor wij afwezig hadden kunnen zijn bij die woelige preek, als het hem zo zou hebben beliefd; ik zeg dat ik door deze al te heftige kaakslag (waarom het te ontkennen?) enigszins beledigd ben.

7. Als hij besloten heeft mij toe te spreken met een voorwoord, waardoor hij als het ware diezelfde preek aan mij heeft opgedragen, kan dat beslist niet gebeuren, tenzij hij aan de gedane melding van het schandaal (ongunstig gegeven of aanvaard, dat moet hijzelf maar zien) tevens woorden toevoegt, waarin hij onomwonden verklaart dat het niet zijn plan was om mij te beledigen, noch mijn reputatie te schaden, met wat hem indertijd haastig of onzorgvuldig was ontvallen, wat hij, zoals ik aan het begin zei, wel niet herhaald zou willen hebben, noch op dezelfde manier, op dezelfde plaats en op de dezelfde tijd naar voren zou willen hebben gebracht. Als hij, trouw blijvend aan de overduidelijk reeds verrichte daad, hiertoe niet kan worden bewogen, waarschuw ik hem ernstig dat hij zich ervoor moet hoeden 'om slijk met slijk af te wassen,' en dat hij mij niet, na mij met de stem gedurig te hebben opgejaagd, verder belachelijk maakt door mij in het openbaar toe te drinken met ²¹'gedenktekenen in geschrifte, die bestendiger zijn dan brons,' wanneer de beschimping zelf van mijn naam die ik heb genoemd nota bene aan mij wordt opgedragen. Of ik 'mij daar verre van kan houden' met dezelfde stoïcijnse instelling als een 'struisvogel,' zou ik niet zomaar willen beweren.

8. Voor de rest heb ik er zo weinig bezwaar tegen dat de heer Streso, of welke andere geleerde dan ook, zijn afwijkende mening over het orgel publiekelijk om te lezen verspreidt, dat het mij daarentegen juist aange-naam is wanneer zij door hun standpunten over een 'neutrale kwestie' de vrijheid bevestigen, waarvan ik mij van mijn kant tevoren heb bediend bij het handhaven van de mijne. Laten zij zich slechts onthouden van laster en schimp jegens een tegenstander die dat geenszins verdient, en laten zij voor altijd als leider en metgezel van hun scherpe tong de eerlijkheid van geest en de 'zachtmoedigheid' hebben die, voorzover ik weet, niemand van de verstandigen in mijn verhandeling heeft gemist.

9. Waarlijk, nu ik eenmaal zo 'mijn geweten heb gehoorzaamd,' en niet een gekunstelde spitsvondigheid, zal ik voortaan slechts naar iedereen luisteren, [en] met geen kik zelfs reageren, waartoe ik noch de lust heb, noch de tijd als ik er lust toe heb, zoveel als ik door verschillende en andere zaken word afgehouden van de

17. *Digesta*, XLVII, 10 (Over beledigingen en lasterschriften), 15, 8: 'Een scheldpartij te hebben aangericht wordt niet alleen hem toegerekend die zijn stem heeft verheven, maar ook hem, die anderen tot gescheld heeft aangezet, of hem, die heeft toegestaan dat er werd gescholden.'

18. *Digesta*, XLVII, 10, 15, 4: 'Een scheldpartij wordt bepaald door opwinding en bijeenkomst, dat wil zeggen een samengaan van stemmen. Wanneer immers verschillende stemmen hetzelfde zeggen, wordt dat gescheld genoemd, alsof het samenspraak was.'

19. Plautus.

20. *Digesta*, XLVII, 10, 12: 'Wat in een bijeenkomst wordt gezegd is een scheldpartij. Wat niet in een bijeenkomst wordt gezegd of zonder stemverheffing is geen scheldpartij in de eigenlijke zin van het woord, maar meer kwaadsprekerij.'

21. Horatius, *Carmina*, III, 40, 1: 'Ik heb een gedenkteken opgericht bestendiger dan brons.'

schone letteren, zoals ik eerst aan het ²²begin en vervolgens aan het ²³eind van mijn verhandeling naar waarheid en bescheidenheid heb aangegeven. Zullen de kerken, voorzover het begrip van de herders en de schapen gaat, kiezen welke van beide opvattingen, zoals het nu staat, ik geschikter achtte voor hun geblaas? Ja zelfs, als ik hen heb overtuigd, zullen ze misschien alleen vanwege ^{Lde welgeordendheidJ} het orgel laten mengen met de [anders] ongebeledde stem. Daartegen zullen zij, die mij onder de ketters en vernieuwers van de eeuw rekenen, zelfs dat zó niet aanvaarden. Welnu, zoiets zal niet tegen iemands zin noch onverwacht gebeuren. Of ik nu mijn zin krijg of niet, het is mij om het even en ik ben tevreden dat ik ben geslaagd [in mijn opzet] en dat ik door deze geest [van mij], toevallig werkloos, dan wel te zeer afgeleid, het zover heb gekregen dat ik, als ik het niet heb gekund, zeker heb geprobeerd om met een boekwerkje (hoedanig ook) het vaderland te dienen, met een geest en gemoed een goed burger niet onwaardig.

10. Om af te sluiten, waarde neef, vertel ik u dat het mij niet erg waarschijnlijk lijkt dat ik door stijlbloempjes en drogredenen van een of andere redenaar ooit zal worden gedwongen te zijn wat ik niet ben, [en] niet te voelen wat ik voel, namelijk die wonderbaarlijke gemoedsaandoening, telkens als ik de woorden van de goddelijke ²⁴psalmist hoor, uitgedrukt met de tonen van een passende en mooie melodie, welke [gemoedsaandoening], naarmate de ^{LsamenvoegingJ} der partijen dichter, ernstiger, geleerder en sierlijker is, heftiger is en beslist een opwekking van de geest omhoog.

11. Talloze personen zullen dit met mij getuigen, in wier ogen ik dikwijls tranen heb zien opwellen, toen wij die wonderbaarlijke composities zongen bij het ²⁵twaalftal psalmen met stemmen, fluiten en snaren door-eengemengd, van Claudin le Jeune, de koning der componisten, met name de 102de en daarvan de volgende plekken met wonderbaarlijk ^{LgevoelJ} :

²⁶*Mon breuvage en mes douleurs,
Je mesle avecque mes pleurs,
Pour la fureur de ton ire,
Car m'ayant eslevé, Sire,
Tu m'as fait si dure guerre, enzovoorts.*

Mijn brouwsel in mijn smarten,
Meng ik met mijn tranen,
Voor de woede van uw toorn,
Want nadat u mij hebt verheven, Here,
Hebt u mij zo krachtig aangevallen, enzovoorts.

En die met eerbiedwaardige grootheid:

22. *Orgelgebruyck*, p. 7.

23. *Orgelgebruyck*, pp. 143-144.

24. David.

25. Verwijzing naar Claudin le Jeune, *Dodécacorde contenant douze pseumes de David, mis en musique selon les douze modes, ... à 2, 3, 4, 5, 6, & 7 voix* (La Rochelle: Hierosme Haultin, 1598), herdrukt als *Dodécacorde selon les douse modes* (Parijs: Pierre Ballard, 1618). Psalm 102 is gezet als voorbeeld voor de vijfde modus, waarbij de tweede telling van Zarlino is gevolgd: het gaat om een authentieke modus op E. De zestien strofen in de berijming van Marot zijn als zestien delen apart getoonzet, met een stemmental dat per deel varieert van twee tot zeven. Een moderne uitgave van Le Jeunes psalm 102 uit de *Dodécacorde* is te vinden in Claude le Jeune, *Dodécacorde, Comprising twelve psalms of David set to music according to the twelve modes*, edited by Anne Harrington Heider, Part I-III (Madison, WI, A-R Editions, 1989 = Recent Researches in the Music of the Renaissance 74-76), Part II, pp. 93-139.

26. Psalm 102, 5:3-7. In Le Jeunes zetting is dit maat 9-26 van het vijfde deel, vijfstemmig gezet. Het is niet direct duidelijk waarop het 'wonderbaarlijke gevoel' dat Huygens noemt betrekking heeft. Zie het muziekvoorbeeld na deze brief.

²⁷*Mais, o Seigneur, ta demeure
Éternellement demeure, enzovoorts.*

Maar, o Here, uw verblijf
Duurt eeuwiglijk, enzovoorts.

en vervolgens die met prachtige droefenis:

²⁸*Voyant ma force amortie,
En chemin et de ma vie,
Par luy raccourcy le cours,
J'ay dit, ô Dieu, mon secours,
Ne m'abba point sans ressource, enzovoorts.*

Terwijl ik mijn kracht te niet gedaan zie,
Onderweg, en van mijn leven
De loop door hem verkort,
Heb ik gezegd: O God, mijn hulpe,
Laat mij niet zonder redding zijn, enzovoorts.

wat alles door deze geestrijke auteur met zoveel ¹uitwerking is getoonzet dat de luisteraar wel van steen moet zijn, mijns inziens, wanneer dit niet zijn hart en bloed doet kloppen met een of andere heilige verschrikking en niet raakt met ik weet niet wat voor soort van streling van hemelse zaken.

12. Ik heb nooit beweerd dat dit een noodzakelijk onderdeel van de heilige dienst moest worden, laat staan dit nog ongeschiktere, wat ik zal bewijzen dat de heer Streso valselijk voor mij volhoudt, als hij het bevestigd heeft. Wat in mij muzikaal ²als iets goddelijks werkzaam is, heb ik goed onderbouwd durven uiteen te ²⁹zetten en van hieruit heb ik durven te beredeneren, dat dit niet uit pure hersenspinsels van menselijke zaken lijkt te zijn ontstaan. Hoe het vervolgens moet worden beoordeeld, laat ik aan de theologen over om te bepalen. En ik zal niet tegen mijn zin een of andere uitspraak onderschrijven, slechts hetgeen, als zij mij die mogelijkheid niet ontnemen, een steun van de goede geest kan worden genoemd.

13. Het is mij echter niet onbekend dat er voortreffelijke mensen zijn die door deze samenklanken niet meer geroerd worden als waren ze ³onnozele kinderen net uit de moederschoot. ⁴Wat zullen wij zeggen? ⁵Laten wij aannemen dat onder dezen de heer Streso is, en ook [de heer Gisbertus] Voetius en al die anderen zijn, vanzelfsprekend met vele en grote gaven begiftigd. Wat is hun ⁶ongevoeligheid, ⁷waarop zij, zoals ik naar Plutarchus, de wijste der ouden, heb beschreven, uitsluitend steunen, voor deze smeeras of dit glijmiddel van onze zielen ⁸en voor de gehele waarneming? ⁹Moet de blinde het de ziende als verkeerd aanrekenen dat deze laatste zich door zijn ogen laat leiden, die hem ontbreken? En durft hij vervolgens te betwisten dat er een vermogen van de ogen kan zijn dat hij door zijn tekortkoming eventueel niet zou begrijpen? Hier is zeker iets aan de hand dat ik maar matigjes pleeg te verdragen, namelijk dat doven (vergeef mij het woord), zoals blinden over kleuren, over klank iets vaststellen, omdat niemand, in algemenere zin, het verdraagt dat hem iets wordt voorgeschreven naar andermans smaak.

14. Maar ik laat mij teveel meeslepen en de heer Streso zou mij dat kunnen verwijten in een tegenbeschuldiging. Ik vraag u er vergiffenis voor, en als ik toevallig nog iets toepasselijks lijkt te hebben gezegd, ik die dit alles temidden van de krijgstrompetten en het gedonder van de belegeringswerktuigen en duizend andere

27. Psalm 102, 6:5-6. In Le Jeunes zetting is dit maat 16-23 van het zesde deel, vijfstemmig gezet. Huygens verwijst zeker naar de relatief homofone zetting van dit gedeelte temidden van overwegend polyfone passages. Zie het muziekvoorbeeld na deze brief.

28. Psalm 102, 13:1-5. In Le Jeunes zetting is dit maat 1-20 van het dertiende deel, zesstemmig gezet. Het is niet direct duidelijk waarop de 'prachtige droefenis' die Huygens noemt betrekking heeft. Zie het muziekvoorbeeld na deze brief.

29. *Orgelgebruyck*, pp. 78-84.

onverwachte afleidingen, in haast eruit heb geflapt, doe ermee naar het u uitkomt, ten voordele van hem die ook in alle omstandigheden, tot uw eer en voordeel, zal verklaren dat hij is enz.

Aanhangsel

Claude le Jeune, Pseaume 102, Cinquiesme partie, maat 9-26

9

Dessus

Haute-contre

Cinquiesme

Taille

Basse-contre

Mon breu - vag' en mes dou -

Mon breu-vag' en mes dou-leurs, Mon breu-vag' en mes

Mon breu - vag' en mes dou-leurs, Mon breu-vag' en mes

Mon breu-vag' en mes dou-leurs, Mon breu-vag' en mes

12

D

HC

5me

T

BC

leurs, Je mesl' a - vec - ques mes

dou-leurs, Je mesl' a - vec-ques mes pleurs, Je mesl' a - vec - ques mes

deu - leurs, Je mesl' a - vec - ques, Je mesl' a - vec - ques mes

dou-leurs, Je mesl' a - vec - ques mes pleurs, a - vec - ques mes

15

D Pour - la fu - reur de ton i - re, Pour la fu-reur de ton i - re, Car m'ay-ant

HC pleurs, Pour la fu - reur de ton i - - - re,

5me 8 pleurs, Pour la fu - reur de ton i - re, Pour la fu-reur de ton i - re, Car m'ay-ant

T 8 pleurs, Pour la fu - reur de ton i - re, Pour la fu-reur de ton i - re, Car m'ay-ant

BC pleurs, Pour la fu - reur de ton i - re, Pour la fu-reur de ton i - re,

19

D es-le-vé, es - le-vé, Si-re, Car m'ay-ant es - le - vé, Si - - - re, Tu m'as

HC Car m'ay - ant es - le - vé, Si - re,

5me 8 es-le-vé, Sir', es - le - vé, Si-re, m'ay - ant es - le-vé, Si - re, Tu m'as fait si du-

T 8 es-le - vé, Sir', es - le-vé, Si - re, m'ay - ant es-le-vé, Si - re, Tu

BC Car m'ay - ant es-le-vé, m'ay-ant es - le-vé, Si - re, Tu m'as

23

D fait si du - re guer - re, Tu m'as fait si su - re guer - re.

HC Tu m'as fait si du - re guer - re.

5me 8 re, si du - re guer - re, si du - re guer - re, si du - re guer - re.

T 8 m'as fait si du - re guer - re, du - re guer-re, Tu m'as fait si du - re guer - re.

BC fait si du - re guer - re, Tu m'as fait si du - re guer - re.

Claude le Jeune, Pseaume 102, Sixiesme partie, maat 16-24

16

Dessus
 Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu -

Haute-contre
 Mais, o Sei - gner, ta de - meu - re,

Cinquesme
 Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu -

Taille
 Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu -

Basse-contre
 Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu -

20

D
 re, Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu - re.

HC
 É - - ter - nel - le - ment de - meu - re.

5me
 re, Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu - re.

T
 re, Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu - re.

BC
 re, Mais, o Sei-gneur, ta de - meure, É - ter - nel - le - ment de-meu - re.

Claude le Jeune, Pseaume 102, treziesme partie, maat 1-19

Dessus
 Voy - - - ant ma forc' a - mor - ti - - -

Second Dessus
 Voy - ant ma forc' a - mor - ti',

Haute-contre
 Voy - ant ma forc' a - mor - - - - ti',

Cinquiesme

Taille

Basse-contre

D
 e, En che - min et de ma vi - - -

2D
 En che - min, En che - min et de ma vi - e, Par luy

HC
 En che - min, En che - min et de ma vi - e, par luy

5me

T
 et de ma vi - e, Par luy

BC

7

D e, Par luy rac - cour - cy le cours,

2D rac-cour - cy le cours, Par luy rac-cour - cy le cours, J'ai dit,

HC rac-cour - cy le cours, Par luy rac-cour - cy le cours, J'ai dit

5me

T rac-cour - cy le cours, Par luy rac-cour - cy le cours, J'ai dit,

BC

10

D J'ai dit, ô Dieu, mon se-cours,

2D ô Dieu mon se-cours, ô Dieu, mon se-cours, Ne m'ab-

HC ô Dieu, mon se-cours, ô Dieu, mon se-cours,

5me ô Dieu, mon se-cours, ô Dieu, mon se-cours,

T ô Dieu, mon se-cours, ô Dieu, mon se-cours,

BC ô Dieu, mon se-cours,

14

D

Ne m'ab -

2D

ba point sans res-sour - ce, Ne m'ab - ba point sans res-sour - - -

HC

8 Ne m'ab-ba point, Ne m'ab-ba, Ne m'ab - ba, ne m'ab-ba point,

5me

8 Ne m'ab - ba point sans res-sour - ce,

T

8 Ne m'ab-ba point, Ne m'ab-ba point, sans res - sour - ce, Ne m'ab-ba

BC

Ne m'ab-ba, Ne m'ab-ba point,

17

D

ba point sans res - - sour - - - ce.

2D

ce, Ne m'ab - ba, Ne m'ab - ba point sans res - sourc'.

HC

8 Ne m'ab - ba point, sans res - sourc'.

5me

8 Ne m'ab - ba point, Ne m'ab - ba point sans res - sourc'.

T

8 point sans res - sour - ce.

BC

Ne m'ab - ba, Ne m'ab - ba point sans res - sourc'.

JOHAN VAN FOREEST (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [DEN HAAG]
7 JULI 1641
2767

Antwoord op Huygens' brief van 3 juli 1641 (2758).

Samenvatting: Foreest dankt Huygens dat deze zijn gedicht aan Frederik Hendrik heeft overhandigd. Hij kijkt uit naar Huygens' *Orgelgebruyck*, waarover hij al een gedicht heeft geschreven.

Bijlage: 'Instrumenta musica, quæ vulgò organa dicuntur, ædibus sacris convenire' (Foreest 1641; gedicht).

Foreest schreef opnieuw op 14 juli 1641 (2778).

Worp (3, p. 190, n. 5) vermeldt een brief van Foreest van 8 juli 1641, die nu onvindbaar is. Volgens Worp zou deze brief vergezeld gaan van het gedicht. Vermoedelijk vergistte Worp zich hier, want in de genummerde brievenreeks van Foreest in Cod. Hug, 37 vindt men: nr. 6 (25 juni 1641), nr. 7 (7 juli 1641), nr. 8 (10 maart 1642).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief, met het gedicht bijgeschreven onder de brieftekst (dubbelvel, 21x33 cm, a | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2767, p. 190: samenvatting.

Namen: Frederik Hendrik; Orpheus; Wilhem, David de; Willem II.

Titels: *Orgelgebruyck*; *Hymen Auriacus* (Foreest 1641).

Glossarium brief: cantus (gezing); insonare (klinken); lyra (lier); organa (orgel); tractare (spelen op).

Glossarium gedicht: barbitus (lier); canere (zingen); canorus (zangerig); cantus (gezing); fides (snaren); hymnus (lied); instrumentum (musicum) (muziekinstrument); organa (orgel); sonare (klinken)

Transcriptie

Mynheer

Mynheer Constantijn Hagens, Ridder, Heer van Zulicom & Raedt ende Secretaris van Syn Hoocheyt Mynheer den Prince van Orange,

in 't leger voor Gennepe.

Nobilissime ac strenuissime vir,

Plus certè in officio isto, quod à te peteram, mihi præstitisti, quam à te postulaveram, plus ex eo tuli, quam mihi promiseram. Ita tua exuberat in amicitiae muneribus humanitas, et verè • : ZP" <@H est. Oraveram te, ut juniori principi opusculum meum offerres, et ex affectu meo, non autem è pretio suo, commendares, ex quo nihil præterea quam non displicuisse expectaveram. Unum id erat quod omnibus votis optabam, unum hunc fructum laboris mei desiderabam. Tu verò non tantum in hoc desiderio meo satisfacisti, sed etiam eodem officio, quod ne quidem à te petere ausus eram, pro me apud Imperatorem functus es, et à Celsitudine Ejus, utriusque principis nomine, gratias, quas nec merui, nec expectavi, mihi retulisti. Quo quid majus mihi à tanto Mecænate possit tribui! Quod retribuam autem, nihil mihi est, præter animum eundem, quem egregio principi jam à puero devovi, et perpetuò devotum volo. Hunc quæso ut Imperatori optimo offerat; nec minus munusculum hoc, quam alterum, quod ab eo profectum est, ornes. ¹Alterum tantum, et plus eo, quantum debui, me tibi ob id debere fatebor. Sed eodem aëre, quæ mea penuria est, tibi solvere cogor. Interim me utere pro tuo in quovis officiorum genere, quo tibi servire potero.

Scriptum tuum pro organi à Domino de Willem expecto. Quod cum accepero, operi mandato me strenuè accingam, sed non tanquam sententiam laturus, cum ea à te jam lata, nec ab eâ provocata sit; rerum ut eam

1. <Alteram>.

veneraturus, et eâ staturus. Quam organa tua sint efficacia, ex hoc vide. Necdum tractata mihi cantum eliciunt. Hoc plus valent, quam illa Orphei lyra. Tu conjicito quid ab iis passurus sim cum auribus meis ipsa insonare cæperint. Interea vale, ex sententiâ tuâ, cum optimis principibus et exercitu. Hagæ-Comitis, ipsis Nonis Quintilis MDCXLI.

Tibi devotissimus
J. Forestus.

Instrumenta musica, quæ vulgò organa dicuntur, et ædibus sacris convenire.

Aspice quam certum spondet sibi causa triumphum.
Usa patrociniò quæ, Sulicome tuo est!
Gennepa tam facilem vinci se præbeat opto;
Nec magis Auriaco sit gravis ²ipsa duci.
Qui vetat ³in sacrâ spirantes æde Camænas,
Et superum laudes hic celebrare vetat.
Ille locus vera est aulæ cælestis imago,
Laudibus assiduis quæ sonat ipsa Dei.
Ingeminant istas volucres à Numine doctæ;
Atque hilares hymnos, quos didicere, canunt.
Nec silet, arcano sed cantu volvitur æther;
Et polus auctoris barbitus ipse sui est.
⁴Imbuit humanam mentem vis illa canora,
Ipsa fides: unus spiritus omne movet.
Hinc sua jura probat templis mos iste receptus:
Unam cum cælo non timet iste notam.

J. Forestus

Vertaling

Aan de edele heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, en raad en secretaris van Zijn Hoogheid mijnheer de prins van Oranje,

in het leger voor Gennep.

Edele heer,

Zeker is het dat u met betrekking tot de dienst die ik van u vroeg meer voor mij hebt gedaan dan ik verlangde, en evenzeer heb ik daaruit meer ontvangen dan u mij hebt voorgehouden. Als zodanig loopt uw goedgunstigheid over van vriendschapsgeschenken en is waarlijk geweldig. Ik had u gevraagd mijn ⁵werkje aan de jongste ⁶prins te overhandigen en dat u het vanwege mij, en niet vanwege zijn kwaliteit, zou overhandigen, waarmee ik niets meer verwachtte dan niet te mishagen. Dat was het enige waar ik op uit was, alleen deze vrucht wenste ik van mijn werk. U heeft niet alleen die wens vervuld, maar voor mij dezelfde dienst, die ik nimmer aan u zou

2. Amsterdam: <illa>.

3. Amsterdam: <in sacris æra canentem templis> in plaats van <in sacrâ spirantes æde Camænas>.

4. Amsterdam: <Imbuit humanam ... omne movet.> ontbreekt.

5. Johan van Foreest, *Hymen Auriacus* (Leiden 1641).

6. Willem II.

hebben durven vragen, bij de ⁷bevelhebber vervuld, en mij door Zijne Hoogheid de dank van beide prinsen, die ik noch verdiende, noch verwachtte, terugbezorgd. Wat nog meer zou mij door een dergelijke beschermer ten deel gevallen kunnen zijn? Ik heb echter niets om hier tegenover te stellen dan de dienstbereidheid die ik al sinds mijn kindsheid jegens deze bijzondere prins koester en altijd zal blijven koesteren. Ik vraag u deze aan de opperbevelhebber aan te bieden, en dit geschenk dat niet kleiner is dan het andere dat eruit is voortgekomen passend in te kleden. Nog eens zoveel, en meer dan ik u al verschuldigd was, verklaar ik u nu schuldig te zijn vanwege deze gunst. Maar ik word gedwongen u terug te betalen met dezelfde munt, die mij juist ontbreekt. Ondertussen kunt u mij voor elke taak inschakelen waarmee ik u van dienst kan zijn.

Uw geschrift over het ⁸orgel verwacht ik van de heer [David] de Wilhem. Na ontvangst zal ik mij voortvarend aan het gegeven werk zetten, maar niet om als het ware een oordeel te vellen, aangezien dat al door u is gevelde en er door uw oordeel geen hoger beroep mogelijk is. Zoals ik uw oordeel over deze zaken zal hoogachten, zo zal ik mij daardoor laten onderrichten. Hoe werkzaam het orgel in uw toepassing zal zijn, zal uit het ⁹bijgevoegde [gedicht] blijken. Tot nu toe heeft het orgelspel mij nog geen gezang ontlokt. Maar nu draagt het daartoe meer bij dan de lier van Orpheus. U moet zich voorstellen hoe ik het [orgel] zal ondergaan wanneer de klanken mijn oren gaan beroeren. Intussen gegroet, en met u, zoals u wilt, ook de beide prinsen en het leger. Den Haag, 7 juli 1641.

Uw toegewijde
Johan van Foreest.

Of het muziekinstrument dat gewoonlijk orgel genoemd wordt ook in de kerk past.

Zie hoe zeker uw zaak overwint,
Onder de bescherming die de uwe, Zuilichem, is.
Ik wens dat Gennep zich zo gemakkelijk overgeeft
En de Oranje-leider niet nog meer zorg verschaft.
¹⁰Wie de muzen verbiedt in de heilige zaal,
Verbiedt ook de lof van de Hoogste hier te vieren.
Die plaats is het echte beeld van de hemelse hof,
Waar onvermoeid de lof Gods klinkt.
De vogels, wijs door God, vermeerderen die lof
En zingen prachtige hymnen, vanouds geleerd.
En niet is het stil, maar weerklinkt er wonderlijk gezang,
En is het uitspansel de lier van zijn maker.
¹¹Die zangkracht heeft de menselijke geest vervuld,
Ook het geloof. Eén geest beweegt alles.
Hierdoor bewijst dit aangenomen gebruik zijn terechtheid voor de kerk,
Het is niet beschroomd met de hemel dat ene bekend te maken.

Johan van Foreest

7. Frederik Hendrik.

8. *Orgelgebruyck*.

9 Het gedicht 'Instrumenta musica, quæ vulgò organa dicuntur, et ædibus sacris convenire' is ook te vinden in Amsterdam, Univ. Bibl., Hs. 28, omslag E, nr. 10 (autograaf). Aldaar is het twee regels korter en gaat het vermoedelijk om Foreests oorspronkelijke versie, die bij het overschrijven op de brief in enkele details werd gewijzigd.

¹⁰. In de Amsterdamse versie: 'Wie de zingende lucht verbiedt in de kerk,'.

¹¹. Deze en de volgende regel ontbreken in het Amsterdamse handschrift.

JOHAN VAN FOREEST (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [DEN HAAG]
14 JULI 1641
2778

Vervolg op Foreests brief van 7 juli 1641 (2767)

Samenvatting: Foreest betuigt uitgebreid zijn instemming met Huygens' ideeën over het gebruik van het orgel.

Bijlage: 'Ad Dominum de Zulichem, pro calculo sententiæ ejus, organa ædibus sacris convenire' (Foreest 1641, gedicht).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIIa, nr. 23: brief (enkelvel, 21x29cm, a | -; autograaf).

Het meegestuurde gedicht is te vinden in Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, p. 654 (autograaf), het is enigszins gereviseerd ten opzichte van de met de vorige brief (2767) meegestuurde versie.

— *Responsa*, pp. 62-66: de brief volledig, p. 67: het gedicht.

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2778, p. 197: onvolledig (<Organum tuum ... mihi commovit>), rest samengevat.

Namen: David; Frederik Hendrik.

Titels: *Orgelgebruyck*.

Glossarium brief: canere (zingen); canor (gezing); cantus (gezing); concentus (samenzing); dissonus (dissonant, adj.); harmonia (harmonie); β : <, Å< (zingen); instrumentum (musicum) (muziekinstrument); modulatio (compositie); modus (melodie); numerus (ritme); organum (orgel); RV88, 4< (psalmzingen); psalmus (psalm); tonus (toon); vox (stem).

Glossarium bijlage: barbitus (lier); canere (zingen); canorus (zangerig); cantus (gezing); fides (snaren); hymnus (lied); organa (orgel); sonare (klinken); tibia (schalmei).

Transcriptie

Nobilissime et strenuissime vir,

Organum tuum non modo aures, sed etiam mentem mihi commovit; et efficaciam suam ac arcanam potentiam illam, quæ non tam in aures, quam in ipsum animum, veluti machina quædam in hunc unum fabricata, agit, per memet ipsum mihi probavit; et tanquam turbine spiritus sui me in sententiam tuam abripuit. Meritò instrumentum hoc 6"Jz!>@P~< ita dicitur, non modò quod omnium musicorum instrumentorum hoc plenissimum atque ita consummatissimum est, verum etiam quod quodam modo, licet 6"J"PD0F46ÄH vocari potest organum interiorum et nobiliorum animæ sen- | 63 | -suum, nempe spirituum, quorum exteriores famuli sunt; quibus tamen suum cuique organum est. Quis enim, cui organa illa et mens integra, |<XD(,4"< opificii hujus, cum numeros et modos suos à te accepit, non sentiat? Ut duæ partes animæ, postquam ea primorum parentum labe imbuta est, sic etiam duplices ejus affectus statuuntur. Harmonia autem viva imago, vel potius ipsarum specierum illius defluxus et •B@DDâ> est; duplex itaque et hujus facultas. Una JÎ 8@ (46Î<, altera JÎ -8@ (@< movet. Numeri, et eorum proportionales, partes illius, et quasi spiritus ipsi sunt; prout eos intenderis vel remiseris, hanc vel illam partem animæ afficiunt, et vel ideas virtutum vel vitiorum ei infundunt. Hinc illa | 64 | modorum varietas manavit, quorum alii masculi, alii effæminati. Quod benè à te observatum est. Omnes enim tonos et modulationes, quæ mentem non excitant et erigunt ad divinum cultum et ipsam Numinis aulam ac sedem, tanquam impietatem è templo ejus pellis, et quasi è civitate ipsa in exilium agis. Nec quidem contentus es nudo canore, etiam si rectus et virtutis ille modus sit, nisi manet ab ipso corde, in Dei laudes commoto, reserato, et diffuso. Quod cum conjunctum et penitus permistum est cum cantu ab eo non dissono, qui fieri potest, ut talis non gratus sit Deo, in cujus gloriam conceptus, formatus, et à quo ipso canentis menti infusus est? Quod concentus ille non ho- | 65 | -minis opus est, quis dubitet? Quis eum ab essentiâ animæ nostræ, quin etiam à magnâ illâ universi animâ, segregare possit? nisi quis velit à cultu divino arcere JÎ β : <, Å< 16"Å

1. *Responsa*: <*, >.

RV88, 4<, quod nobis utroque sacrarum literarum codice tam religiosè commendatur, et sic ipsum Dei cultum tollere. Ecquod in sacrâ scripturâ opus excellentius est psalmis prophetarum principis? quod mihi non tam videtur h, @B<, LF`<J4 quam ipsum J@L h, @Ø B<, Ø: ", et unusquisque legentis animæ quoddam speculum vel verius anima ipsa. Sed quid opus est ista commemorare ei, à quo ista didiceris ipse? Concludo ergo tecum illum organi usum, qui à te instituitur, non tantum in Dei honore et celebratione tolerabilem et licitum, | 66 | sed omnino necessarium et adhibendum esse, tanquam vocem humanam imbecillem nimis ad impetum animi in laudes Dei assequendum et exprimendum, humanissimè te obsecrans ne sentias, his me tua velle pro meis ostentare, sed sincerè testari me tecum sentire, et ingenuè fateri me plurimum in hâc doctrinâ per elegantissimum scriptum tuum profecisse, tum præcursore versiculo isto, qui præ festinatione crus fregerat, promptum discendi animum tibi declarasse. Vale, et vince cum imperatore et exercitu nostro. Hagæ-Comitis, pridie Idus Quintiles MDCXLI.

Tibi devotissimus
J. Forestus.

²Ad Dominum de Zulichem, pro calculo sententiæ ejus, organa ædibus sacris convenire

Aspice quam certum spondet sibi causa triumphum.
Usa patrocínio quæ, ³Sulicome tuo est!
Gennepa tam facilem vinci se præbeat opto;
Nec magis Auriaco sit gravis ista duci.
Qui vetat in sacrâ spirantes æde Camænas,
Et superum laudes hic celebrare vetat.
Ille locus vera est aulæ cælestis imago,
Laudibus assiduis quæ sonat ipsa Dei.
Ingeminant illas volucres à Numine doctæ;
Atque hilares hymnos, quos didicere, canunt.
Nec silet, arcano sed cantu volvitur æther;
Et polus auctoris barbitus ipse sui est.
Imbuit humanam mentem vis illa canora,
Ipsa fides: unus spiritus omne movet.
Tibia si peccat, cælo auctore tuetur.
Sic errasse juvat, sic juvat esse ream.

J. Forestus

Vertaling

Edele heer,

Uw orgel heeft niet alleen mijn oren, maar ook mijn geest in beroering gebracht; het heeft mij door mijzelf overtuigd van de werking ervan en van de geheimzinnige kracht die zijn invloed heeft op zowel de oren als de geest zelf, als een of andere machine, tot dat doel vervaardigd; en het heeft mij als het ware door de werveling van zijn wind meegesleept in uw opvatting. Terecht wordt het orgel het muziekinstrument ^Lbij uitstek^J genoemd, niet alleen omdat het van alle muziekinstrumenten het meest ingewikkelde en het meest ontwikkelde is, maar ook omdat het op een bepaalde manier, zij het ^Loneigenlijk,^J het instrument kan worden genoemd van de inwendige en edele zintuigen van de ziel, namelijk de geesten waaraan de uitwendige [zintuigen] ondergeschikt zijn; elk van die geesten heeft als het ware zijn eigen instrument. Wie immers, met zo'n orgaan en

2. Opschrift in KA XLVIII: <Ad Dominum de Zulichem, pro calculo sententiæ ejus, organa æ sacris convenire.>.

3. *Responsa*: <****> in plaats van <Sulicome>.

een eerlijke geest, voelt niet ⁴de uitwerking¹ van die arbeid, wanneer hij door u de muziek ervan heeft aanvaard? Zoals er twee delen zijn van de ziel, nadat die is vervuld van de schande van de eerste ouders, zo kunnen twee soorten gevoelens worden vastgesteld. De harmonie is toch een levend beeld, ja eerder een aftreksel en ⁴een afbreeksel¹ daarvan; derhalve is zij dubbelzinnig en zo ook haar vermogen. De ene zijde spreekt ⁴de rede¹ aan, de andere ⁴het redeloze.¹ De muzieknoten en de verhoudingen daarvan zijn daar delen van, als geesten zelf. Al naar gelang u die laat stijgen of dalen, beïnvloeden ze verschillende delen van de ziel en bewerken daar deugdzaam of ondeugdzaam beelden. Hieruit ontstaat de verscheidenheid der modi, waarvan sommige ⁴mannelijk, andere vrouwelijk zijn, hetgeen juist door u is opgemerkt. Alle tonen en composities die niet de geest aansporen en opwekken tot de godsdienst en Gods hof en zetel, verdrijft u uit zijn kerk als iets onvrooms, en verbant u als het ware uit het land. En u bent niet tevreden met naakte melodie, ook als die juist is en uit de deugd voortkomt, wanneer die niet uit hart zelf voortkomt, dat voor de lof van God in beweging is, daarvoor open staat en daarvan geheel is vervuld. En wanneer dat verbonden en geheel vermengd is met gezang dat daarmee niet dissonneert, hoe kan het dan zijn dat dit [gezag] Gode niet welgevallig is, dat tot zijn roem bedacht en gemaakt is, en vervuld van de geest zelf van de zanger? Wie betwijfelt dat die samenklank werk is, niet van mensen, [maar van God]? Wie kan dat [gezag] scheiden van de essentie van onze ziel, ja zelfs van de grote wereldziel? Alleen hij die uit de godsdienst ⁴het zingen en het spelen¹ wil weren, wat ons door beide heilige boeken zo nadrukkelijk wordt aanbevolen, om zo de verering zelf van God te verheffen. En is er in de heilige schrift een beter werk dan de psalmen van de ⁵eerste der profeten? Wat mij niet zozeer schijnt ⁴door God ingegeven¹ dan wel ⁴de geest van God¹ zelf, en de spiegel van de ziel van welke lezer dan ook, of nog liever die ziel zelf. Maar wat voor zin heeft het dit te berde te brengen voor hem van wie ⁶u dit alles zelf heeft geleerd? Ik besluit daarom met u dat ik vind dat het gebruik van het orgel, zoals dat door u wordt voorgesteld, niet alleen voor de eer en de verering van God draaglijk en toegestaan is, maar zelfs nodig en noodzakelijk, als het ware om de menselijke stem, zelf te zwak voor de drang van de ziel tot Gods lof, te volgen en tot uitdrukking te brengen; waarbij ik u vriendelijk vraag niet te denken dat ik door deze woorden uw werk voor het mijne wil houden, maar oprecht verklaar het met u eens te zijn en van harte beken dat ik mij ten zeerste door uw sierlijk geschrift in dit onderwerp heb verdiept en vervolgens, door dat vooruitgesnelde gedicht, dat door de haast zijn been heeft gebroken, u heb getoond dat mijn geest tot leren bereid was. Vaarwel en overwin met onze ⁷aanvoerder en ons leger. Den Haag, 14 juli 1641.

Uw toegewijde
Johan van Foreest.

Voor de stemming over de opvatting dat het orgel in de kerk past.

Zie hoe zeker uw zaak overwint,
Onder de bescherming die de uwe is.
Ik wens dat Gennep zich zo gemakkelijk overgeeft
En deze stad de Oranje-leider niet nog meer zorg verschaft.
Wie de muzen verbiedt in de heilige zaal,
Verbiedt ook de lof van de Hoogste te vieren.
Die plaats is het echte beeld van de hemelse hof,
Waar onvermoeid de lof Gods klinkt.
De vogels, wijs door God, vermeerderen die lof
En zingen prachtige hymnen, vanouds geleerd.

4. De associatie van de authentieke en plagale modi met de tegenstelling mannelijk-vrouwelijk is niet zo algemeen in de muziektheorie, maar wordt onder meer gemaakt in het werk van Joannes de Grocheio (ca. 1300) en Hermann Finck (*Practica musica*, Wittenberg, 1556). Misschien kende Foreest het laatstgenoemde werk.

5. Koning David.

6. De formulering is hier onlogisch. Men zou verwachten 'ik dit alles zelf heb geleerd'. In de brief zou dan <didicerim> in plaats van <didiceris> hebben moeten staan.

7. Frederik Hendrik.

En niet is het stil, maar weerklinkt er wonderlijk gezang.
En het uitspansel is de lier van zijn maker.
Die zangkracht heeft de menselijke geest vervuld,
Ook het geloof. Eén geest beweegt alles.
Als de fluit zondigt, gebeurt dat onder hemelse auspiciën.
Het doet deugd dat die aldus heeft gezondigd en aldus schuldig is.

Johan van Foreest

[CONSTANTIJN HUYGENS] (OEFFELT)
AAN [AMALIA VAN SOLMS (DEN HAAG)]
19 JULI 1641
2784

Vervolg op Huygens' brief van 17 juli 1641 (Worp 3, nr. 2783, p. 201).

Samenvatting: Huygens beschrijft de stand van zaken bij het beleg van Gennep. De Spanjaarden lieten, toen ze een aanval verwachtten, op de trom alarm slaan. Huygens verwacht dat de stad zich spoedig zal overgeven.

Huygens schreef opnieuw op 20 juli 1641 (Worp 3, nr. 2788, pp. 203-204).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Huisarch., Inv. A14, Afd. XIII, nr. 18C, nr. 1, dl. 2: brief (dubbelvel, 20x31cm, abc | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2784, pp. 201-202: volledig.

Namen: Frederik Hendrik; Lodewijk van Nassau Beverweert; Willem van Nassau Siegen.

Plaatsen: Cadzand; Gennep; Niers; Reigersvliet; Zeeland.

Glossarium: tambour (trommel).

Transcriptie

Au Camp à Offelen, le 19e de Juillet 1641.

La nuit d'hier ceux de Gennep nous donnèrent plus qu'on n'avoit pensé leur demander. Ce furent deux ravelins à la fois, l'un et l'autre vendu pour une mine et la perte de 2 ou 3 hommes. Entre là et leur rempart il y a un bon fossé, mais comblé d'un *dam*, qu'on appelle l'*overval* du Niers, qui présentement favorise nostre passage et, pourveu d'une blinde, peut faire l'effect d'une galerie. A ceste blinde on a fait travailler aujourd'huy vers le soir, sous la faveur d'une infinité de canonades et mousquetades, durant quoy de noz gens se sont avancez jusques dedans et dessous la pointe de leur rempart, et, y jettans force grenades à main, ont donné l'appréhension aux enemiz, de ce qu'on les alloit attaquer d'assault. Par où ils ont remué le tambour à l'alarme, et à coups de pique, de pierres et grenades sans nombre, se sont defenduz bien une demie heure, après qu'il n'y avoit plus personne; ce qu'ils ne pouvoyent bonnement sçavoir, tant les canonades les ont fouettez de toutes parts, par des coups si justes, que deux heures durant qu'ils se sont trouvez si dru sur leurs postes, il ne se peut qu'il n'y □b□ ayt eu grand carnage de gens.

Un peu après le plus chaud de la tirerie, ils ont commencé à faire signe des chapeaux, comme voulans parler, et toute offense ayant cessé, sont paruz au haut de leurs parapets, d'où un officier, ayant parlé avec Monsieur de Beverweert, envoyé au travers de la sappe par Son Altesse là présent, il a demandé ce que nous voulions, et Monsieur de Beverweert respondant que ce n'estoit pas nous, mais eux qui avoyent fait le premier signe de parler. Cela fut un peu contesté, au moyen de quoy Monsieur de Beverweert, taschant d'accrocher un peu le discours et, demandant comment se portoit un certain capitaine delà dedans, cest officier, pressé par un autre qu'on entendit luy commander, ne dit que: 'Fort bien, mais retirez-vous.' Et tost après la tirerie recommença de plus belle, si bien que Monsieur de Beverweert eust assez de la peine à se remettre en sauté, deux de noz ouvriers ayants encor esté tuez auprès de luy en mesme temps, sans lesquels nous n'eussions perdu que 3 hommes à ceste bonne action, outre quelques blessez et un sergent des gardes entre autres, que nous avons tous veu faire un très-honorable debvoir. □c□

Il est bien-ayse à juger que le prétexte de ce faux parler n'a esté prins par les enemiz que pour se pouvoir descouvrir à plein et veoir ce que nous faisons au pied de leur ouvrage, mais on ne sçauroit aussi le prendre à moins qu'à un augure et préambule d'un sérieux discours d'amitié qu'ils ont envie de nous tenir. Aussi la saison en approche, car il n'y a quasi plus que terre ferme entre eux et nous, tant de ce costé que de celui de Monsieur le Comte Guillaume, où la mine est desjà fort avancée dans leur corne. De sorte qu'on les juge aux abois et prests à se rendre; ce que je confirmeray bien à Vostre Altesse, quand le temps sera venu, mais ne prétenday jamais de luy en escrire la première nouvelle, puisque tant d'autres peuvent avoir l'honneur de la luy porter aussitost de bouche, qui ne m'est pas permis.

On escrit de Zélande que l'enemy s'est encor de nouveau mis en posture d'attaquer le Cadsant, au moyen de 20 grandes chaloupes de soldats, qu'il avoit menées jusqu'à Reigersvliet, mais que, prévenu de l'alarme que luy en donnoyent noz gens, il s'est retiré sans rien entreprendre.

Vertaling

In het kamp te Oeffelt, 19 juli 1641.

Gisternacht kregen wij van de mensen in Gennep meer cadeau dan we hadden durven vragen. Het waren twee ravelijnen tegelijk, de een en de ander verkocht voor een mijn en het verlies van twee à drie mannen. Tussen die en hun walmuur is er een flinke gracht, maar gedempt door een dam, welke men de 'overval' van de Niers noemt, die momenteel onze doortocht begunstigt en, voorzien van een overkapping het effect van een gang kan hebben. Aan deze overkapping heeft men vanavond gewerkt, onder de dekking van eindeloos kanon- en musketvuur, tijdens hetwelk onze mensen zijn gevorderd tot in en onder de punt van hun walmuur, en, omdat er veel handgranaten waren gegooid, had de vijand de indruk dat men een aanval op hen had gelanceerd. Op dat moment roerden zij de alarmtrommel en verdedigden zich ruim een half uur lang met het werpen van eindeloos veel bommen, stenen en granaten, terwijl er niemand meer was, hetgeen zij niet goed te weten konden komen, zozeer hadden [onze] kanonnen hen geselsd aan alle kanten, met zulke goedgemikte inslagen dat het niet anders kan zijn dan dat, gedurende de twee uur dat ze met zovelen op hun posten zijn geweest, er een grote slachting onder hen is aangericht.

Kort na de hevigste beschietingen begonnen zij te seinen met hun hoeden dat ze met ons wilden praten, en nadat alle beschietingen waren gestaakt, verschenen ze bovenop hun vestingwerken, vanwaar een officier die, omdat hij had gesproken met de ¹heer van Beverweert, die dwars door de loopgraven was gezonden door Zijne ²Hoogheid, aldaar aanwezig, ons vroeg wat wij wilden. De heer van Beverweert antwoordde daarop dat niet wij, maar zij het eerste signaal hadden gegeven om te praten. Daarover ontstond wat onenigheid, hetgeen de heer van Beverweert aangreep om het gesprek gaande te houden en te vragen hoe het ging met een zekere [gevangen genomen] kapitein daarbinnen [in Gennep]. Deze officier, door een ander naar voren geduwd, van wie men hoorde dat hij hem bevelen gaf, zei slechts: '*Heel goed, maar u moet zich terugtrekken.*' En direkt daarop hernam het schieten met vergrote hevigheid, zozeer dat mijnheer van Beverweert zich maar nauwelijks in veiligheid kon brengen, terwijl tegelijk twee van onze werkers, die vlakbij hem waren, nog werden gedood, zonder welke wij slechts drie man verloren zouden hebben in deze goede actie, naast enkele gewonden, waaronder een sergeant van de wacht, van wie wij allen hadden gezien dat hij zijn plicht met ere vervulde.

Het lijkt geen twijfel dat dit voorwendsel voor zogenaamd overleg slechts werd ingezet door de vijand zodat deze geheel tevoorschijn kon komen en zien wat wij aan de voet van hun vestingwerken aan het uitspoken waren, maar men zal dit slechts kunnen opvatten als een voorteken en een inleiding tot serieuze vriendelijke gesprekken, welke zij zo graag met ons willen voeren. Ook het seizoen nadert ervoor, want er is bijna niets dan stevige grond tussen hen en ons, zowel aan deze zijde als aan de kant van mijnheer de ³graaf Willem, waar de groeve reeds is gevorderd tot hun hoornwerk. Alles bij elkaar oordeelt men dat ze ten einde raad zijn en bereid om zich over te geven, wat ik gaarne u zal bevestigen als dat moment is gekomen, maar ik zou niet pretenderen u er het eerste bericht over te schrijven, aangezien zovele anderen de eer kunnen hebben om dit u zo snel mogelijk mondeling over te brengen, hetgeen mij niet mogelijk is.

Men schrijft uit Zeeland dat de vijand zich andermaal opmaakt om Cadzand te gaan aanvallen, met twintig grote sloepen met soldaten, die zij tot aan Reigersvliet hebben vervoerd, maar dat, nu onze mensen daarover alarm hebben geslagen, men zich heeft teruggetrokken zonder iets te ondernemen.

¹. Lodewijk van Nassau Beverweert.

². Frederik Hendrik.

³. Willem van Nassau Siegen

HENDRIK BRUNO (DEN HAAG)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (IN 'T LEGER | [OEFFELT])
24 JULI 1641
2794

Naar aanleiding van Huygens' aansporing aan Golius, gegeven via Bruno, om te reageren op zijn *Orgelgebruyck*.

Samenvatting: Bruno bericht Huygens over de omstandigheden die Golius tot dan toe verhinderd hadden zijn mening over het *Orgelgebruyck* te geven.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37: brief (dubbelvel, 20x31cm, ab | d; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2794, p. 205: samenvatting.

Namen: Alexander de Grote; Jacob Golius; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Lodewijk Huygens; Godefridus Wendelinus.

Plaatsen: Dordrecht.

Titels: *Orgelgebruyck*.

Transcriptie

Mijnheer

Mijnheer van Zullichem, etc.,

in 't leeger.

Perillustri viro ac Domino meo

Domino Constantino Hugenio, Zulichemi Domino, etc., salutem plurimam dicit.

Desiderium, vir per-illustris, amplissime domine, tuum Goliani responsi, neque hujus negligentia suspensum usque huc habitum est, neque, me Dius fidius, meâ. Non hac quidem sanè; cum binas jam ad eum litteras, alias ipsâ quâ excepit me primum mandatum tuum, horâ, alias ad diem nunc tertium, dederim. Non cadat unquam in me tantum scelus ut non manibus pedibusque servire coner usque tibi noctes ac dies tum fidelissimè, tum ocyssimè, et ut agebat Macedo Magnus : O*X< •<"\$"88` : , <@H: sed nec ullâ optimi illius virorum; coram quippe præsenti præsens hodie (nam excurri de præcepto vestro ad eum, quid in morâ rebus hâctenus fuerit cogniturus) vix jam reducem Amstelodamo se diutiusculè ibi præter opinionem calculumque positum antè, tum litterariâ glebâ (in Samaritanis fuerat) tum non numini in familiari re momenti negotiis aliquot istic hiis retentum affirmabat; distulisse adeo officium, quod et ipse differretur neque poscere tantam atque nunc didicit, festinationem opinabatur; accepisse meas verò secundas simul, simul in procinctu fuisse, et Amplitudinæ Tuæ, et Domino Wendelino satisfaciundi. Ecce autem jam hoc acturientem de obitu, sive patris sive avunculi (vernaculam enim linguam loquebatur) uxoris, tristissimo atque acerbissimo (ita agebat) nuncio perculsum Durdrechtum evocari quo prodeat in funus, ac supremo illo erga defunctum honore defungatur, tum autem etiam, credo, hæreditatem cernat, de qua, nisi illa sit Domini, præclara sæpè certamina cernuntur. | b | Quicquid erit tamen denique, responsum vel in crastinam adornaturum vesperam, si potis ullus erit, vel Durdrechtum certè omnino confestim atque quid datur ocî. Ego hæc in antecessum duntaxat ac arce prodromi depropere, ut factique infectique hîc Amplitudini Tuæ constaret ratio, ac vel incuriæ, vel oblivionis, vel incogitantia, vel quocunque demum nomine hoc tale exprimi fas foret, peccati, purgaremur et ille paratissimus, et ego

per-illustris vir ac domine,

Virtuti Amplitudinique Tuæ dicatissimus obstrictissimus servus
Henricus Bruno.

Hagæ-Comitis, IX Kalendas Augustas, MDCXLI.

Studia quod attinet, si rectè illa atque ordine, nec segniter progredi dixero, nihil apportem novi. Si, quæ nunc ea sint, quove usque promota, narrare instituum (quasi ocium unquam tibi tantum superet auscultandi, et parum turbetur alias aut eripiat quantulumcunque, nec in tantâ cottidie III virorum tuorum Reipublicæ Litterariæ B, D\ J@bJT< scriptionis diligentia satis intelligas), nihil nimis, ut existumo, grati, nisi fortè ita cum horulis tuis transegeris, ut quater eadem ferè legeres. Quod si est, Bruno se quoque principibus permixtum agnoscet Achivis, quorum erit hoc virtutis opus. Nunc vale, per-illustris Domine; Dominus te servet.

Vertaling

Aan de heer van Zuilichem, enz.,

in het leger.

Edele heer,

Dat het antwoord van [de heer Jacob] Golius dat u wenst tot nu toe is uitgegebleven, edele heer, is noch het gevolg van onachtzaamheid zijnerzijds, noch, zo helpe mij God, mijnerzijds. Dat laatste bepaald niet, want ik heb hem al tweemaal geschreven, de eerste keer op dezelfde dag dat u mij daartoe voor het eerst opdracht gaf en de tweede keer drie dagen geleden. Nooit zou het bij mij opkomen om u niet, met handen en voeten, dag en nacht te dienen, zo trouw en zo snel als mogelijk, zoals ook de grote ¹Macedoniër handelde volgens ²laten we niet uitstellen,³ maar niet aldus wat betreft die goede ²man: bij hem aanwezig vandaag (want ik ben in uw opdracht naar hem toegegaan om te weten wat de oorzaak van het uitstel was geweest) verzekerde hij mij dat hij net uit Amsterdam was teruggekeerd waar hij langer dan volgens plan was gebleven, zowel in de literaire wereld (hij was bij de Samaritanen geweest) als door onvoorziene gewichtige familieomstandigheden; dat hij die dienst aan u had uitgesteld omdat hij meende dat die kon worden uitgesteld en niet dacht dat er zoveel haast was vereist als hij nu vernam; dat hij mijn tweede brief had ontvangen op het moment dat hij gereed stond om u en de heer [Godefridus] Wendelinus tevreden te stellen. Maar ziedaar, nu hij besognes heeft in verband met het overlijden van een ³oom (van vaders- of moederszijde; hij sprak in het Nederlands) van zijn vrouw, hem meegedeeld door een droevige en scherpe (zo zei hij het) bode, naar Dordrecht wordt geroepen en daar de begrafenis bijwoont en de laatste eer jegens de overledene tot het einde vervult en zich dan, geloof ik, ook nog met de nalatenschap moet bezighouden, waarover, tenzij die van de Here is, altijd strijd is. Welk antwoord er ook zal zijn, het zal opgesteld zijn op een avond die ochtend is geworden, als dat mogelijk is, ofwel te Dordrecht, waar alles ijlings en snel moet gebeuren. Ik haast mij dit vooruit althans en als voorloper mee te delen zodat u de achtergrond van het gedane en nog-niet-gedane kent, en wij ons vrijwaren van de verdenking van nalatigheid, vergeetachtigheid, onnadenkendheid of door welke naam zoiets wordt weergegeven, en van tekortschieten, en hij u terstond bereid is, en ik,

edele heer,

uw toegewijde dienaar
Hendrik Bruno.

¹. Alexander de Grote.

². Golius.

³. Het Latijn kent aparte woorden voor ooms van vaders- en moederszijde.

Den Haag, 24 juli 1641.

Wat de studies [van uw zoons] aangaat, als ik u gezegd zal hebben dat deze volgens plan en zonder vertraging verlopen, dan zeg ik niets nieuws. Als ik ertoe zou overgaan u te vertellen hoe de stand nu is en hoever ze zijn gevorderd (alsof u ooit nog tijd zou hebben om te luisteren, en verder maar weinig wordt lastig gevallen en bij uitzondering wordt weggeroepen, en al niet voldoende verneemt door de dagelijkse inspanning van het schrijven ⁴over allerlei zaken⁴ in de Republiek der Letteren door uw drie ⁴voormannen), dan is niets, denk ik, teveel van het goede, behalve misschien dat u nu zoveel van uw uren hebt verbruikt, dat u viermaal bijna hetzelfde hebt gelezen. Als dat zo is, zal Bruno erkennen dat ook hij betrokken is in de strijd met de Griekse voormannen, van wie dit een werk van deugd zal zijn. Vaarwel edele heer, en moge God u toegedaan zijn.

⁴ Huygens' zoons Constantijn jr., Christiaan en Lodewijk.

CASPAR BARLÆUS (TER KOLVEN, WASSENAAR)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (GENNEP)
[28 JULI 1641]
2801

Antwoord op Huygens' brief van 3 juli 1641 (**2761**).

Samenvatting: Barlæus stuurt Huygens zijn herziene reactie op Huygens' *Orgelgebruyck*.

Bijlagen: de oorspronkelijke versie van Barlæus aan Huygens, 26 februari 1641 (**2657**); de herziene versie van Barlæus aan Huygens, 26 februari 1641 (**2657A**).

Datering: De brief is ongedateerd, maar is (a) het antwoord op Huygens' brief van 3 juli 1641 (**2761**); (b) vóór 1 augustus 1641 geschreven; (c) op zondag geschreven (zie brief). Het genoemde tijdvak omvat drie zondagen: 14, 21 en 28 juli. 14 juli is te snel na de ontvangst van Huygens' brief en bovendien nog niet in de hondsdagen (ca. 20 juli tot 20 augustus). Barlæus verliet op zaterdag 20 juli 1641 Amsterdam om met Hooft Wickevoort op te zoeken op het buiten Ter Kolven bij Wassenaar, van Pieter Martenszoon Hoefijser (Hooft aan Wickevoort, 1 juli 1641 (Tricht 3, nr. 1075, pp. 358-360), Barlæus aan Huygens, 9 juli 1641 (Worp 3, nr. 2770, pp. 191-192), Hooft aan Barlæus, 18 juli 1641 (Tricht 3, nr. 1077, pp. 362-363)). Zondag 21 juli, direkt na aankomst lijkt te vroeg voor deze brief. Bovendien werd het rond 22-25 juli duidelijk dat de overgave van Gennep aanstaande was, hetgeen Barlæus' opmerking daarover aan het einde van de brief zou verklaren. (De overgave vond op 30 juli inderdaad plaats.) We dateren de brief daarom op 28 juli, waardoor de plaats in de volgorde van Worp ongewijzigd kan blijven.

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37, map Barlæus aan Huygens III, nr. 147: brief (dubbelvel, 20x30 cm, a*d; autograaf).

—Barlæus, *Epistolarum liber* (Barlæus 1657), <<<<<<<<<

Vroegere uitgaven: Vloten 4, pp. 303-304: volledig.

— Worp 3, nr. 2801, pp. 207-208: volledig.

Namen: Govert Brasser; Frederik Hendrik; Jacob de Gheyn; Leonora Hellemans; Pieter Martenszoon Hoefijser; Pieter Corneliszoon Hooft; Christiaan Huygens; Constantijn Huygens jr.; Praxiteles; Pythagoras; Gerardus Vossius; Joachim van Wickevoort; Zeuxis.

Plaats: Amsterdam.

Titel: *Orgelgebruyck*.

Opmerkingen: De brief komt voor in *Epistolarum liber* (Barlæus 1657). naar bron <<< Nagaan of Barlæus brief aan Wickevoort van 2 augustus 1641 van belang is (Vloten 4, pp. 347-348).

Transcriptie

Nobilissimo viro Domino Constantino Hugenio, Equiti, Zulechemi Domino, et Celsissimo Principi à Consiliis et Secretis.

Gennepam.

Nobilissimo viro Constantino Hugenio, Equiti, etc., Casparus Barlæus salutem plurimam dicit.

Nobilissime Hugeni,

Redit ad te epistola mea, antehac missa. Castigavi illam, ut sine offensa legi possit ab Aäronis filiis. Dominum Vossium officii sui monui. Scribet tibi vir undequaque doctissimus in idem argumentum. Ego, quia per ferias caniculares manumissus sum è pistrino meo et fistucatis paludibus, Wassenariæ jam vivo in prædio quæstoris Hoefijser, ubi hospite fruor iucundissimo et humanissimo, Domino Vicofortio. Hujus culinæ ægritudo tum et

pestis. Fabis et pisis pascor, leguminibus flatulentis et lascivis, ob quam causam abhorruisse ab iis puto castissimum Pythagoram.

Adest mihi nobilissimus Hoofdius cum lectissima conjuge, ut trigam factamus amicorum lepidissimorum. Si adesses quartus, cubica esset amicitiae nostrae et voluptatum forma, et immobilis prorsus. Heri dentes commodavimus Thesaurario Brasserio. Die Jovis, qui crastinus est, ad fercula Turcica nos vocavit Legatus Hagâ. Nihil moror, dummodo Mahumetismus non sapiant condimenta. Nolim enim ego miscellaneam istam fidem mihi in succum et sanguinem verti. Filiis tuis scripsi, Constantino carmine, Christiano epistolâ. Cras illos invisam. Legi, quæ in obitum Jacobi Geynii scripsisti graviter et ingeniosè, etiam in Gennepam. Eidem Geinio hoc distichon meum suspenderunt in Trajectino templo amici:

Praxitelem Xeusique duplex discriminat urna,
Hic unâ Xeusis Praxitelesque jacent.

Gennepam ut Princeps expugnet ante Calendas Sextiles, meâ interest. Vale, vir præstantissime et amicissime. Salutant te Hoofdius et Vicofortius, qui spumanti tibi patera à longè propinant. Wassenariæ, in prædio Ter Kolven.

Vertaling

Aan de heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van Zijne Hoogheid de prins,

te Gennep.

Caspar Barlæus groet de edele heer Constantijn Huygens.

Edele heer Huygens,

Mijn ¹brief, eertijds aan u gezonden, keert naar u ²terug; ik heb hem gekuist zodat hij verder zonder aanstoot kan worden gelezen door de zonen van Aäron. Ik heb de heer [Gerardus] Vossius aan zijn plicht herinnerd. Deze veelzijdige, geleerde heer zal u schrijven over hetzelfde onderwerp. Omdat ik vanwege de hondsdaagfeesten vrijgelaten ben uit mijn tredmolen en mijn geheide ³moerassen, verblijf ik nu op het ⁴landgoed van de rekenmeester [Pieter Martenszoon] Hoefijser, waarbij ik de aangename en beschaafde gastvrijheid geniet van de heer [Joachim] van Wickevoort. Ik ben het verdriet en de pest van deze keuken. Ik doe mij te goed aan bonen en erwten, luchtige en dartele groenten, om welke redenen de sobere Pythagoras, naar ik denk, ze wel zal hebben verafschuwde. Ook de edele [heer Pieter Corneliszoon] Hooft is hier met zijn charmante ⁵echtgenote, zodat wij een driespan van geestige vrienden vormen. Als u daarbij de vierde zou zijn, zouden onze vriendschap en onze liefhebberijen een kwartet vormen, dat niet verder hoeft te worden uitgebreid. Gisteren hebben wij de maaltijd genoten bij de thesaurier [Govert] Brasser. Voor maandag, morgen dus, heeft de ⁶gezant te Den Haag ons tot de Turkse dis genood. Ik heb er echt zin in, als de specerijen maar niet naar het Mohammedanisme smaken; ik zou immers niet willen dat dit geloof bijgemengd zou worden in mijn sap en mijn bloed. Ik heb uw zonen geschreven, Constantijn [jr.] een gedicht, Christiaan een brief. Morgen zal ik hen opzoeken. Ik heb

1. Barlæus aan Huygens, 26 februari 1641 (**2657**).

2. Barlæus aan Huygens, 26 februari 1641, gereviseerde versie (**2657A**).

3. Amsterdam.

4. Ter Kolven, bij Wassenaar.

5. Leonora Hellemans.

6. Joachim van Wickevoort.

gelezen wat u, ernstig en vernuftig, ⁷over de dood van Jacob de Gheyn hebt geschreven, en ⁸over Gennep. Voor dezelfde De Gheyn hebben vrienden dit distichon van mij opgehangen in de kerk van Utrecht.

De dubbele urn scheidt Praxiteles en Zeuxis.
Hier liggen Praxiteles en Zeuxis tesamen.

Het is mij eraan gelegen dat de ⁹prins Gennep inneemt vóór 1 augustus. Vaarwel, edele heer en vriend. Ook Hooft en Wickevoort groeten u, die u in uw woede van verre toedrinken. Wassenaar, op het landgoed Ter Kolven.

7. Huygens, 'Epitaphium Jacobi Geinii', 24 juni 1641 (Gedichten 3, p. 160).

8. Huygens, 'In obsidionem arcis Gennepæ', 7 juli 1641 (Gedichten 3, p. 161).

9. Frederik Hendrik.

JACOBUS GOLIUS (LEIDEN)
AAN CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER | VOOR GENNEP)
5 AUGUSTUS 1641
2808

Antwoord op Huygens' brieven van 19 februari 1641 (**2645**) en 19 juni 1641 (**2738**).

Samenvatting: 1-3. Golius prijst Huygens vanwege diens geschrift over het orgel. 4. Hij had al eerder voor het gebruik van het orgel [in Leiden] gepleit. 5-6. Hij geeft nu zijn mening op schrift. 7-10. In de kerk moet alles betamelijk gebeuren en dus ook het zingen. 11-13. Als Joodse gebruiken goed zijn is er geen bezwaar ze over te nemen, zoals het gebruik van het orgel. 14-17. Op goede wijze toegepast versterkt het orgel de uitwerking van de zang. 18. Als de magistraat de orgelbegeleiding goedkeurt, steunt hij een goede zaak. 19. Golius is het niet eens met Huygens' afwijzing van de Tien Geboden als gezang. 20. Hij sluit de zaak af en gaat in op vragen van Huygens vragen namens Wendelinus. Hij werkt aan de uitgave van het 'Chronicon Samaritanum' en stuurt enkele astronomische waarnemingen.

Huygens stuurde op 22 augustus 1641 een afschrift van het laatste gedeelte van de brief aan Wendelinus (Worp 2, nr. 2829, pp. 217-218). Wendelinus antwoordde hierop eind oktober 1641 (op 2 november door Huygens ontvangen; Worp 3, nr. 2900, pp. 248-249). Een antwoord door Huygens aan Golius is niet bekend. Huygens redigeerde de onderhavige brief voor opname in de *Responsa*.

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fol. 649-652: brief (twee dubbelvellen, 20x30cm, abcd, ef | h; autograaf).

— *Responsa*, pp. 68-96: volledig, in een door Huygens geredigeerde vorm.

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2808, pp. 210-211: onvolledig (<Cum tamen me ...conspectum sidus optamus>), rest samengevat.

Namen: Apollo; Frederik Hendrik; Galileo Galilei; Justinus Martyr; Paulus (apostel); Petrus (apostel); Godefridus Wendelinus.

Plaatsen: Basel; Bern; Egypte; Genève; Jeruzalem; Zwitserland.

Titels: *Orgelgebruyck*; 'Chronicon Samaritanum';

Glossarium: Š*, 4< (zingen); canere (zingen); canticum (lied); cantus (gezag); chorus (koor); concentus (samenklank); !Bå*- (lied); eurythmia (het juiste ritme); hymnus (lied); instrumentum musicum (muziekinstrument); 6D`J"8" (castagnetten); musica (muziek); musica instrumentalis (instrumentale muziek); musica vocalis (vocale muziek); ĨD(V<@< (orgel); organum (musicum) (orgel); præcentor (voorzanger); RV88, 4< (psalmzingen); psallere (psalmzingen); psalmodia (psalmgezag); psalmus (psalm); sonus (klank); symphonia (samenklank); tuba (trompet); vox (stem).

Transcriptie

Aen Mijnheer

Den Heer van Zulichem, Ridder, Raedt ende Secretaris van Syn Hoocheyt Mijnheer den Prince van Orange.

in 't leger, voor Gennep.

Illustri ac præstantissimo viro Domino ¹Constantino Hugenio Jacobus Golius salutem.

[1.] Non existimo quemquam esse, Nobilissime vir, quem non mirificè affecerit lecta dissertatio tua, quam de organi musici in templis nostris usu nuper emisisti. Quem autem non moveat expressa in eo scripto, quam et ubique commonstrare soles, gratissima illa ingenii, doctrinæ et virtutum ²synfonia? Aut quem non permoveant,

1. *Responsa*: <***>.

2. *Responsa*: <symphonia>.

quæ rei ipsi, rectè prudenterque, ut quidem mihi videtur, à te definitæ ac | 69 | distinctæ, gravissima addidisti rationum momenta? Quâpropter nequivi persuadere mihi in argumento tam plano nunc et plenè tractato privati alicujus judicium vel assensum, saltem meum, aliquo haberi loco vel seriò requiri posse.

[2.] Sed quemadmodum cœlestis pietatem animi testaris, cum inter continuas curas, Celsissimi Principis negotiis ex officio intentas, domus Dei zelo flagras, et, quod vivum ejus membrum decet, corpori in commune prodesse studes, ita generosæ mentis humanitatem et simul modestiam probas, magnoque publicè exemplo commendas, cum aliorum quoque hic judicia deposcis, quibus submissum cupias tuum.

[3.] Multum equidem ego ipso mu- | 70 | -nere tuo lætatus fui, quo me quoque inter cæteros decorare tibi collibitum fuit. Neque id cuiquam gratius aut honorificentius accidisse puto, siquidem visus es veteris erga me benevolentiae affectum ceu novo pignore quodam testatum mihi confirmatumque voluisse. Illum dico, quem ut ab ineunte ætate nunquam non perspexi. Ita in primis felicitatis meæ partibus deputavi semper, et quo meritis meis majorem agnosco, eo gratioris animi reverentiâ colo.

[4.] Non tamen propterea quid sentirem rogatus, ad palpum vel adulationem, à quibus abhorreo, quicquam respondi, quod ab intimo animi sensu discreparet. Namque ante triennium, cum in urbis hujus Ecclesiâ senioris munus su- | 71 | -stinerem, eandem in eâdem ferè causâ sententiam professus fui, quando nempe ordinis illius judicium quoque audiendum Magistratus censuisset, antequam organi concentus cum psalmodiâ sociandus esset.

[5.] Quod autem super eâ re nuper coram te declaravi verbis, exhibere scripto non aliâ distuli de causâ, quam quæ superius à me allata fuit, ne quid affectare cupiens, quo jam præclarè defunctus esses, minus quam actum agerem, aut ut anser inter cygnos strepere viderer. Ut tamen complendo, quod in me receperam, officio aliquid tentarem, ingenio tuo dignius atque observantiâ meâ, de orientis musicâ et poësi, quibus artibus, ut liberaliore alia quacunque ma- | 72 | -gnopere delectaris et excellis, ex gentis ipsius monumentis transferre quædam in animum induxi: ut | 649v | præfixa iis epistola mutuari inde aliquid posset, quo se tibi magis commendaret, et per se alias careret. Neque hoc præter rem futurum videbatur, siquidem musicum quid in cultu Dei usurpare ille etiam orbis sacrum et solemne habet. Hoc quippe de iis unum est, quæ omnium gentium religioni communia quodam modo censi possunt. Verum instituto illi exequendo plusculum otii, et ad rerum quarundam obscuritatem, quibus nova et prima quæque obnoxia esse solent, nonnihil lucis hâctenus desideravi.

[6.] Atque ita paulatim contigit me studium probare volentem negle- | 73 | -cti evasisse reum, neque tamen iterum ac iterum protracti responsi moram meliore forsitan aliquo mentis meæ symbolo postliminio pensari, quam quod ante verbis à me collatum fuit. Quoniam verò quantuluncunque illud videre pro benevolentia tuâ gratum duxisti, quidvis in me hâc parte desiderari quam obsequium malim. Animum igitur, ut spero, de cujus erga te fide atque integritate dubitare nolis, culpâ hic absolves; reliquam verò omnem pro humanitate condonabis.

[7.] Quod quidem ad ipsa templa spectat, salvo aliorum judicio, ita videtur mihi: quamvis solum Hierosolymitanum ex Dei instituto quondam sanctum fuit, cætera verò, extra Dei cultum, qui in iis | 74 | peragitur, nihil in se sacri habent, æquè tamen nunc quam olim eidem illi officio, cultui nempe Dei, ut Petrus Martyr docet, dicata sunt, arbitrio inquam eorum, quibus loci publici est potestas, cum sacrâ gratiarum actione precibusque, pro concessio Dei munere et salutari usu. Cum igitur ubique servandum loci decorum recta præcipiat ratio, civilis saltem quædam templi reverentia esse debet non minus quam prætorii est sua. Et sanè apostolico canoni, ut omnia ordine decenter atque ad ædificationem fiant, repugnare videtur, in eodem templo, statis velut horis et publicè, brevi temporis spatio excipere invicem, et tantum non committi, res toto distinctas cœlo, sanctas nimirum et vanas, | 75 | Dei cultum ac mera hominum oblectamenta, citra animi culturam aut Reipublicæ emolumentum, ibidem modo spiritus sancti interdicto et comminatione ignava prohiberi otia ac inanes sermones; et mox quasi campum illis aperiri quendam, fomenta et solatia præberi. Utique caveri quidem vitæque, prout debet, superstitio omnis potest; etiamsi contrarii abusus, •FP0:@Fb<0H 6"Â •J">"H, quicquam non succedat.

[8.] Pro organi verò musicâ sacris Ecclesiæ cantibus attemperandâ, nolo movere Apostoli ad Ephesios verba, ³Š*@<J,H 6"Â ⁴RV88@<J,H: quasi declinandæ melius tautologiæ ergo per posterius intelligenda videatur aliqua instrumenti musici contrectatio; præsertim cum JÎ ⁵RV88,4<, |76| et quasi R"b,4<, ut Grammatici volunt, id ipsum propriè notet, et vix à quoquam scriptore, quod sciam, ad illud usque ævum aliter sumptum fuisse videatur. Verùm satis fuerit dixisse, haud quaquam ejusmodi musicam pro peculiari aliquâ censendam cultus divini parte, aut novo Ecclesiæ ritu: sed duntaxat pro adjumento habendam aliquo, ut receptus Ecclesiæ ritus, de cujus observandâ constitutione, sive ut apostolicâ, sive saltem primi sæculi antiquissimâ, inter omnes convenit, in Ecclesia decoro suo atque eutaxiâ constet; et quod ore animoque faciendum, certius meliusque à singulis peragatur. |650r|

[9.] Etenim nemo ignorat, normâ quâdam et velut habendâ opus esse, ut populi totius cantus, in |77| magnâ præsertim variâque multitudine et difficilioribus odorum formis convenientissimè regatur, ne quid ibi turbidum et inæquale emineat, atque adeò absonum et deformè, à quo sensus et ratio, id est, totus homo, abhorret. Id ipsum et innuisse Divus Paulus videtur, cum ad Col. 3: 16. inquit, ⁶!< PVD4J4 ⁷RV88@<J,H, licet hoc etiam referendum ad cantici ipsius sensum et verba. Ad eam verò rem non semper sufficere elatiorem præcentoris vocem, in nostra saltem Ecclesia, usus docet. Nec video quare et ipsa artis præstantissimæ vis, quæ in componendis ad honesta animis alias plurimum potest, cum modò adhibitâ hic locum habere aliquem non possit: ita ut alia in aliis sacris rebus externa media habent suum. |78|

[10.] Ideoque præclaris Helvetiorum Ecclesiis, quæ ordine, disciplinâ et morum gravitate excellunt, majoris cujusdam efficacæ musicam in psalmodiâ, ut accepi, adsciscere visum fuit. Tigurina addidit chorum, Basiliensis organum; quin Bernensi ductiles placuerunt tubæ. Neque contra ejusmodi musicæ organicæ usum, cum canentis populi seu Ecclesiæ totius vocibus junctæ, quicquam facere videntur argumenta, quibus instrumenti cujusque cantum ab Ecclesia excludendum contendere solet. Longè enim hinc diversus erat apud populum Judaicum organorum ille apparatus, quò velut infans elementis mundi involutus, demulcendus esset. Illis quippe sacer fuit ipse sonus, et pro ani- |79| -mo tantum non aures erant: ⁸nec multo magis quod subesset mysterium capiebant, aut in eâ Levitarum musicâ cæterorum quisque ore et corde munus obibat suum, quam si quis coram verò psallisset in cunis infante.

[11.] Neque vero Judaizare protinus dicendus fuerit Christianus, si quod olim fortè ad Judaicam ceremoniam pertinuit in ritu Christiano commodi alicujus ergo adhibeat, juxta proprium suum usum, quem naturæ virtute semper habuit, et quoque nunc habere potest. Ita namque tenendum puto, res omnes in eum à Deo finem institutas, cui naturâ suâ comparatæ sunt, atque conducunt. Paschatis in Ægypto celebrati religio postulabat, 'ut comederetur lumbis succinctis, cum baculo in manu, |80| et calceis in pede.' Num igitur in Cœnæ Dominicæ sacramento illicitum fuerit earundem rerum quicquam usurpare ad convenientem inibi commoditatem, quam præstare possint? Ut quis haud impeditus accedat, infirmior se sustentet, pedem à soli noxâ inoffensum servet? Et si quæ talia conducant omnibus, quare non omnes faciant, quod singulis licet? Non audere partâ uti libertate, si quando expediat aut juvet, non minus servitutis pars est, quam ejus quod per se indifferens ac liberi usus fuerit, necessariam imponi observationem.

[12.] Neque crimini vertendum, quod organi usus de quo quæritur, ad Dei cultum et gloriam refertur, cum eo velut ad ultimum finem, |81| cuncta tendere debeant, et referri. Ne autem illic videatur ulla esse ceremonia, aut ritus sacri religio, quam semper niti oportet fide ac verbo Dei, hoc quidem satis est, in ejusmodi sono nec sanctimonie quicquam, nec peculiarem Dei observantiam collocari; nec symbolicum illi aliquid, aut, quam natura non habeat, tribui virtutem. Neque ea res in se gravior, aut majoris ad scandalum periculi videtur, quam,

3. Efezen 5:19: '7 "8@Ø<J,H ©"LJ@ÄH R"8: @ÄH 6"Â à: <@4H 6"Â í *"ÄH B<, L: "J46"ÄHq Š*@<J,H 6"Â RV88@<J,H |< J± 6"D*\ ' Ü: ä< Jâ 6LD\âq'

4. KA XLVIII: <R8V88@<J,H>.

5. KA XLVIII: <R8V88,4<>.

6. Colossenzen 3:16: '... *4*VF6@<J,H 6"Â <@L2, J@Ø<J,H ©"LJ@xH, R"8: @ÄH 6"Â à: <@4H 6"Â í *"ÄH B<, L: "J46"ÄH |< PVD4J4 Š*@<J,H |< J± 6"D*\ ' Ü: ä< Jâ 6LD\âq'

7. KA XLVIII: <R8V88@<J,H>.

8. *Responsa*: <et illâ Levitarum musicâ haud multò magis juvari videbantur ad verum mysterii, quod subesset, cultum, quam matris psallentis mentem assequi et sequi solet infans.> in plaats van <nec multo ... cunis infante.>.

quod et ipsum judaici apparatus fuit, coronaria templi candelabra luminibus impleri, ut in creperâ seu dubiâ luce facilius distinctiusque prælegatur sacrum Dei verbum, aut aliqua liturgia.

[13.] Ejusmodi igitur, qualem eruditâ cum gratiâ descripsisti, instrumentalis musicæ usum non |82| tantum, ut adiaphorum quid, Ecclesiæ Christianæ licitum esse arbitror, verum etiam, quod in talibus rebus Apostolus unâ requirit, expedire ac prodesse. Nimirum ut cum majore ordine |650v| ac decoro, apud nos saltem, psalmi atque aliæ sacræ canantur odæ, et, quoad humanitûs fieri potest, magis efficiantur |BT*"Â J"ÂH RLP"ÂH. ⁹Cui quidem rei aptissimum videtur esse organum, quod absoluto ob præstantiam nomine organum dici ¹⁰solet, judicio velut Apollinis hîc cujusdam tuo luculenter commendatum. Hoc quippe non modò cæterorum penè omnium facultate pollet, sed etiam gravitate peculiari quâdam et decoro ¹¹modulaminis suavitatem ita temperare novit, ut levitatem omnem et mollitiem au- |83| -res inaniter pascentem, facillimè excludat.

[14.] Atque ita dum cœlestia canentium voces quâdam vi suâ ad eurythmian et æqualitatem inflectit, cum iis quasi coalescens animos, uti videtur, magis excitat ad studium cantatæ rei, excitatos in ejus meditatione firmiùs detinet, ejusdemque amore et desiderio accensos ¹²sursum rapit. Neque verò, ut opinor, dixerit quisquam compositos sensuum et affectuum motus, penetrantes in mentem honesti studiosam, ipsisque cogitationibus, utcunque aptatos, cum ubique alibi multum valeant, in sacris et divinis rebus, nihil prorsus juvare posse, cum ipsa Dei gratia non destruat naturam, sed in ordinem reducat perficiatque, et quoque iis rebus, quas homini indidit, ut me- |84| -diis utatur ad hominis salutem. Siquis munere præcentoris ita fungi possit, ut organi illius vicem insuper expleret, an non expetenda vocis ejusmodi copia, atque aliis omnibus præferenda foret? Nunc verò, cum tale quid haud facilè et ne quidem dari queat, quare, quod proximum est, ad præcentoris vocem pro complemento non assumatur parabilis admodum ejusdem organi concentus, sonoque, ejus sonus omnium non juvetur?

[15.] Convenientiore hac musicæ utriusque, vocalis et organicæ, societate efficitur, ut argumenta, ¹³quibus sanctissimi quique viri vocalem, in sacris usurpatam, commendarunt, efficaciam etiam plus habeant pro sententia nostrâ; quibus verò organicam prohibuerint, |85| haud quaquam officere nobis vel adversari videantur. Gravissimum fortè fuerit Justini Martyris, Patris omnium qui extant, antiquissimi, testimonium, Quæst. 107: @Û JÎ æF"4 •B8âH |FJÂ J@ÂH <OB\@4H •D: `*4@<, •88• JÎ : ,J• •RbPT< İD(V<T<æF"4. Sed tum ex sequentibus ejusdem verbis, iisque quæ à te scripta, et à me superius repetita fuerunt, interpretatio commoda, et responsio ultrò sese offert. Nam si JÎ : ,J• İD(V<T<æF"4 sit instrumentis canere ¹⁴non verò unâ cum iis vel ad ea, sicuti præpositio illa subinde usurpatur, haud aliud inde evinci poterit quam quod tute assertum voluisti: simpliciter dictum cantum, id est, vocalem convenire, non verò solitarium organi ab illo separatum.

[16.] Sin autem altero intelligendum sensu, ut nempe organi inanimati |86| cantum simplici, sive vocis humanæ cantui conjunctum reprehendat, haud spectaverit Sanctus Pater ejusmodi ordinatum, de quo agimus, organi usum: sed quod ¹⁵insipientes, ita illic Judæos inprimis et Gentiles vocat, instrumentorum apparatu inane, inutile et superstitiosum, vel leve et lascivium edebant, siquidem addit : ,J• İDPZF, TH 6"Â 6D@JV8T<. Id ipsum autem in cantu absolutè dicto sive vocali, si quando deprehendi contigit, æquè culpatum fuit: nec tamen propterea honestior ejus damnatus usus. Rebus verò illis, ob quas venerandus antistes ibidem paulò post simplicem eundem vocis cantum commendat, non tantum non incommodat junctus, qualem diximus, organi concentus, sed etiam commo- |87| |651r| -dum et momentum haud leve affere potest. Vel forsitan aliæ rationes fuerunt, à personarum, quæ tum in Ecclesiâ, tum extra eam, essent, rerumque ipsarum et temporum statu ac conditione petitæ, ob quas ejusmodi musicæ usum tunc quidem Ecclesiæ non conducere judicatum fuerit. Iisdem verò circumstantiis in contrarium mutatis, nihil obstat quò minus eadem prudentia Christiana utendum suadere possit, quo non utendum ante statuerit. Hoc quippe eorum, quæ media et adiaphora dicuntur, natura

9. KA XLVIII: <Cujus>.

10. *Responsa*: <solet?>.

11. *Responsa*: <suavitatem modulaminis>.

12. *Responsa*: <quasi sursum>.

13. *Responsa*: <à ratione ac vi naturæ petita> ingevoegd.

14. *Responsa*: <non verò ... ad ea> tussen haakjes.

15. *Responsa*: <homines puerili animo ducti> in plaats van <insipientes ... Gentiles vocat,>.

postulat ratioque dictat. Et ejusmodi rerum seu mutationum exempla in orthodoxis superiorum temporum Ecclesiis haud pauca extiterunt.

[17.] Ita quoque apud nos aliquando organi cantum su- | 88 | -perstitio et abusus invisum reddiderunt; ferventior ejus temporis ¹⁶zelus ac pietas, exterioribus humani juris mediis velut superior, iisdem ferè supersedere gaudebat, summâ ubique simplicitate contentus; quæ etiam, uti et quietiora omnia, persecutioni peculiariter conveniebant. Nunc, cum pacem Ecclesiæ dederit Deus, perspecti dudum atque exacti abusus fuerint, quidni honestâ libertate ad rerum quarundam usum sine periculo uti possit? Ingens nunc multitudo, et quidem imperitior quam ante, confusione magis obnoxia, majorem eutaxiæ curam atque operam requirit. Animi verò prosperitate sopiti, ac tardiores facti quocunque etiam modo excitari et impelli opus habent. Quamobrem mirum | 89 | videri minimè debet, qui facile tunc relictus fuerit organi usus, nunc sacris mentis exercitiis decorè accommodatum in ¹⁷hujus nostræ, et vicinarum quarundam urbium Ecclesiis, haud difficulter receptum seu admissum fuisse. Optatum quidem effectum et fructum aliquâ saltem hâtenus parte ad easdem inde rediisse, extrinsecus quidem in toto corpore, sive concentu ipso, palam animadvertere quivis potest: intrinsecus ¹⁸verò in se experitur quisque, et se experiri multi testantur. Nec infirmiorum, qui inter nos plurimi, iique simplices et pii, ullas hâtenus intellexi innotuisse querelas, Politico-Ecclesiasticum hoc institutum ipsis scandalo fuisse.

[18.] Quapropter cum regum om- | 90 | -nium Deo gratissimus, et qui verò ¹⁹illi spiritu ²⁰servivit, omnes Dei creaturas et cuncta humanæ artis musica organa cantandis Deo hymnis psalmisque suis subsidio vocavit: equidem laudem et gratiam Magistratui deberi puto, ²¹qui animis et munificentia faveat eorundem in Ecclesiâ cantui rite ordinando et cohonestando, quoad in regno Christi simplicitas et modestia permittere, ordo et decorum requirere, omnia denique rerum momenta suadere videbuntur. Ubi quidem, sicuti nullibi non, infirmiorum præsertim conscientis cum curâ consulendum, sed tali quoque, ut, quantum fieri queat, monitione, sive privata sive publicâ, et doctrinâ aliquâ iisdem succurratur. Quod quidem esse præ- | 91 | -stabilius videtur, ita scilicet medicinam fieri, quam sequiora de rerum usu judicia, et quæ inde plerunque nasci solet, infirmitatem silentio vel assensu foveri. Ubi si illâ, quam dixi, ratione eximantur qui leviter sæpè scrupuli hærent, piæ animæ in rectiore judicio ac robore, quod semper optandum, proficere fortè haud parum comperientur.

[19.] Quoniam autem libertatem veri studiosam à te amari scio, non possum dissimulare, quod ex insigni tractatu tuo in mentem hîc mihi venit, et ad consensum me difficilius movere potest. Namque haud improbabili aut inconcinnâ ratione niti mihi videtur, quod tibi placere aut probari nequit. Decalogi in Ecclesiâ cantum intelligo, | 92 | quo velut epiphonemate quodam sacros plerunque finire actus Ecclesia Gallicana consuevit. Namque ibi fidelium quisque verbis Dei ac præceptis affatur animam suam, postquam præviis versibus ad attentionem excitavit, eamque monet et docet, atque omnes invicem inter sese; additâ sub finem precatione et submissi animi voto. Neque ²²illud à plurium psalmorum norma ac exemplo, Apostoli Pauli ²³admonitione, et antiquissimâ consuetudine alienum videtur, qua numerosis verbis conceptæ leges cani solebant, ut ²⁴composito ad eurythmiam animo facilius inscribi et ²⁵magis placere possent.

[20.] Sed qui meliora semper doceri exopto, hasce rationes meas et quicquid est reliquum subjicio vicissim judicio tuo | 93 | ac censuræ. Atque ita tandem finem facio, et veniam peto, quod positam mihi metam longius transgressus tædio fortè ac molestiâ peccavi in gravissimas tuas pro bono publico occupationes. | 651v | Et meritò existimaveris haud operæ precium fuisse meæ quoque sententiæ symbolum in aliorum numerum coadoptare, quo recocta hæc in quam oblatas à te nobis delicias depravasse videri possum, apponeretur crambe. Cum tamen me alterius quoque officii monueris in gratiam clarissimi Wendelini, ob ingenii et doctrinæ dotes carissimi omnibus, pauca quædam adjicere liceat; ne utriusque vestrum desiderio et officio meo diutius desim.

16. *Responsa*: <pietas ac zelus>.

17. *Responsa*: <hâc nostrâ>.

18. *Responsa*: <autem in animo etiam se experiri complures> in plaats van <verò in se ... multi>.

19. *Responsa*: <illum>.

20. *Responsa*: <coluit>.

21. *Responsa*: <si quis animi> in plaats van <qui animis>.

22. *Responsa*: <illius alienum videtur>.

23. *Responsa*: <monitione ad Col. 3 et antiquorum instituto, qui sanctiora præcepta etiam carmine repræsentarunt> in plaats van <admonitione, ... cani solebant>.

24. *Responsa*: <componenti se> in plaats van <composito>.

25. *Responsa*: <magis> ontbreekt.

Quæ super problemate de accrescente gravium motu ingenio ille et in-|94|-dustriâ dudum invenit, æternæ memoriæ laudem mereri judico. Et quoniam cum Galilæi inventis concordantia insigne veritati testimonium perhibent, demonstrationis suæ et plenioris tractatus editionem publicæ expectationi ac simul nominis sui famæ debet.

[21.] Nec est quod Chronologicæ diatribæ impressionem diutius remoretur spes et opinio, quam de Chronici Samaritanici adjumento concepit. Perlustrare illud quondam me exorsum cum ²⁶peregrini atque inusitati characteris tædium, ²⁷in primo quasi opere stitit repulitque. Nunc firmato animo à capite ad calcem ²⁸totum evolvi. Quæ etiam res inter ²⁹alia impedimenta effecit, ut tardius perficiam quod dudum præstandum fuit. Est verò |95| ³⁰Samaritanicum illud scriptum libri Josuæ compendium quoddam, eodem etiam nomine insignitum, ³¹variis gentis traditionibus interpolatum; quas ³²miror ³³Judæorum magistris tanto in precio haberi, ut non vereantur ³⁴hoc pante summorum hostium ³⁵fide et autoritate niti. At toto illo opere ne verbum quidem ³⁶de annis jubilæis deprehendere. De expetitis ³⁷ecclipsibus pauculas addo melioris notæ, cum diligentia atque industriâ observatas: suspectæ fidei, aut potius •6D4\$, \ "H, et aliundè missas, utilius retineri ³⁸et supprimendas arbitror: ne tenebras affere pro luce, et remoram pro subsidio solertissimi viri laboribus injicere videar, efficiamque |96| ut longius se subducat nobis quod ³⁹prodire in conspectum prodire sidus peroptamus.

[22.] Hæc quidem omnia quantulacunque sunt, ubi ⁴⁰magis verborum effusione vix quicquam aut nihil boni collatum novi, æqui bonique consule, et me, quod unicè expeto, nihilominus amare perge: qui tibi et illustri ⁴¹familiæ ac postentati tuæ, ævi patriæque decori, majorem quam exprimere possim amoris affectum, ampliora quam præstare queam ⁴²obsequia et officia, totum denique animum addixi. Dabam Lugduni-in-Bataviâ, V Sextilis MDCXLI.

Vertaling

Aan de heer van Zuilichem, ridder, raad en secretaris van Zijne Hoogheid de prins van Oranje,

in het leger, voor Gennepe.

Jacobus Golius groet de edele heer Constantijn Huygens.

1. Ik denk niet dat er iemand is, waarde heer, die niet onder de indruk is van uw onlangs verschenen ⁴³geschrift over het gebruik van het orgel in onze kerken. Wie zou niet geroerd worden door het samengaan van vernuft, kennis en deugd in dat geschrift, dat u overal tentoonspreidt? En wie is niet gevoelig voor de zwaarwegende overwegingen die u toevoegt aan de zaak zelf, door u, zo schijnt het mij, juist en voorzichtig geformuleerd en

26. *Responsa*: <peregrini atque> ontbreekt.

27. *Responsa*: <tum aliæ occupationes prope à limine suspensum stiterunt.> in plaats van <in primo ... repulitque>.

28. *Responsa*: <totum> voor <à capite>.

29. *Responsa*: <cætera>.

30. *Responsa*: <Samaritanorum>.

31. *Responsa*: <et variis>.

32. *Responsa*: <mirum>.

33. *Responsa*: <quibusdam Judæorum>.

34. *Responsa*: <hic>. Worp: <hâc parte>.

35. *Responsa*: <fidem et auctoritatem sequi>.

36. *Responsa*: <deprehendere potui de annis jubilæis; quorum inibi normam extare amicus speravit.>

37. *Responsa*: <ab eodem ecclipsibus>.

38. *Responsa*: <supprimique>. Worp: <et suppressi>.

39. *Responsa*: <in conspectum prodire tandem sidus>.

40. *Responsa*: <pluribus verbis> in plaats van <magibus verborum effusione>.

41. *Responsa*: <progeniei ac familiæ> in plaats van <familiæ ac postentati>.

42. *Responsa*: <studia officiaque>.

43. *Orgelgebruyck*.

afgebakend? Om die reden vind ik niet dat er, over een onderwerp zo helder en duidelijk uiteengezet, plaats is voor een eigen mening, tenminste niet van mij, en dat die niet in ernst kan worden verlangd.

2. Maar zoals u de vroomheid van de hemelse ziel als getuige aanroept, telkens wanneer u gloeit van ijver voor het huis Gods, tussen uw werkzaamheden voor Zijne Hoogheid de ⁴⁴prins door, en, wat u ook siert, u zich inspant voor het algemeen nut, zo geeft u blijk van een grote beschaving en tevens van bescheidenheid en vertrouwt u die toe aan de openbaarheid, terwijl u anderen vraagt hun oordeel aan u voor te leggen.

3. Ik was zeer verheugd door uw ⁴⁵geschenk, waarmee u mij te midden van anderen heeft willen eren. En niemand kan dit met meer dankbaarheid en eergevoel overkomen, daar toch blijkt dat u uw vanouds bestaande welwillendheid jegens mij met een nieuw onderpand hebt willen bewijzen en bevestigen. Ik bedoel de welwillendheid die ik zolang als ik mij kan herinneren al heb ervaren. Zo heb ik dat altijd tot één van de belangrijkste redenen voor mijn blijdschap gerekend, en naarmate die welwillendheid groter is dan mijn verdiensten, zal ik die met meer verering en dankbaarheid dienen.

4. Daarom heb ik niet, toen u mijn mening vroeg, iets als vleierij (die ik verafschuw) geantwoord, wat van mijn werkelijke mening afwijkt. Want drie jaar geleden, toen ik het ambt van ouderling in de kerk van onze ⁴⁶stad op mij nam, heb ik eenzelfde mening, in een vrijwel gelijke zaak, gegeven, toen de magistraat het oordeel van dat college wilde horen, voordat het orgelspel de psalmen zou mogen begeleiden.

5. Wat ik u over deze zaak onlangs mondeling heb meegedeeld, heb ik uitgesteld u in geschrifte over te brengen om geen andere reden dan ik hierboven heb aangevoerd, namelijk dat ik niet, door iets te willen aanpakken dat u al zo voortreffelijk hebt verricht, het gedane minder goed opnieuw zou doen, of lijken mee te gaken als een gans tussen de zwanen. Opdat ik ter vervulling van uw opdracht, waartoe ik verplicht ben, iets tot stand bracht dat uw vernuft en mijn toewijding waardiger is, vatte ik het plan op om over de muziek en de poëzie, in welke kunsten u genot vindt en uitblinkt, van het Oosten, bepaalde zaken uit de gedenkschriften van die volkeren naar voren te brengen, zodat de brief, daaraan voorafgaand, daaraan iets kon ontleen, waardoor die zich beter bij u zou aanbevelen en anders in zichzelf onvolledig zou zijn. En het bleek dat dit mede de zaak zou betreffen, aangezien die wereld het voor heilig en plechtig houdt iets met muziek in de dienst van God te gebruiken. Dat is immers een van die zaken die op een bepaalde manier als gemeenschappelijk aan de godsdienst van alle volkeren kunnen worden beschouwd. Maar om dit plan uit te voeren heeft het mij aan de benodigde tijd ontbroken, en tot nu toe ook iets van helderheid over zaken die onderworpen waren aan verduistering.

6. En zo werd het dan allengs mijn beurt mijn ijver te betonen met de wens om de beschuldiging van verwaarlozing te ontlopen, en om het uitblijven van mijn keer op keer uitgestelde antwoord te vergelden door een misschien wel betere weergave van mijn gedachten (om het recht tot terugkeer in uw gunsten te verkrijgen) dan wat eertijds door mij in gesproken woord was meegedeeld. Aangezien u echter vanwege uw goedgunstigheid hebt gezegd dankbaar te zijn voor hoe weinig ook u daarvan zou zien, zou ik willen dat het mij in dit opzicht aan alles eerder zou ontbreken dan aan gediensstigheid. Wil daarom de goede gezindheid, de trouw en de integriteit jegens u, waaraan u, naar ik hoop, niet zult twijfelen, hier vrijspreken van schuld; alle verdere schuld zult u vanwege uw menselijk gevoel vergeven.

7. Maar wat de kerk zelf aangaat, zie ik het zo (waarbij ik andermans oordeel in zijn waarde laat): hoezeer ook eertijds slechts de grondslag van de cultus van Jeruzalem door zijn instelling vanuit God heilig was, de andere zaken, die buiten de dienst aan God erin zijn gebracht, hebben niets heiligs, ook al zijn ze, nu of vroeger, diezelfde plicht, namelijk de toegestane dienst aan God, zoals de martelaar Petrus leert, toegewijd, op gezag, zeg ik, van hen die de zeggenschap over de openbare plaats hebben, met geestelijke dankzegging en gebeden, voor een zegening van God en de heilzame omgang met Hem. Wanneer aldus de juiste opvatting voorschrijft hoe de betamelijkheid van een plaats moet worden nagekomen, dan moet misschien de eerbied van een burger voor de kerk niet minder zijn dan voor de rechtszaal. En inderdaad lijkt het strijdig te zijn met het apostolisch voorschrift dat alles volgens voorschrift betamelijk en ter stichting plaatsvindt, dat in hetzelfde kerkgebouw, er met korte tussenpozen, bijna aansluitend, als op afgesproken uren, publiekelijk zaken plaatsvinden die in

44. Frederik Hendrik.

45. *Orgelgebruyck*.

46. Leiden.

het geheel niet hemels zijn, [sommige] die zonder twijfel heilig zijn en [andere] die ijdel zijn, [enerzijds] de verering van God en [anderzijds] louter de bekoring van de mensen, zonder nut of voordeel voor de ziel of de Republiek; dat [aan de ene kant] op dezelfde plaats slappe ledigheid en ijdele redevoeringen worden verhinderd slechts door het verbod en de bedreiging van de heilige geest, en [aan de andere kant] deze plaats meteen als een veld wordt opengesteld, en troost en verzachting wordt geboden. Tenminste kan, zoals het behoort, vermeden worden enige vorm van bijgeloof te koesteren, zelfs wanneer niet iets van het tegengestelde misbruik, ^Ldat van onbetamelijkheid en de wanordelijkheid,^L ervoor in de plaats komt.

8. Wat betreft de muziek van het orgel, gepast bij het heilige gezang van de kerk, wil ik niet voorbijgaan aan de woorden van de apostel [Paulus] aan de Epheziërs: ⁴⁷ ^L‘zingt en jubelt’^L [= psalmzingt], alsof dat, door de herhaling af te wijzen, voortaan moet worden verstaan als het beroeren van een of ander muziekinstrument, vooral omdat het ‘to psallein,’ alsof het woord ^Lpsalmzingen^L (psallein) verwant is met ^Lberoeren^L (psaein), zoals de taalkundigen het willen, datzelfde goed weergeeft, wat nauwelijks door enige schrijver, voorzover ik weet, tot aan die tijd anders is opgevat. Het is echter al voldoende vaak gezegd dat de muziek op deze manier geenszins kan worden gezien als een of ander bijzonder deel van de godsdienst, of als een nieuwe rite van de kerk, maar moet worden gehouden voor niet meer dan een hulpmiddel, als een aangenomen rite van de kerk, betreffende het nakomen van de fundamentele inrichting, in verband waarmee iedereen, hetzij vanuit de apostolische oorsprong, hetzij vanuit de eerste eeuw [van het Christendom], het eens is dat in de kerk het fraaie en geordende is vereist; en wat met de stem en de geest moet worden gedaan, zal door deze afzonderlijk zekerder en beter worden gedaan.

9. Zo ontkent niemand dat het nodig is een of andere norm of leidraad te hebben opdat het gezang van het gehele volk, met het oog op de verscheidenheid en de moeilijkheid van de melodieën, goed wordt geleid, opdat het niet lelijk en ongelijk uitkomt, en zo wanstaltig en vervormd dat zinnen en geest, dat wil zeggen de hele mens, er afschuw van hebben. Daarop lijkt ook de Goddelijke Paulus te wijzen, wanneer hij tegen de Colossenzen (3:16) zegt: ⁴⁸ ^L‘zingt in dank’^L al verwijst dit naar de zin en de woorden van het gezang zelf. De ervaring leert dat, althans in onze kerk, de stemverheffing van de voorzanger niet altijd voor deze zaak voldoende is. En ik zie niet in waarom de hulp van een machtige kunst, die ook elders veel teweegbrengt om de geest tot eerbare zaken te bewegen, hier niet een plaats zou kunnen hebben, mits met mate toegepast, zoals ook andere vreemde middelen hun plaats hebben in andere heilige zaken.

10. Men heeft kunnen zien dat de muziek, van grote uitwerking in het psalmgezag, is aangenomen door de Zwitserse kerken, die wat betreft ordelijkheid en ernst uitblinken. De Geneefse kerk voegde het koor toe, die van Basel het orgel; terwijl die van Bern door de trompetten werd behaagd. En tegen een dergelijk gebruik van het orgel, gevoegd bij de stemmen van het zingende volk en de gehele kerk, lijken niet de argumenten te kunnen worden ingebracht waarmee men de klank van enig instrument uit de kerk pleegt te moeten bannen. Het orgel bij het Joodse volk was immers wel heel wat anders, dat als een kind gewikkeld in de beginselen van de wereld nog verzacht moest worden. Voor hen was immers die klank heilig, en hun ontbraken alleen nog de oren, en zij begrepen niet veel meer van wat aan de geheimenis ten grondslag lag, of anders hoe ieder van de anderen met mond en hart zijn eigen taak op zich nam in die muziek van de Levieten, dan wanneer iemand bij een zuigeling in de wieg zelfs psalmen had gezongen.

11. En van een Christen kan niet worden gezegd dat hij zich volgens het Jodendom gedraagt als hij in de Christelijke dienst vanwege een of ander voordeel iets toepast wat toevallig vroeger in de Joodse ceremonie een rol speelde, naast zijn eigen gebruik, dat hij door de kracht van de natuur heeft en nu nog kan hebben. Ik meen immers dat het zo opgevat moet worden dat alle dingen door God tot dát doel zijn ingesteld, waarnaar ze volgens hun natuur neigen. De voorschriften van het Pascha in Egypte gaven aan dat er aldus werd gegeten: ⁴⁹ ‘uw lendenen omgord, uw staf in de hand en uw schoenen aan uw voeten’. Zou het nu in het avondmaal verboden zijn iets daaraan te ontnemen als dat toevallig goed zou uitkomen? Opdat een geheel gezonde voortgaat en de zwakke zich staande houdt, mag hij zijn voet vrijhouden van pijn aan de voetzool? En als

47. Efeziërs 5:19: ‘Spreekt onder elkander in psalmen en lofzangen en geestelijke liederen en *zingt en jubelt* [= psalmzingt] de Here van harte.’

48. Colossenzen 3:16: ‘..., zodat gij elkander leert en terechtwijst, en met psalmen, lofzangen en geestelijke liederen zingende Gode dank brengt brengt in uw hart.’

49. Naar Exodus 12:11.

dergelijke zaken iedereen tot voordeel zijn, waarom zouden niet allen doen wat sommigen is toegestaan? Het niet durven gebruiken van de verworven vrijheid wanneer eens iets dienstig is of tot voordeel strekt is niet minder een deel van de dienstbaarheid dan het noodzakelijk opleggen van wat in zichzelf neutraal was en vrij ter toepassing stond.

12. En het is geen misdadig iets, dat men het gebruik van het orgel, waarover het onderzoek gaat, terugbrengt naar de dienst en de roem van God, omdat alle zaken zich daarheen, als tot het laatste doel moeten richten en begeven. Maar opdat aldaar geen ceremonie of heilig ritueel lijkt plaats te vinden dat altijd steunt op het woord van God en het geloof in God, is het al voldoende om in de klanken van die aard niets van heiligheid en evenmin iets van bijzondere verering van God te leggen, en evenmin iets symbolisch daartoe of, wat het van nature niet heeft, iets tot lof van het volk. En die zaak schijnt in zichzelf niet ernstiger te zijn, en niet meer aanleiding tot schandaal te geven dan wat ook tot de middelen van de Joden behoorde, zoals het aansteken van kaarsen in de tempel, zodat in het schemerlicht het woord Gods of een andere liturgische tekst des te gemakkelijker wordt voorgelezen.

13. Ik ben van mening dat het gebruik van instrumentale muziek op die manier, zoals u dat met geleerde gratie heeft beschreven, niet alleen als iets neutraals is toegestaan aan de Christelijke kerk, maar dat het zelfs, zoals de ⁵⁰apostel bij dat soort dingen vereist, dienstig is en tot voordeel strekt. Het is beslist zo dat de psalmen en andere lofzangen in betere orde en bevalligheid kunnen worden gezongen, tenminste bij ons, en dat, voorzover dat menselijkerwijs mogelijk is, de gezangen meer uitwerking kunnen hebben ^Lop het gemoed der mensen.^J Hiertoe lijkt het orgel het meest geschikt; het orgel, dat vanwege zijn vermogens met de algemene benaming 'instrument' wordt aangeduid, door uw oordeel als dat van een Apollo overduidelijk toegelicht. Niet alleen heeft het immers een invloed doordat het de mogelijkheden van bijna alle [muziekinstrumenten] in zich verenigt, maar ook kan het door een bijzondere ernst en bevalligheid de zoetheit van de compositie in goede banen leiden, zodat het alle lichtheid en ijdelheid die de oren zouden kunnen vullen gemakkelijk kan uitbannen.

14. En wanneer aldus het orgel de stemmen van hen die het hemelse bezingen door zijn kracht tot het goede ritme en gelijkheid heeft gedreven, waarbij het de zielen bijna met de stemmen doet versmelten, leidt het, zoals blijkt, meer tot de overweging van het gezongene, houdt het de aangesprokenen beter bij de beschouwing daarvan, en voert hen die zijn aangestoken door de liefde en de begeerte daarnaar omhoog. En mijns inziens kan iemand niet zeggen dat die gerichte gemoedsbewegingen, die dóórdringen in de geest die het eerbare zoekt, en die door diezelfde overwegingen hoe dan ook gericht zijn, omdat die overal elders ook veel waard zijn, op heilige en goddelijke zaken, [ons] niet verder kunnen helpen, aangezien de genade Gods zelf de natuur niet vernietigt, maar juist in orde brengt en vervolmaakt, en ook die dingen, welke die genade aan de mensen heeft geschonken, als middelen aanwendt tot de redding van de mens. Als iemand de taak van de voorzanger zó kan uitvoeren dat hij bovendien de plaats van het orgel vervult, waarom zouden we niet een veelheid van dergelijke stemmen wensen, die boven alles uitkomt? Omdat nu zoiets nauwelijks mogelijk is en vaak helemaal niet, waarom wordt dan niet, wat bijna hetzelfde is, het geluid van het orgel als aanvulling op de stem van de voorzanger aanvaard, en waarom zou het geluid van de gemeente niet door het geluid van het orgel worden geholpen?

15. Door het verstandig samengaan van de twee soorten muziek, die van de stem en die van het orgel, wordt bewerkstelligd dat de argumenten, waarmee sommige heilige mannen het gebruik van de menselijke stem hebben aanbevolen, nu kracht bijzetten aan ónze mening. De redenen waarom ze het orgel hebben verboden, lijken nauwelijks tegen ons gericht te zijn. Het zwaarste is de getuigenis van Justinus Martyr, de oudste der kerkvaders. Vraag 107: ^L'Of het beter is het gezang te zingen met kinderstemmen, dan door het geluid van het levenloze orgel.'^J Maar uit zijn volgende woorden en die van u (door mij reeds aangehaald) blijkt de beste interpretatie en bovendien het antwoord. Want als ^Lhet zingen met het orgel^J betekent 'door' instrumenten muziek maken (en niet 'bij' of 'tot' die instrumenten), zoals dat voorzetsel vaak wordt gebruikt, kan het toch nauwelijks iets anders betekenen dan wat u hebt willen vaststellen, namelijk simpelweg, dat het genoemde gezang, dat wil zeggen van de stem, passend is, maar niet het geluid van het orgel alleen als het daarvan is gescheiden.

50. Paulus.

16. Maar als dat op een andere wijze moet worden begrepen, zodat de verbinding van het levenloze orgel met het eenvoudige gezang (dat van de menselijke stem) wordt afgewezen, heeft de heilige ⁵¹vader toch nauwelijks iets over het orgelspel gezegd waarover wij het hebben, maar veeleer dat onverstandige mensen - zo noemt hij daar de Joden vooral en de heidenen - met het instrument ijdel, onnut en onkerkelijk [geluid] voortbrengen, en lichtvoetig en wellustig, wanneer hij toevoegt 'met dans en met kleppers.' Dat is echter bij het eigenlijke of menselijke gezang, wanneer dat eens zou worden waargenomen, eveneens verboden, maar niet daarom het betere gebruik ervan. Door die zaken echter, vanwege welke de eerwaarde voorganger even verder hetzelfde eenvoudige gezang van de stem aanbeveelt, is niet alleen de verbinding met het geluid van het orgel, zoals we dat hebben beschreven, niet ondienstig, maar zelfs kan het er een dienstig en zeker niet lichtvaardig gewicht aan hechten. Misschien zijn er wel andere redenen, gegrond op de toestand en omstandigheden van personen binnen en buiten de kerk en van zaken van dezelfde aard [dat wil zeggen, binnen en buiten de kerk] en van de tijden, op grond waarvan het toen niet goed werd geoordeeld om het gebruik van de muziek op die manier in de kerk door te voeren. Maar nu die omstandigheden in hun tegendeel verkeerd zijn geraakt, is er niets waarom diezelfde Christelijke prudentie niet zou kunnen aanbevelen om te gebruiken wat ze eerder bevolen had niet te gebruiken. Die zaken die een tussenpositie innemen en neutraal worden genoemd, worden door de natuur gegeven en door de rede beslist. En voorbeelden van zaken die anders zijn dan in de orthodoxe kerken van vroeger tijden zijn er te over.

17. Ook bij ons hebben eens het bijgeloof en het misbruik het gezang van het orgel verachtelijk gemaakt, maar de ijver en de vroomheid van die tijd, die beter leek door middelen buiten de macht der mensen, is gelukkig vervangen door een tevreden zijn met het eenvoudige, dat, net als al het rustige, in het bijzonder voor uitvoering in aanmerking komt. Nu God de kerk vrede heeft geschonken, en de misbruiken allang zijn doorzien en afgeschaft, waarom zou het [orgel] niet met eerbare ruimdenkendheid, zonder gevaar, voor bepaalde doelen kunnen worden ingezet? De menigte die nu zingt, minder bekwaam dan te voren, en meer blootgesteld aan verwarring, vraagt een grotere mate van zorg en werk voor het goede verloop. De geesten die zijn ingeslapen door voorspoed en zij die traag zijn, waarom dan ook, moeten worden opgewekt en moeten worden voortgedreven. Om deze redenen is het volstrekt niet vreemd dat het gebruik van het orgel, eens zo gemakkelijk afgeschaft, nu bevallig toegepast op de heilige oefening van de geest in onze kerk en die van enkele naburige steden zonder moeite is aanvaard en toegestaan. Dat het gewenste gevolg en resultaat tenminste alhier de kerken heeft bereikt, kan een ieder gemakkelijk waarnemen; uitwendig in de gehele gemeente, ofwel de samenzang zelf; inwendig ondervindt echter ieder dat in zichzelf, en velen getuigen het te ondervinden. En van de zwakkeren van wie er veel onder ons zijn, ook eenvoudigen en vromen, heb ik nooit vernomen dat er onenigheid was, dat deze politiek-kerkelijke instelling voor hen een schandaal is geweest.

18. Om die reden, zoals de ⁵²koning, die God het dierbaarst was en die Hem met zijn geest diende, alle schepselen Gods en alle muziekinstrumenten van de handen der mensen te hulp riep om God met hymnen en psalmen toe te zingen, zo meen ik dat ook de magistraat eer en lof toekomt, die met beleid en vrijgevigheid in hun kerken het gezang goed regelen en beheren, voorzover in het rijk van Christus de eenvoud en bescheidenheid schijnen toe te staan, de ordelijkheid en de ambiance schijnen te eisen en alle andere zaken vervolgens schijnen aan te raden; waar ook, zoals overal, vooral het geweten van de zwakkeren met raad moet worden bijgestaan, maar ook, voorzover dat kan met vermaning, hetzij privé hetzij publiekelijk; wat beter lijkt om als medicijn te gebruiken dan de verkeerde oordelen over het gebruik van zaken en de wankelmoedigheid die daar vaak uit voortkomt te koesteren met stilte of instemming. Waar zij die licht in gewetensnood geraken zo zijn bevrijd door de rede, zullen de gelovigen zich in beter en krachtiger oordeel, wat altijd wenselijk is, niet weinig beter voelen.

19. Omdat ik weet dat het zoeken naar waarheid bij u hoog in het vaandel staat, kan ik niet verhullen dat er in uw gewaardeerd geschrift iets is waar ik het maar moeilijk mee eens kan zijn. Want het komt mij voor dat wat u niet kan behagen en wat u niet kunt goedkeuren, niet op een onwaarschijnlijke en weinig fraaie

51. Justinus Martyr.

52. David.

redenering mag steunen.⁵³ Ik vat het zingen van de Tien Geboden op als iets waarmee de Franse kerk, als met een soort van samenvatting, verschillende heilige handelingen kon afsluiten. Want ieder van de gelovigen aldaar spreekt uit zijn hart met woorden en geboden van God, nadat hij zich met de voorgaande verzen tot aandacht heeft opgericht, en daartoe vermaant en leert, en allen op hun beurt onderling, met daarbij aan het eind een gebed of een wens van de geest in overgave. En dat lijkt niet af te wijken van de norm en het voorbeeld van verschillende psalmen, noch van de vermaning van de apostel Paulus [in Colossenzen 3] en het oude gebruik, waarbij met vele woorden geformuleerde wetten plachten te worden gezongen, opdat ze zich des te gemakkelijk in de geest griften, die zich bereid stelde voor de metrische vorm, en des te meer konden bevallen.

20. Maar ik, die altijd wens beter te worden onderwezen, onderwerp deze overwegingen en de rest op mijn beurt aan uw oordeel en beoordeling. En daarmee besluit ik, en vraag uw vergiffenis dat ik u door het verre overschrijden van de mij gestelde grens u met verveling en moeite heb gehinderd in uw ernstige bezigheden voor het openbaar nut. En terecht zult u oordelen dat het volstrekt niet de moeite waard is de weergave van mijn mening te midden van de andere bijdragen te plaatsen, waartussen het slechts een opgewarmde kool is die ik niet anders kan zien dan als iets dat de door u aan ons voorgeschotelde heerlijkheden kan verknoeien. Aangezien u mij echter nog aan een andere dienst doet denken, ten aanzien van [de heer Godefridus] Wendelinus, die vanwege zijn vernuft en verstand iedereen dierbaar is, dan wilt u mij wel toestaan nog iets toe te voegen, zodat ik niet ten aanzien van uw beider wensen en mijn opdracht nog langer in gebreke blijf. Wat hij over de toenemende snelheid van een vallend lichaam verstandig en ijverig al sinds lang heeft ontdekt, oordeel ik de lof van de eeuwige herinnering te verdienen. En aangezien de overeenkomsten met de vindingen van Galileo een gewichtig getuigenis voor de waarheid laten zien, is hij aan de publieke verwachting en aan zijn eigen faam de publicatie van zijn bewijs en de verdere behandeling daarvan verschuldigd.

21. Naar te hopen en te verwachten valt, zal de uitgave van de verhandeling over de Chronologie minder lang op zich laten wachten dan dat het tijd heeft gekost om het hulpmiddel van de Samaritaanse kroniek op te stellen. Eertijds begonnen die door te nemen, hebben de moeilijkheden van de vreemde en ongebruikelijke letters mij al bij het begin van het werk tot staan gebracht en afgeweerd. Nu heb ik, vastbesloten, alles van voren naar achteren doorgewerkt. Omdat dat tussen andere verplichtingen door moest, duurde dat langer dan vroeger het geval zou zijn geweest. Dat Samaritaanse boek is echter een soort samenvatting van het boek Jozua, van diezelfde naam voorzien, aangevuld met verschillende overleveringen van de stam, die door Joodse meesters zo in ere worden gehouden, dat ze niet schromen in dit opzicht op het geloof en de autoriteit van hun ergste vijanden te steunen. Maar in dat hele werk heb ik niet één woord over de Jubeljaren kunnen aantreffen. Van de gevraagde eclipsen, stuur ik er enkele mee die betrouwbaar zijn, met ijver en nauwkeurigheid geobserveerd; ik acht het beter andere, onbetrouwbare of ^Lonnauwkeurige,^J of van elders [mij] toegezondene hier te houden en niet af te geven, opdat ik niet duisternis voor licht, en twijfel voor hulp aan het werken van deze voortreffelijke man naar voren breng, en ik teweeg zou brengen dat hij de sterren die wij hem toewensen te ontdekken langere tijd vóór zich houdt.

22. Dit zijn allemaal kleinigheden waarover ik met veel woorden nauwelijks iets of misschien wel helemaal niets goeds bijeen heb gebracht. Ik beveel het in uw gunst aan, en vraag u slechts niettemin door te gaan met mij in uw gedachten te houden, mij die u en uw voortreffelijk voor- en nageslacht, sieraden van deze tijd en van het vaderland, meer waardering dan ik in woorden kan uitdrukken toedraag, meer werk en studie dan ik kan voltooien toewens, en die ik heel mijn geest heb toegewijd. Leiden, 5 augustus 1641.

53. Huygens had in het *Orgelgebruyck*, p. 133, het zingen van de Tien Geboden afgekeurd, omdat de mens daarmee Gods geboden in eigen mond nam.

CONSTANTIJN HUYGENS (OEFFELT)
AAN JOAN ALBERT BAN [HAARLEM]
14 AUGUSTUS 1641
2817

Vervolg op Huygens' brief van 11 maart 1641 (**2663**).

Samenvatting: Huygens maant Ban zijn beloften ten aanzien van zijn 'Compendium musicæ' en zijn monochord in te lossen, niet alleen bij hemzelf maar ook bij Mersenne. Huygens is benieuwd naar Bans oordeel over Doni's *Compendio* (1635) en *Annotazioni* (1640).

Bijlagen: *Annotazioni sopra il compendio* (Doni 1640); *Compendio del trattato* (Doni 1635).

Door Ban beantwoord op 20 augustus 1641 (**2827**).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLIV, nr. 311, fol. 318v: ontwerp (autograaf).

— Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLV, nr. 311, fol. 109v: later afschrift naar ontwerp (Constantijn [V] Huygens).

Vroegere uitgaven: Worp 3, nr. 2817, p. 213: volledig, 13 augustus 1641 gedateerd.

— Waard 10, nr. 1022, p. 710: volledig, 13 augustus 1641 gedateerd.

Namen: Giovanni Battista Doni; Marin Mersenne.

Plaatsen: Frankrijk.

Titel: 'Compendium musicæ' (Ban).

Glossarium: monochordum (monochord).

Transcriptie

Bannio.

14 Augusti 1641, Offelen.

Amplissime Banni,

Si vales, male est quod promissa non impleas, aut Mersenno saltem pacando quid me dicere porrò, aut facere oporteat, indicare cessas. De monochordo enim, cujus ad me spes attinet, possum æquè ac tu silere, qui cum sponte id pollicitus sis. Par est ab invito ne extorqueam 'Musicæ compendium,' qualecumque mihi ob Mersennum, per me Mersenno debes, et propter te utrique. Vide, quâ fiduciâ nemini de tribus satisfacias, quo colore. Mea enim pridem hic facundia defecit. Planè, J@Ø Doni libros ex ipsâ Galliâ commodatò missos puta, ut memineris tu quoque doni tui. Agnosces cæterum in autore parem eruditioni modestiam, utramque non vulgarem. De sentiis, quas tuetur passim à vulgo remotas, tuam aliquando videre gestio. Vale. In castris ad Gennepam, Postridie Idus Sextiles MDCXLI.

Ditissimus promissis Bannii,
C. Hugenius.

Vertaling

Aan Ban.

14 augustus 1641, Offelen.

Waarde Ban,

Als het goed met u gaat, is het slecht dat u uw beloften niet houdt en talmt met aan te geven ofwel wat ik verder aan Mersenne moet zeggen om hem stil te houden, ofwel wat ik moet doen. Over het monochord immers,

waarop ik hoop, kan ik slechts zwijgen net als u doet, die het eigener beweging hebt beloofd. Het past om aan een onwillige het 'Compendium musicæ' te ontfutselen, dat u vanwege Mersenne aan mij, vanwege mij aan Mersenne en vanwege uzelf aan ons beiden verschuldigd bent. Zie toch, met welk vertrouwen u geen van ons drieën tevreden stelt, op welke manier dan ook. Mijn welbespraaktheid heeft hierin reeds lang tekort geschoten. Neem, bijvoorbeeld, de 'boeken van ^Ldie' [Giovanni Battista] Doni, aan u te leen gezonden uit Frankrijk, zodat u zich ook úw donatie in herinnering zult brengen. U zult voor het overige inzien dat deze schrijver over een even grote bescheidenheid als kennis beschikt, beide in ongewone mate. Ik verlang ernaar over zijn meningen, die u overal even ongewoon zullen voorkomen, eens uw mening te zien. Gegroet. In het leger, voor Gennepe, 14 augustus 1641.

Constantijn Huygens,
van Bans beloften rijkelijk voorzien.

1. Giovanni Battista Doni, *Compendio del trattato* (Rome 1635); *Annotazioni sopra il compendio* (Rome 1640).

Vertaling nog eens doornemen.

[CASPAR STRESO (DEN HAAG)]
AAN CONSTANTIJN HUYGENS [IN HET LEGER | OEFFELT]
[MIDDEN] AUGUSTUS 1641
2820A

Samenvatting: Streso geeft zijn visie over het tussen hem en Huygens voorgevallene. Volgens hem heeft hij in zijn preek slechts het katholiek orgelgebruik aangevallen en niet het gepaste gereformeerde, al is hij daar in wezen geen voorstander van. Het zijn slechts kwaadwillende interpretaties geweest die hebben willen doen geloven dat hij Huygens en daarmee tevens de Haagse magistraat en sommige naburige kerken wilde aanvallen met zijn afwijzing van orgelgebruik en met een beschuldiging van paaps-gezindheid. Tot slot vraagt hij of Huygens de opdracht van een bundel van zijn preken wil aanvaarden.

Datering: De brief is door Streso gedateerd 'augustus 1641.' Omdat hij met Wilhems brief van 17 augustus 1641 (**2821**) is meegestuurd, ligt een preciezere datering 'midden augustus 1641' voor de hand.

Over een antwoord van Huygens is niets bekend.

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fols. 636rv, 638r-640v: afschrift? (fols. 636/640 en 638/639 vormen katern van twee dubbelvellen, fol. 637rv is een uittreksel; tekst op fols. 636rv, 638r-640r; autograaf).

Titel: *Orgelgebruyck*.

Glossarium: cantus publicus (gemeentezang); harmonia (harmonie); organum (musicum) (orgel).

Transcriptie

Magnifico, nobilissimo, amplissimo et consultissimo viro, Domino Constantino Hugenio, Equiti, Toparchæ in Zulighem, Illustrissimo Principi Auraico à Consiliis et Secretis, ¹Domino suo summopere suspiciendo

Magnifice Domine,

²Quantum præconem Evangelii alienum esse oportet ab adulatione et tali captatione favoris, quâ veritatem necessariam ac utilem dissimulet, tantam convenit eum dare operam, ut removeat offensiones, si quas veritatis parrhesiâ peperit. Id enim inter pastorem ecclesiæ et politici fori judicem interest, quod hic sententiam dixisse satis habet, nec curat offensiones eorum quos condemnavit, ³ille verò et liberè loquitur quod necessarium judicat vel utile, et tamen libertate sermonis offensos omni patientiâ, longanimitate et humanitate placare ac lucrari et expugnare satagit, donec æquitatem sententiæ contra se latæ agnoscant eique subscribant. Atque hæc illa ipsa ratio est, propter quam, vetito dominantium titulo, pastorum ac ministrorum nomine scriptura nos insignit ut scilicet erudiamur, non auctoritate dominantium, sed humilitate et patientiâ sacræ doctrinæ gladium ge- | 636v | -rendum esse, ut sit efficax ad victoriam, pro quâ contendimus.

Nequaquam hæc ad te scribo, Magnifice Domine, quasi tuum aliquod peccatum, à me reprehensum, offensionem pepererit, quæ mihi nunc placanda veniat, sed quod sinistra cujusdam meæ concionis æstimatio reprehensionem aliquam tibi aliisve applicuit quæ in alios erat dicta.

Cum ante aliquot menses, post editum tuum de usu et abusu organi musici in templis scriptum eruditissimum ex improvviso audirem, strepitum organi misceri cantui publico in templo nostro, magno mihi dolori fuit mutationem tanti momenti quæ cultum publicum tam propè concernit, peragi nesciis, et inconsultis iis, quibus istarum rerum cura ac judicium propriè commissum est, et à quibus earundem ratio exigitur.

Cum apud collegas quererer, institutus sum, extare synodicam aliquam declarationem quæ rem inter adiphora censeat, adeoque hoc cœptum non esse sine omni judico ecclesiastici ordinis.

¹ <Domini>.

² Begin van het uittreksel: 'Si quas offensiones veritatis parrhesiâ peperit.'

³ Uittreksel: 'Ille verò et liberè loquitur quod necessarium judicat vel utile, et tamen libertate sermonis offensos omni patientiâ, longanimitate et humanitate placare ac lucrari et expugnare satagit, donec æquitatem sententiæ contra se latæ agnoscant eique subscribant.'

Verum cum instarem, etiam in adiaphoris non debere fieri mutationem ac innovationem sine præviâ institutione populi, ne quid scandali nascitur, præsertim si sint inter ea qua |638r| ob abusum tempore Reformationis à piis maioribus ejecta et etiamnum in papatu abusui magno sint obnoxia, ⁴tandem inter nos convenit, ne quæ fieret oppositio apud magistratum, donec quomodo ab ecclesiâ acciperetur innotesceret. Acquievi, eâ lege, ut datâ occasione commodâ informaretur populus de vitandis rei abusibus. Paulo post explicandum mihi fuit secundum Decalogi præceptum, ubi propria harum materiarum sedes est, et cum secundum manuactionem nostri catechismi contra JZH |2,8@2D0F6X4"< dicendum esset, naturam cultus publici prius explicandam duxi, eamque explicationem primò imaginibus, deinde organo musico in templis ⁵ita applicui, ut redarguerem usum organi, vel abusum potius qui in papatu obtinet, et auditores informarem, me hanc redargutionem instituere occasione recens cœptæ mutationis in templo nostro, idque eo fine, ne quis putaret, quod multos putare mihi jamtum constabat, papatum in templa reduci, ne, quod faciebant gloriarentur pontificii pœnitentiam reformationis nos cœpisse, et damnari zelum majorum à posteris, ne denique inter nos quoque essent, qui sinistris et pontificiis de virtute organi opinionibus cultum nostrum |638v| polluerent, quod tanto minus ferendum sit, cum alioqui satis vitii habeat noster cultus tum ex intrinsecis omnium corruptionibus et infirmitatibus, tum ex moribus profani seculi.

His addidi expressam protestationem, me non ideò hæc dicere, quasi nullo modo ferre possem istum organi usum, qui in vicinis quibusdam ecclesiis obtineat, cum scilicet sonus organi adhibetur vel ad cantus publici harmoniam roborandam confusionemque corrigendam, vel ad utiles ac pias extra cultum publicum recreationes, modò res debitis vestiatur circumstantiis.

Cum hæc dicerentur novum ac inusitatum concionis thema, necnon diversi in rem affectus fortassis etiam prægressæ de negotio contentiones animos audientium diverterunt in suspensiones et opiniones, quasi vel Dominos ⁶collegas, à quibus nullâ in re dissentio, oppugnare vel amplissimo magistratui me opponere, vel te quoque præsentem ob scriptum de organi usu et abusu recens editum publicè traducere intenderim, quibus suspicionibus et opinionibus alii suos superstruxere applausus alii acerrimos censuros, quibus me imprudentiæ, seditionis, proterviæ, procacitatis et nescio quorum |639r| non criminum liberè condemnarunt. Sensi inde quam grave sit, ex seriâ et piâ intentione ædificandi pati indignationes et criminationes eorum, à quibus non nisi amari consueveras et expectabas. ⁷Verumtamen ita tandem judicare didici, non meæ nocere famæ cum alii quod præter veritatem de me suspicantur et opinantur censuris suis onerant.

Ego nec collegarum sententiæ, à quâ non differo, nec Amplissimi Magistratus scopo, nec tui scripti consilio contradixi aut me opposui. Laudare equidem scopum consiliumque non possum, sed dissuasurus sum semper quantum in me est, cum nullius sit vel necessitatis vel etiam utilitatis, quæ quidem certa diuturna, et magnæ ecclesiæ parti communis sit, ⁸cumque pacem ecclesiæ nostræ non in exiguum præcipitare possit periculum, nisi de circumstantiis sollicitè caveatur; tolerare tamen possum et tolerare receperam, nec operosâ oppositione dignum judicabam, si dignis vestiretur circumstantiis et justis scandali medaretur occasionibus, qui meæ concionis verus scopus erat. ⁹Necque vel antea dissimulavi vel nunc dissimilo me non omnes probare rationes, quibus Magnificentiae Tuæ |639v| scriptum ecclesiis persuadere consilium suum satagit. Sed ista tamen justæ offensionis causa non est, si quis non iisdem moveatur argumentis ad idem sentiendum vel tolerandum. Id mihi

⁴ Uittreksel: 'Tandem inter nos convenit, ne quæ fieret oppositio &c., eâ lege ut datâ occasione commodâ informaretur populus de vitandis rei abusibus.'

⁵ Uittreksel: 'Ita applicui, ut redarguerem usum organi vel abusum potius, qui in papatu abtinet.'

⁶ Uittreksel: 'À collegis nullâ in re dissentio.'

⁷ Uittreksel: 'Verumtamen ita tandem judicare didici, non meæ nocere famæ cum alii quod præter veritatem de me suspicantur et opinantur censuris suis onerant. Ego nec collegarum sententiæ, à quâ non differo, nec Amplissimi Magistratus scopo, nec tui scripti consilio contradixi aut me opposui. Laudare equidem scopum consiliumque non possum, sed dissuasurus sum semper quantum in me est, cum nullius sit vel necessitatis vel etiam utilitatis, &c.'

⁸ Uittreksel: 'Cumque pacem ecclesiæ nostræ non in exiguum præcipitare possit periculum, nisi de circumstantiis sollicitè caveatur; tolerare tamen possum.'

⁹ Uittreksel: '|637v| Necque vel antea dissimulavi vel nunc dissimilo me non omnes probare rationes, quibus Magnificentiae Tuæ scriptum ecclesiis persuadere suum satagit. Sed ista tamen justæ offensionis causa non est, si quis non iisdem moveatur argumentis ad idem sentiendum vel tolerandum. Id mihi ad excusationem sufficit quod in totâ concione verbum non fuit, quo præter pontificium organi abusum quicquam fuerit reprehensum.'

ad excusationem sufficit quod in totâ concione verbum non fuit, quo præter pontificium organi abusus quicquam fuerit reprehensum.

Quid igitur? Annon istud saltem præter officium fuit, quod intempestivè ac præmaturè in re adiaphora tumultu et contradictione tam acri, ac si cum scelere omnium maximo jactatus essem. Nos verò pontificium organi usum inter adiaphora non habemus, sed inter superstitiones et crepundia eorum, qui vani facti sunt in ratiocinationibus suis et quorum desipiens cor obtenebratum est, quos tali dictionis genere non immerito infectamur. Intempestivum, verò an fuerit gementibus sub scandalo (sit accepto) animis succurrere, resultantibus et vanè glorientibus adversariis os obturare nec non retundere aut prævenire opiniones cultui publico periculosos, equidem decernere neque tunc potui neque nunc possum.

Attamen si alii aliter atque ego judicant, non oppugnabo eorum judicium. Condemner, contemnar, removear, occidar, | 640r | nullâ me pugnacitate justificabo, sed id dabo operam, ut etiam in dispendio famæ meæ pax et puritas ecclesiæ nostræ coalescant.

Missis jam iis, quæ ad removendam, quam sensisse videor, offensionem præmittenda censui, breviter quid hæc epistolâ velim expediam. Nimirum celeberrimo tuo nomini humiliter consecratas et dedicatas expio has conciones miscellaneas, in testimonium, quod memor sum tuorum in me beneficiorum, et quia te aptissimum et æquissimum laboris mei qualiscunque æstimatorem semper habui, ut multis placituras confidam si tibi placuisse intelligantur. Rogo Magnificentiam Tuam quasi maximè ne aspernetur quod offero sed, lubenti accepta hinc labori meo addat illud pondus, quod ab auctoritate et celebritate vestra mihi polliceor. Deum ter Optimum Maximum supplex veneror, ut Magnificentia Tuæ gravissimas curas ita regat, ut cum laude et salute sustineantur. Scribam Hagæ-Comitis, mense Augusto 1641.

Magnificentia Tuæ humilimus et observantissimus [etc.]

Vertaling

Aan de edele heer Constantijn Huygens, ridder, heer van Zuilichem, raad en secretaris van de prins van Oranje,

Edele heer,

Evenveel als het een verkondiger van het evangelie past zich verre te houden van vleierij en een zodanig streven naar gunst dat hij de noodzakelijke en nuttige waarheid zou verbergen, zoveel past het hem zich moeite te geven om de beledigingen te niet te doen als hij die toevallig heeft veroorzaakt door de vrijmoedige weergave van de waarheid. Immers bestaat er tussen een herder van de kerk en een rechter van het openbare hof dat verschil dat het voor de laatstgenoemde genoeg is een vonnis uit te spreken waarmee nog niet de beledigingen zijn goedge maakt van degenen die hij heeft veroordeeld, terwijl het voor de eerstgenoemde nodig is dat hij waarachtig en vrijuit spreekt over wat hij nodig en nuttig acht en erin slaagt om met die vrijheid van woorden met alle geduld, lankmoedigheid en beschaving de beledigden tevreden te stellen en voor zich te winnen totdat zij de rechtvaardigheid van de uitspraak tegen hen ingebracht erkennen en onderschrijven. En dit is dezelfde reden waarom de schrift bij verbod op het gebruik van macht in de naam van herders en dienaren ons sterk maakt dat wij ons als het ware gewennen om niet met de autoriteit van heersers maar met de nederigheid en het geduld van de heilige leer het zwaard te voeren om zo te bereiken wat wij nastreven.

Geenszins schrijf ik u, edele heer, alsof een of andere misstap van u, door mij terechtgewezen, een belediging heeft veroorzaakt, die nu door mij ongedaan moet worden gemaakt, maar omdat de verdraaide interpretatie van een preek van mij een bepaalde berisping jegens u en anderen heeft toegekend die, zoals die was uitgesproken, voor anderen bestemd was.

Toen ik enkele maanden geleden, na het verschijnen van uw voortreffelijke ¹⁰geschrift over het gebruik en misbruik van het orgel in de kerken onverwacht hoorde hoe het geluid van het orgel zich mengde bij de gemeentezang in onze kerk, was het mij zwaar te moede dat een verandering van zodanig gewicht die zo nauw

¹⁰. Orgelgebruyck.

onze openbare dienst betreft was doorgevoerd buiten medeweten en overleg met hen aan wie de zorg voor en de regeling van deze zaken is toevertrouwd en door wie de achtergrond van deze zaken wordt afgewogen.

Toen ik bij de collega's informeerde, werd ik zoveel wijzer dat er een of andere synodale uitspraak bestond volgens welke de zaak onder de 'indifferente zaken' ressorteerde, en ook dat dit daarom niet was begonnen zonder de goedkeuring van de kerkeraad.

Toen ik er echter op aandrong dat ook in de indifferente zaken geen veranderingen en vernieuwingen zouden plaatsvinden zonder het volk daarover eerst in te lichten om ervoor te zorgen dat er geen schandaal zou ontstaan, vooral als het gaat om zaken die in de tijd van de Hervorming door de reformatoren [uit de kerk] gebannen zijn en ook nog in het pausdom voor een groot misbruik worden gehouden, zijn we het toch eens geworden om geen onenigheid te hebben ten overstaan van de magistraat zolang nog niet bekend was op welke manier de kerk dit zou aanvaarden. Ik heb toegestemd op die voorwaarde dat te gelegener tijd het volk zou worden ingelicht over uitwassen van de zaak die vermeden moesten worden. Kort daarna moest door mij het tweede van de Tien Geboden worden uitgelegd, waarin de eigenlijke grondslag van deze zaken is gelegen, en, omdat volgens de handleiding van onze catechismus tegen ^Lde zelfgekozen godsdienst^J moet worden gewaarschuwd, en de toehoorders heb ingelicht dat ik deze bestrijding heb opgezet vanwege een recentelijk ingevoerde verandering in onze kerk en zulks met het doel dat niet iemand zou menen (wat men mij voorhield dat velen zouden menen) dat daarmee het pausdom in onze kerken zou zijn teruggebracht, opdat niet de katholieken, wat ze deden, zich erop zouden beroemen dat we spijt begonnen te krijgen van de Reformatie en dat de ijver van het voorgeslacht zou worden veroordeeld door de latere generaties, opdat er onder ons niet ook zodanigen zouden zijn die onze eredienst bezoedelden met onjuiste en katholieke opvattingen over de werking van het orgel, wat nog minder te verdragen is, omdat onze eredienst al genoeg verkeerd bevat, zowel vanwege de inwendige zwakheden van iedereen als vanwege de gewoonten van deze wereldse eeuw.

Hieraan heb ik de uitdrukkelijke verklaring toegevoegd dat ik het niet zó heb gezegd alsof ik op geen enkele manier het orgelgebruik van de verwante kerken kan verdragen, wanneer namelijk de klank van het orgel wordt gebruikt òf om de harmonie van de gemeentezang te versterken en de verwarring weg te nemen, òf tot nuttige en vrome ontspanning buiten de eredienst, alleen dat het in de vereiste omstandigheden wordt ingekleed.

Toen hierover echter werd gezegd dat het onderwerp van de preek nieuw en ongewoon was, veranderden de uiteenlopende meningen over de zaak, en misschien ook wel de vroegere twisten erover, de geesten van de toehoorders in verdenkingen en misvattingen, alsof het mijn bedoeling was tegen de collega's te zijn (met wie ik in geen enkel opzicht van mening verschil), ofwel mij tegenover de achtbare magistraat op te stellen, ofwel u, ook aanwezig, vanwege uw onlangs uitgegeven ¹¹geschrift over het gebruik en het misbruik van het orgel in het openbaar aan de kaak te stellen, welke verdenkingen en misvattingen door sommigen met hun toejuichingen zijn ondersteund, door anderen met hun onrechtvaardige oordelen, waarmee zij mij vrijelijk van ongepastheid, opruiing, onbeschaamdheid, brutaliteit en ik weet niet wat voor misdaden beschuldigen. Ik heb gemerkt hoe erg het is als vanuit ernstige en vrome opzet om te stichten men de verontwaardiging en beschuldigingen moet ondergaan van hen van wie men gewoon was en verwachtte niets dan vriendschap te ervaren. Wel heb ik bemerkt dat mijn naam niet werd geschaad toen sommigen dat wat zij ten onrechte over mij dachten en mij toedachten met hun oordelen belastten.

Ik heb noch de opvatting van mijn collega's, die niet van de mijne afwijkt, noch de doelstelling van de achtbare magistraat, noch uw op schrift gestelde aanbeveling tegengesproken of mij ertegen opgesteld. Maar ikzelf kan die doelstelling en aanbeveling beslist niet ondersteunen. Altijd heb ik mij ertegen verzet zoveel als ik kon, omdat er geen enkele noodzaak toe of nut van is, dat dagelijks en gemeenschappelijk voor een groot deel van de kerk zo zou zijn, en omdat men de vrede in onze kerk niet in de geringste mate in gevaar mag brengen door niet de omstandigheden nauwgezet in het oog te houden. Wel kan ik het toestaan en heb ik het toegestaan en acht ik de zaak geen omvangrijke oppositie waardig als het in goede omstandigheden is ingekleed en een schandaal door de juiste gelegenheden wordt voorkomen, wat juist het doel van mijn preek was. En ook heb ik eerder niet verborgen en verberg nu ook niet dat ik niet al uw meningen deel, waarmee u in uw geschrift de kerken probeert te overtuigen van het nut van uw aanbeveling. Maar het kan toch niet de oorzaak van een gerechtvaardigde belediging zijn als men niet wordt bewogen door dezelfde argumenten om

¹¹. *Orgelgebruyck*.

iets denken en goed te keuren? Het volstaat tot mijn verontschuldiging dat er in de gehele preek geen woordje voorkomt dat iets inbrengt tegen iets anders dan het orgelgebruik van de katholieken.

Wat dan? Is het niet toevallig buiten de dienst geweest dat er zo onstuimig en voorbarig rumoer is geweest over een indifferente zaak, en met zodanig heftig woordgebruik dat ik met de grootste ellende van allen wordt geplaagd? Wij beschouwen immers het katholiek orgelgebruik niet als een neutrale zaak, maar als bijgeloof en lawaai van hen die ijdel zijn gemaakt in hun overwegingen en wier dwaas hart is verduisterd, [en] die wij met een dergelijke wijze van spreken niet ten onrechte hebben verontrust. Of het ongelegen was de onder het schandaal (het zij aangenomen) gebukt gaande zielen te hulp te komen, de beledigende en ijdel zich beroemende tegenstanders de mond te sluiten, en de voor de eredienst gevaarlijke opvattingen tegen te houden en te signaleren, dát heb ik niet kunnen bemerken, noch kan ik dat nu.

Maar als anderen anders dan ik oordelen, zal ik hun oordeel niet bestrijden. Moge ik veroordeeld, veracht, uitgesloten, tegen de grond geslagen worden, dan zal ik mij niet met strijdbaarheid rechtvaardigen, maar dan zal ik er moeite voor doen dat zelfs bij het verlies van mijn goede naam de vrede en de zuiverheid van onze kerk zullen bloeien.

Na al dit te hebben gezegd dat ik meende vooruit te moeten zeggen om de sfeer van belediging die ik voelde weg te nemen, zal ik in het kort uitleggen wat ik met deze brief zou willen [bereiken]. Ik wil namelijk als vereffening deze diverse preken nederig aan u opdragen, ter gedachtenis aan uw weldaden jegens mij, en omdat ik altijd in u een bekwaam en onpartijdig beoordelaar van wat voor werk dan ook van mij heb gehad, zodat ik er zeker van kan zijn dat [de preken] door velen zullen worden gewaardeerd als zal blijken dat ze door u werden gewaardeerd. Ik vraag u om het aangeboden niet af te wijzen maar door uw aanvaarding daarvan aan mijn werk het gewicht toe te voegen dat uitgaat van uw gezag en bekendheid. Ik smee de goede God dat hij uw zaken zodanig bestiere dat zij zich met succes en overvloed ontwikkelen. Den Haag, augustus 1614.

Uw nederige en toegewijde [enz.]

DAVID DE WILHEM (DEN HAAG)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER | VOOR GENNEP)]
17 AUGUSTUS 1641
2821

Antwoord op Huygens' brief van 6 juli 1641 (**2765**).

Samenvatting: De Wilhem heeft Streso Huygens' brief aan hem (De Wilhem) van 6 juli 1641 (**2765**) laten lezen en hem ook zelf nog eens vermaand. Streso heeft daarop besloten de betreffende preek buiten de bundel te laten. De brief die hij aan Huygens heeft gestuurd via Wilhem zou als voorwoord moeten dienen. De Wilhem wil graag Huygens' mening weten, maar adviseert hem Streso te vragen een ander voorwoord te laten schrijven waarin de kwestie in het geheel niet wordt genoemd.

Bijlage; Streso aan Huygens, augustus 1641 (**2820A**).

Door Huygens beantwoord op 23 augustus 1641 (**2830**).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fol. 587: brief (enkelvel, 20x31cm, ab | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2821, pp. 214-215: volledig.

Namen: Samuel Cabeljauw; Eleazar Lootius; Laurentius Modeus; Caspar Streso; Cornelis Trigland.

Plaatsen: Leiden; Utrecht.

Transcriptie

Monsieur,

Obéissant au commandement qu'il vous a plu me faire par les vostres du 10 du passé, j'ay fait lecture desdites lettres à Monsieur Streso, et les ay accompagnées de ce que j'ay estimé pouvoir servir. Et les lettres et mon discours l'ont diversement esmeu. Il me promettoit de me donner son sermon par escrit avec quelque advertisement, protestant *de injuriis sui non liquet*, et me faisoit connoistre qu'il ne désiroit plus ardemment son bien propre que vostre contentement. Du depuis, comme il y a deux de ses collègues au Synode, le 3me afféré comme député *ad correspondentiam*, qu'ils appellent, et le 4me ne se laissoit imposer charge d'affaire quelconque, pour s'estre remarié de naguères, tout le fais de ces églises est tumbé sur le pauvre Streso, de sorte que je ne l'ay osé presser. En attendant l'exécution de sa promesse, il s'en est allé à Utrecht, pour se divertir. D'où estant de retour, il m'est venu veoir, et m'a communiqué ceste lettre cy-jointe, me disant qu'il luy semble qu'il vaudroit mieux que le sermon ne fust point inséré parmy les autres, pour ne causer nouvelle brouillerie, et que ladite lettre servist de préface, en cas que je le trouvasse bon. Je luy ay dit que je l'envoyerois à l'armée, pour présenter vostre advis, et l'ay prié de vouloir surseoir l'impression d'icelle jusques | b | à ce que j'aye vostre permission. J'ay mesme attendu jusques ici à vous respondre, pour sçavoir fermement sa résolution, devant qu'entreprendre de vous en dire des nouvelles; vous en verrez ses raisons par le menu. Or, mon advis seroit que vous gardassiez l'escrit ci-joint pour déclaration de son sentiment et qu'il vous dediast le livre par une autre préface, sans faire mention de ceste matière, puisque le sermon n'y sera pas inséré. Continuez-moy donc l'honneur de me faire sçavoir au plustost vostre volonté, afin que je vous y serve comme je doy et désire, en qualité de,

Monsieur mon frère,

vostre très-obéissant serviteur et frère
D. de Wilhem.

À La Haye, ce 17 d'Aoust 1641.

Vertaling

Mijnheer,

Gehoorzamend aan de opdracht die u mij in uw ¹brief van de 10de van de vorige maand hebt gegeven, heb ik deze ter lezing aan de heer [Caspar] Streso gegeven en aangevuld met wat mij zinvol leek. De brief en mijn commentaar hebben hem op verschillende manieren geraakt. Hij beloofde mij een afschrift van zijn preek te geven met een of ander voorbericht erbij, waarbij hij verklaarde ²dat het hem niet duidelijk was welk onrecht hij had begaan;³ hij wees mij erop dat hij met evenveel hartstocht uw tevredenheid wenste als zijn goed recht wenste te behouden. Sindsdien, aangezien ⁴twee van zijn collega's momenteel de synode bijwonen, de ³derde als ⁴corresponderend⁵ gedeputeerde [voor Noord-Holland] erbij betrokken is, en de ⁴vierde in het geheel niets op zich wil nemen, omdat hij zojuist is hertrouwd, is al het werk van deze kerk op de schouders van de arme heer Streso terechtgekomen, zodat ik hem niet onder druk durfde te zetten. In afwachting van de inlossing van zijn belofte, ging hij naar Utrecht om zich wat te ontspannen. Toen hij vandaar was teruggekeerd kwam hij me opzoeken, en overhandigde mij bijgevoegde ⁵brief, mij zeggende dat het hem beter leek, dat de preek niet bij de andere werd gevoegd, teneinde hernieuwde onenigheid te voorkomen, en dat deze brief, als ik dat goed zou vinden, als voorwoord zou kunnen dienen. Ik heb hem gezegd dat ik de brief naar [u in] het leger zou sturen om uw mening te vragen, en heb hem dringend verzocht de uitgave ervan uit te stellen tot ik uw toestemming zou hebben. Ik heb zelfs tot nu toe gewacht u te antwoorden om zeker van zijn beslissing te zijn, voordat ik u daarover nieuws zou mededelen; u vindt er zijn redeneringen in tot in detail. Mijn advies zou zijn dat u dit bijgevoegde schrijven bewaart als de weergave van zijn mening en dat hij u het boek opdraagt met een ander voorwoord, zonder deze kwestie te noemen, omdat de [betreffende] preek er toch niet in wordt opgenomen. Laat mij zo snel mogelijk uw mening weten, zodat ik u daarin kan dienen zoals ik behoort en wens in de hoedanigheid van,

mijnheer mijn zwager,

uw gehoorzame dienaar en zwager
David de Wilhem.

Den Haag, 17 augustus 1641.

¹ Huygens aan De Wilhem, 6 juli 1641 (**2785**), blijktens een notitie van Huygens verzonden op 10 juli.

² Samuel Cabeljauw en Cornelis Trigland.

³ Eleazar Lootius.

⁴ Laurentius Modeus.

⁵ Streso aan Huygens, midden augustus 1641 (**2820A**).

JOAN ALBERT BAN (HAARLEM)
[AAN CONSTANTIJN HUYGENS (OEFFELT)]
20 AUGUSTUS 1641
2827

Antwoord op Huygens' brief van 14 augustus 1641 (2817).

Samenvatting: Ban schrijft dat hij ziek is geweest en daarom lange tijd niets van zich heeft laten horen. Het nieuwe boek van Doni zal hij bestuderen, al kost het hem veel moeite.

Over een antwoord van Huygens is niets bekend. Ban schreef opnieuw op 18 oktober 1641 (2894A).

Primaire bron: Leiden, Univ. Bibl., Cod. Hug. 37. 14: brief (dubbelvel, 20x31cm, ab | -; apograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2827, p. 217: samenvatting.

Namen: Giovanni Battista Doni; Pieter Post.

Titels: *Annotazioni sopra il compendio* (Doni 1640); *Compendio del trattato* (Doni 1635).

Glossarium: musicus (muzikaal).

Transcriptie

Justè mecum expostulas, illustris atque nobilissime Hugeni, cum à conditionali ratione ordiris, inquiens: 'si vales, malè est quod promissa non impleas.' Si enim mirabilis est conjunctio, ut vulgò dicitur; sanè tam mirabilis est, ut tibi ex tempore respondam. Si valuisssem, promissis implendis non defuissem. Nunc ergo qui valeam audi. Quartò recidivam passus sum. Tertiò convalui, quartâ autem hac vice qui convalesciam adhuc non video. Ita enim et plethora, et cacochymia prædominante bile me susque deque cruciant, ut angustiae sint undique, quas nec dietâ accuratissimâ superare valeo, præcipuè dum canicula ardentioris solis injurias in corpus humoresque desæviendo auget. Unde contrariarum qualitatum luctæ acerbissimæ nec quietem permittit laboranti. Tantum abest ut aliquid valeam, vel aliquid libeat, ut potius exclamer cum divino orientis philosopho: ¹'Tædet animam meam vitæ meæ.' Accedunt phlegmone, schyrrus, abscessus, antrax et nescio quid non malorum successive pullulans. Alii à vitâ sedentariâ, alii à nimiis studiis caussam statuunt; ego vero ab incommodis adolescentiæ et injuriis itinerum frequentissimis et vigiliis ad plusculas noctes studiorum gratiâ productis omnia oriri autumo, maximè cum exercitatio corporis rarior nunc sit ad exhaustiendos humores; imo vehementia quævis exercitia ferre nequeam. Non libet comedere, potus vero omnis ac quicunque allubescit et sapit, sed non semper conducit et plerumque obest.

Ita miserè vivo, vel medicè vivo, quia miserè vivo. Non deest animus studiis et præcipue musicis, si vires suppetere et sanitas. Ego quidem jam dudum meditabar literas ad te valetudinis meæ indices, sed postea videbatur importunam fore malorum meorum narrationem, quæ præterquam tuis votis non satisfaceret, insuper et tædium oblectationis loco afferre posset. Postio itaque rem commisi, ex cujus relatione forte nunc à conditionali valetudinis meæ statu exorsus es. Cæterum quantum me languentem literæ tuæ cum transmissis libris ex unâ parte recreaverint et ex alterâ parte perculerint, explicare | b | satis nequeo, cum me tui observantissimum longior remora affatim excruciet, et musicæ studiosissimum Doni novissimus fœtus (priorem enim dudum habui) ad laborem excitet. Vides animum in re malâ bonum, imò optimum. Sed replicat mihi nonnemo:

²Tu nihil invitâ dices faciesve Minervâ.

1. Job 10:1: 'Tædet animam mean vitæ meæ, dimittam adversum me eloquium meum, loquar in amaritudine animæ meæ.'
2. Horatius, *Ars poëtica*, 385.

Fateor serviendum est naturæ, tempori et scenæ. Serviendum est et huic scenæ inofficiosissimæ. Sed velim tu ita mecum exposcere valeas, ut morbum hunc aliosque succedaneos eorumque radices funditus evellas. Vale, vir nobilissime, et Bannio tuo ³satiscenti compatere. Harlemi, XIII Kalendis Septembribus MDCXLI.

⁴Tuus servus
J. Alb. Bannius, 1641.

Vertaling

Terecht beklaagt u zich, edele Huygens, wanneer u begint met een voorwaardelijke redenering, zeggende: 'Als u gezond bent, is het slecht dat u het beloofde niet nakomt.' «Als» is immers een wonderbaarlijk voegwoord, zoals men zegt; even wonderbaarlijk is het dat ik u meteen kan antwoorden. Als ik gezond was geweest, zou ik niet tekort zijn geschoten in het verrichten van het beloofde. Hoor dus nu iemand die wat beter is. Voor de vierde maal ben ik ziek geworden. Na de derde keer was ik weer beter geworden, maar deze vierde keer zie ik dat nog niet gebeuren. Ik word immers gekweld door teveel bloed en rotting, terwijl ook de gal voortdurend opspeelt, zodat ik me overal benauwd voel, wat ik zelfs met een uitgewogen dieet niet kan overwinnen, vooral niet nu de hondsdagen daaraan nog de ongemakken van de felle zon toevoegen, die in het lichaam en de sappen uitrazen. Vandaar dat de heftige strijd tussen verschillende kwaliteiten de zwoegende geen rust gunt. In plaats van dat ik tot iets in staat ben, kan ik beter met de goddelijke ⁵filosoof uit het Oosten roepen: ⁶'Mijn ziel heeft een afschuw van het leven.' Daarbij komen nog een ontsteking, een zweer, een abces, een puist en ik weet niet wat voor vervelends steeds weer opduiken. Sommigen wijten dat aan mijn zittend leven, anderen aan mijn teveel aan ijver; ikzelf meen dat alles wordt veroorzaakt door de ongemakken van de volwassenheid en de gevolgen van talrijke reizen en het doorwaken van nachten ten behoeve van mijn studies, vooral nu de oefening van het lichaam niet meer in staat is om de sappen te verminderen; een krachtige oefening kan ik niet meer verdragen. Ik kan niet eten; wel smaken allerlei dranken mij, maar niet altijd tot genoegen en soms zelfs ten nadele.

Zo leef ik ongelukkig, of ziek omdat ik ongelukkig ben. Niet dat de zin om te onderzoeken niet aanwezig is, vooral niet met betrekking tot de muziek, als de krachten en de gezondheid maar niet tekort schoten. Al lang heb ik overwogen u een brief te schrijven om u over mijn gezondheid in te lichten, maar een opsomming van mijn kwalen leek mij ongepast, die bovendien uw wensen niet zou vervullen, en bovendien verveling in plaats van genoegen zou kunnen brengen. Daarom heb ik de zaak aan [de heer Pieter] Post toevertrouwd, uit wiens relaas u nu geheel op de hoogte bent van de voorwaardelijke stand van mijn gezondheid. Hoezeer uw brief met de meegezonden boeken mij aan de ene kant verlichten en aan de andere kant doorzeven, kan ik niet genoeg duidelijk maken, omdat het lange uitstel mij in mijn toewijding aan u tot het uiterste pijnigt, en de nieuwste muzikale ⁷spruit van [de heer Giovanni Battista] Doni (de ⁸eerste bezit ik immers al lang) mij tot werk aanzet. U ziet een goede, ja zelfs beste geest in moeilijke omstandigheden. Maar iemand zegt mij:

⁹U zult niets zeggen noch doen tegen de wil van Minerva.

Ik erken dat men zich moet onderwerpen aan de natuur, de tijd en de omstandigheden. Zelfs aan deze stuitende situatie moet men zich onderwerpen. Maar ik zou willen dat u met mij in staat zou zijn om deze ziekte en de

3. Ban lijkt hier een neologisme 'satiscenti' (tevreden stellen) te gebruiken.

4. Kwalificatie en ondertekening autograaf.

5. Job.

6. Job 10:1: 'Mijn ziel heeft een afschuw van het leven, ik wil mijn klacht de vrije loop laten en spreken in de bitterheid van mijn ziel.'

7. Giovanni Battista Doni, *Annotazioni sopra il compendio* (Rome 1640).

8. Giovanni Battista Doni, *Compendio del trattato* (Rome 1635).

9. Horatius, *Ars poetica*, 385: 'U zult niets zeggen noch doen tegen de wil van Minerva [dat wil zeggen, tegen de eigen overtuiging in].'

nog volgende met wortel en tak uit te roeien. Vaarwel, edele heer, en heb medelijden met uw u tevreden stellende Ban. Haarlem, 20 augustus 1640.

Uw dienaar
Joan Albert Ban.

[CONSTANTIJN HUYGENS (OEFFELT)]
AAN DAVID DE WILHEM [DEN HAAG]
23 AUGUSTUS 1641
2830

Antwoord op Wilhems brief van 17 augustus 1641 (**2821**).

Samenvatting: Huygens is het niet eens met de door Wilhem gedane voorstellen inzake Streso. Als Streso's preek alleen tegen de Katholieken was gericht, kan die gerust met zijn andere preken worden uitgegeven. (Huygens had begrepen dat zowel de zusterkerken, de Haagse magistraat, Streso's collega's als hijzelf door de preek werden beledigd.) Maar het lijkt Huygens niet verstandig dat Streso de preken aan hem opdraagt. Als Streso Huygens genoegdoening wil verschaffen, kan hij de preek beter apart uitgeven met een voorwoord dat alles verklaart.

Door Wilhem beantwoord op 27 augustus 1641 (**2837**).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fols. 562r-563r: afschrift (Constantijn Huygens jr.).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2830, pp. 218-219: volledig.

Naam: Caspar Streso.

Titels: *Conciones* (Streso 1641); *Orgelgebruyck*.

Glossarium: organum (orgel); orgues (orgel).

Transcriptie

Copie.

À mon frère de Willhem.

23 Aoust 1641.

Monsieur mon frère,

La grande presse de mes affaires m'a empesché de penser quasi jusqu'à cet heure à la proposition que vous avez prins la peine de me faire de la part de Monsieur Strezo, à sçavoir, si j'auroy agréable que parmi les presches qu'il prétend mettre en lumière celui des orgues fust compris, et si je gousté la Préface par laquelle il me dédieroit cest œuvre. Enfin voyant par la recharge que vous m'en faictes comme l'imprimeur insiste à pouvoir jouir du fruit de son travail et de ses fraix, qui est chose raisonnable, je me desrobbe un quart d'heure pour vous dire sur le premier point que, si le livre me doit estre dédié, il est nécessaire en toute façon que ledit presche des orgues y comparoisse en son rang, pour des considérations qui ne regardent pas moins mon interest, que celui de monsieur Strezo et celui de l'Eglise, mais qui toutes seroyent trop longues à déduire par lettre. Et ne sert de dire (comme vous me rapportez de la part de l'auteur) que ce presche, imprimé, pourroit causer nouvelle b[r]ouillerie, parce qu'en tout cas il ne causera brouillerie que contre les Papistes, puisque monsieur Strezo déclare n'en avoir voulu qu'à eux ¹atque ita se explicationem naturæ cultus publici organo applicuisse, ut redargueret ejus usum, vel abusum potius, qui in Papatu obtinet; ²et in totâ concione verbulum non fuisse quo præter pontificium organi abusum quicquam fuerit reprehensum.

L'opinion de mes amis, et de tous ceux que j'ay ouy parler, estoit qu'il y avoit de l'offense donnée 1. aux Eglises voisines, 2. au Magistrat de La Haye, 3. aux ministres collègues de Monsieur Strezo, et 4. à moy, mais

¹ Streso aan Huygens, augustus 1641 (**2820A**): '*naturam cultus publici prius explicandam duxi, eamque explicationem primò imaginibus, deinde organo musico in templis ita applicui, ut redarguerem usum organi, vel abusum potius qui in papatu obtinet, ...*'

² Streso aan Huygens: '*... quod in totâ concione verbulum non fuit, quo præter pontificium organi abusum quicquam fuerit reprehensum.*'

il proteste 1. ³non se ea dixisse, quasi nullo modo ⁴ferre possit istum organi usum qui in vicinis Ecclesiis obtinet, et puis ⁵sinistras fuisse suspiciones et | 562v | opiniones, quasi ⁶(2.) voluisset amplissimo magistratui se opponere, 3. vel dominos collegas, à quibus nullâ in re dissentit, oppugnare, 4. aut me præsentem, ob scriptum de organi usu et abusu editum traducere, et en un mot, ⁷neque se collegarum sententiæ, à quâ non differt, nec amplissimi magistratus scopo, nec mei scripti consilio contradixisse aut se opposuisse.

Il ne reste donc plus de subject de brouillerie, comme j'ay dit, que contre noz adversaires Romains, avec lesquels il importe que nous soyons tousjours brouillez, tant qu'ils ne sortent du brouillard qui les enveloppe; par conséquent il est expédient que ce presche se publie avec les autres, et nécessaire pour les causes que j'ay dites, mais que je n'ay pas loisir de déduire.

Pour le second point, qui est de la préface dédicatoire, je ne sçaurois aussi que vous dire par abrégé, que ce seroit luy vouloir beaucoup de mal, de luy conseiller qu'il la mist au jour, pour des raisons qui proprement concernent son honneur, ma satisfaction, et, ce qui vault doublement les deux, l'édification de l'Eglise.

Je ne sçay comme il est possible que vous ne les apperceviez pas toutes trois, ou pourquoy, en les appercevant, vous n'en vueillez faire semblant. Basta, je suis amy et serviteur, comme vous, de ce rare personnage. Ne portons rien à la ruïne de sa belle réputation, cela est de trop mauvaise suite. Mais enfin, pour ce qui est de mon interest, s'il persiste à me vouloir donner, comme il doit, satisfaction publique d'une offense qui n'a pas esté donnée en cachette, et le tout avec ce qui se doit de franchise et de candeur par un homme de sa vocation, il a moyen de satisfaire ensemble *per latus meum* aux trois autres interessez, en publiant cedité presche des orgues à part, et me le dédiant avec les déclarations que dessus, et protestations bien réitérées de ce que dessus, à sçavoir, que c'est luy faire tort par interprétation sinistre, de dire, qu'en le prononçant, il en ayt voulu à autre qu'à l'Eglise Romaine. C'est | 563r | le sommaire de tout, et la voye par où il peut sortir à son honneur au contentement d'un chascun en particulier, et au bien du public. Pour les autres presches, qu'il ne s'en mette point en peine. Il trouvera à qui les dédier, et y a des amitez à gagner, qui luy seront plus utiles que la mienne, qui cépendant luy est et demeurera très-acquise. Mais au fonds, si on dilaye à me rendre, et nommément à mesdits coïnteressez, ce qui nous est deu, il ne faudra pas qu'on s'estonne si un matin j'y mets la main moy-mesme et de la sorte que j'estimeray convenir.

Mon papier est plein, et mon loisir expiré dès l'autre page, aussi sera bien vostre envie de lire ces niaiseries, mais vous n'en tasterez plus guerres, ni moy non plus, j'espère, qui suis parfaitement,

Monsieur mon frère,

vostre [etc.]

Au Camp à Offelen, 23 d'Aoust 1641.

³ Streso aan Huygens: 'His addidi expressam protestationem, me non ideò hæc dicere, quasi nullo modo ferre possem istum organi usum, qui in vicinis quibusdam ecclesiis obtineat, ...'

⁴ Worp: <ferri>.

⁵ Streso aan Huygens: '... in suspiciones et opinionones, quasi vel Dominos collegas, à quibus nullâ in re dissentio, oppugnare vel amplissimo magistratui me opponere, vel te quoque præsentem ob scriptum de organi usu et abusu recens editum publicè traducere intenderim, ...'

⁶ Worp: haakjes ontbreken.

⁷ Streso aan Huygens: 'Ego nec collegarum sententiæ, à quâ non differo, nec Amplissimi Magistratus scopo, nec tui scripti consilio contradixi aut me opposui.'

Vertaling

Aan mijn zwager de Wilhem.

23 augustus 1641.

Mijnheer mijn zwager,

De grote drukte van mijn bezigheden heeft het mij tot op dit ogenblik vrijwel onmogelijk gemaakt om na te denken over het voorstel dat u mij namens de heer [Caspar] Streso hebt willen doen, namelijk, of het mij aangenaam zou zijn dat de preek over het orgel zich zou bevinden onder de preken die hij wil publiceren, en of het voorwoord waarmee hij mij dit werk wil opdragen mij bevalt. Nu ik door uw herhaald aandringen bij mij zie hoezeer de drukker erop staat de vruchten van zijn werk en zijn onkosten te kunnen plukken, hetgeen redelijk is, zal ik mijzelf een kwartier ontfutselen om u mede te delen dat, wat betreft het eerste punt, als het boek aan mij moet worden opgedragen, hoe dan ook de genoemde preek over het orgel zijn plaats inneemt tussen de andere, om redenen die niet minder mijn belang aangaan dan dat van de heer Streso en dat van de kerk, maar die allemaal teveel plaats zouden innemen om in een brief uiteen te zetten. En het heeft geen zin te zeggen (zoals u mij namens de auteur hebt meegedeeld) dat deze preek, eenmaal gedrukt, een nieuw twistpunt zou kunnen vormen, aangezien deze in ieder geval slechts tot onenigheid met de Rooms-Katholieken zal kunnen leiden, aangezien de heer Streso verklaart dat hij het slechts op hen had gemunt,⁸ en de uitleg over de aard van de eredienst op het orgel zo heeft toegepast, dat hij het gebruik ervan, of liever het misbruik, waartoe het [gebruik van het orgel] onder het Pausdom leidde, zou logenstraffen, en⁹ dat in de hele preek geen enkel woord van afkeuring voorkomt, behalve betreffende het Katholieke orgelmisbruik.¹

De mening van mijn vrienden en van al degenen die ik erover heb horen spreken was dat er sprake was van een belediging van 1. de verwante kerken, 2. de Haagse magistraat, 3. de collega-predikanten van de heer Streso en 4. van mij, maar hij brengt daar tegen in: ten eerste¹⁰ dat hij die dingen niet heeft gezegd, dat hij dat gebruik van het orgel, waarvan bij de verwante kerken sprake is, op vrijwel geen enkele manier kon verdragen,¹ en verder¹¹ dat het valse verdenkingen en verkeerde interpretaties zijn geweest, alsof hij (ten tweede) de eerwaarde magistraat zou willen weerstreven, of ten derde zijn collega's, met wie hij op geen enkel punt van mening verschilt, zou willen aanvallen, of, ten vierde, mij, vanwege de uitgave van mijn¹² geschrift over het gebruik en misbruik van het orgel,¹ in één woord: ¹³ dat hij noch de mening van zijn collega's, met wie hij het niet oneens is, noch de zienswijze van de magistraat, noch de raadgeving uit mijn geschrift wil weerspreken of weerstreven.¹

Er is dus geen reden meer tot onenigheid dan met, zoals ik al heb gezegd, onze Rooms-Katholieke tegenstanders, waarvan het belangrijk is dat we daarmee voortdurend in strijd verwickeld blijven, zolang ze zich niet van de nevel kunnen ontdoen die hen omhult. Daaruit volgt dat het passend is dat deze preek samen met de andere gepubliceerd wordt, en noodzakelijk om de door mij genoemde redenen, die ik door tijdgebrek niet kan uitwerken.

⁸. Streso aan Huygens, augustus 1641 (2820A); '... heb ik eerst de aard van onze eredienst uitgelegd, en vervolgens die uitleg uitgebreid, eerst met [het gebruik van] beelden, vervolgens het orgel in de kerk, op zodanige manier, dat ik het gebruik of liever het misbruik dat zich in het pausdom voordoet heb bestreden, ...'

⁹. Streso aan Huygens: '... dat er in de gehele preek geen woordje voorkomt dat iets inbrengt tegen iets anders dan het orgelgebruik van de katholieken.'

¹⁰. Streso aan Huygens: 'Hieraan heb ik de uitdrukkelijke verklaring toegevoegd dat ik het niet zó heb gezegd alsof ik op geen enkele manier het orgelgebruik van de verwante kerken kan verdragen, ...'

¹¹. Streso aan Huygens: '... in verdenkingen en misvattingen, alsof het mijn bedoeling was tegen de collega's te zijn (met wie ik in geen enkel opzicht van mening verschil), ofwel mij tegenover de achtbare magistraat op te stellen, ofwel u, ook aanwezig, vanwege uw onlangs uitgegeven geschrift over het gebruik en het misbruik van het orgel in het openbaar aan de kaak te stellen, ...'

¹². Orgelgebruyck.

¹³. Streso aan Huygens: 'Ik heb noch de opvatting van mijn collega's, die niet van de mijne afwijkt, noch de doelstelling van de achtbare magistraat, noch uw op schrift gestelde aanbeveling tegengesproken of mij ertegen opgesteld.'

Wat het tweede punt aangaat, de opdracht voorin, zou ik u eveneens alleen maar kort kunnen zeggen dat het hem veel kwaad zou kunnen doen hem aan te raden dat hij die [opdracht] publiceert, om redenen die welbeschouwd zijn eer betreffen, mijn genoegdoening, alsook, hetgeen tweemaal zoveel waard is als beide tezamen, de lering van de kerk.

Ik begrijp niet hoe het mogelijk is dat u niet voor al deze drie zaken oog hebt gehad, of waarom u, als u dat wel had, er geen blijk van heeft willen geven dat dat zo was. Maar genoeg, net als u ben ik vriend en dienaar van deze bijzondere man. Laten wij niets ondernemen wat afbreuk doet aan zijn goede naam; dat zou een te slecht gevolg zijn. Maar goed, waar het om mijn belang gaat: wanneer hij inderdaad mij, zoals het hoort, in het openbaar genoegdoening wil verschaffen voor een belediging die mij niet heimelijk werd aangedaan, en dit alles met de eerlijkheid en de oprechtheid die hoort bij een man van zijn roeping, dan kan hij via mij ook de drie andere belanghebbenden genoegdoening verschaffen, wanneer hij deze preek over het orgel apart uitgeeft en aan mij opdraagt met de bovenbedoelde uiteenzettingen, en de met nadruk herhaalde verklaringen uit het bovenbedoelde, te weten dat hem onrecht wordt aangedaan door een negatieve uitleg door te zeggen, dat hij, toen hij hem [de preek] uitsprak, op iets anders doelde dan op de Rooms-Katholieke kerk. Dat vat alles samen en is de enige weg waarlangs hij eenieder afzonderlijk tevreden kan stellen op een voor hem eervolle wijze, en tot het openbaar nut. Wat de andere preken betreft, laat hij zich daarvoor niet al te veel moeite getroosten; hij zal wel bedenken aan wie hij ze kan opdragen, en kan daarmee vriendschappen winnen die hem profijtelijker zullen zijn dan de mijne, die hij overigens al heeft en zal houden. Maar uiteindelijk, als men ermee wacht mij, en zeer zeker mijn genoemde mede-belanghebbenden, te verschaffen wat ons toekomt, moet men zich niet verbazen, wanneer ik op een goede dag zelf maatregelen ga nemen op de manier die mij passend zal lijken.

Mijn papier is vol en mijn tijd was al bij de vorige pagina op, net als evengoed uw behoefte om deze futiliteiten te lezen, maar u zult zich er nauwelijks meer mee bezig hoeven houden, en, naar ik hoop, ik ook niet, die volledig ben,

mijnheer mijn zwager,

uw [enz.]

In het kamp bij Oeffelt, 23 augustus 1641.

DAVID DE WILHEM (DEN HAAG)
AAN [CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER | OEFFELT)]
27 AUGUSTUS 1641
2837

Antwoord op Huygens' brief van 23 augustus 1641 (2830).

Samenvatting: Wilhem schikt zich in Huygens' voorstellen in diens brief van 23 augustus 1641 (2830). Hij raadt Huygens af er een rechtszaak van te maken.

Door Huygens beantwoord op 29 augustus 1641 (2839).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fol. 591: brief (enkelvel, 20x31cm, a | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2837, p. 222: volledig.

Namen: Cassander [= Streso]; Caspar Streso.

Transcriptie

Monsieur mon frère,

J'ay receu la vostre du 23 et ne me tiens esconduit pour n'avoir réussi tout aussitost en mon intention et entremise. Monsieur Streso ne fera difficulté de publier le presche à part, pourveu que ses collègues y consentent. Il parlera à eux, ou bien, je hazarderay l'office de parler à eux, et on verra ce qu'ils voudront dire. Et puis après on pourra avviser à la dédicace. Pour vous dire librement mon opinion, il me semble que ce bonhomme se devoit trouver justifié, tant par considération, que par zèle et innocence. Vous en jugerez après avoir veu et leu ledit sermon, que je fay copier et la préface que je vous feray dresser. J'estime que vous aurez occasion de vous contenter principalement, quand vous considérez le bon Cassandre non en son individu, mais en son espèce et ministère. *Non est lotium, neque penis in illo corpore.*

À la fin vous menacez que ¹'si on delaye à vous rendre et à vos coïnteressez, ce qui vous est deu,' etc. *Si hoc tribunal conscenderis, multorum quidem laudem, sed plurium probrum feres.* Il a moyen de fortifier et cimenter de si bonnes raisons et autoritez son opinion, qu'il ne sera pas si aisé de la convaincre que de la condamner superficiellement. Je vous prie de prendre en bonne l'advertissement véritable et m'honorer de vos commandemens, comme estant,

Monsieur mon frère,

vostre serviteur bien humble et très-affectionné frère
D. de Wilhem.

27 Augusti 1641, Hagæ, festinanter.

Vertaling

Mijnheer mijn zwager,

Ik heb uw ²brief van de 23ste ontvangen en acht mij niet afgewezen omdat ik niet onmiddellijk in alles geslaagd was bij mijn opzet en bemiddeling. De heer [Caspar] Streso zal er geen probleem van maken de preek afzonderlijk te publiceren, aangenomen dat zijn collega's het daarmee eens zijn. Hij zal met hen overleggen, of beter, ik zal het erop wagen met hen erover te praten, en we zullen zien wat ze willen zeggen. En vervolgens

¹ Huygens aan Wilhem, 23 augustus 1641 (2830), slot voorlaatste alinea: 'Mais au fonds, *si on dilaye à me rendre, et nommément à mesdits coïnteressez, ce qui nous est deu*, il ne faudra pas qu'on s'estonne si un matin j'y mets la main moy-mesme et de la sorte que j'estimeray convenir.'

² Huygens aan Wilhem, 23 augustus 1641 (2830).

kan men advies geven over de opdracht. Om u onbewimpeld mijn mening te zeggen, het lijkt me dat deze goede man zich gerechtvaardigd kan achten, zowel door [zijn] inschikkelijkheid als door [zijn] ijver en onschuld. Oordeelt u wanneer u genoemde preek, die ik laat kopiëren, hebt gezien en gelezen, alsook het voorwoord, dat ik voor u laat opstellen. Ik vermoed dat u de gelegenheid zult hebben in hoofdzaken genoegdoening te krijgen, wanneer u de goede Cassander niet naar zijn persoon beoordeelt, maar naar zijn soort en zijn ambt. ^LDat lichaam kent pis noch pik.^L

Aan het einde dreigt u ³‘dat wanneer men niet opschiet met u en uw mede-belanghebbenden te geven wat u toekomt enz.’ ^LWanneer u er een rechtszaak van maakt, zult u weliswaar de lof van velen oogsten, maar volgens meer mensen de schande moeten dragen.^L Hij kan met zulke goede redeneringen en autoriteiten zijn mening onderbouwen en funderen, dat het niet zo makkelijk zal zijn hem die mening in het openbaar te laten afzweren als hem oppervlakkig te veroordelen. Ik verzoek u dit als goede raad op te vatten, en mij te eren met uw opdrachten, aangezien ik ben,

mijnheer mijn zwager,

uw nederige dienaar en toegewijde zwager,
David de Wilhem.

^L27 augustus 1641, te Den Haag, in haast.^L

³ Huygens aan Wilhem, 23 augustus 1641 (**2830**): ‘Maar uiteindelijk, *als men wacht mij, en zeer zeker mijn genoemde mede-belanghebbenden, te verschaffen wat ons toekomt*, moet men zich niet verbazen, dat ik op een goede dag zelf maatregelen ga nemen op de manier die mij passend zal lijken.’

[CONSTANTIJN HUYGENS (OEFFELT)]
AAN JOHAN DEDEL [DEN HAAG]
28 AUGUSTUS 1641
2838A

Samenvatting: Huygens vraagt Dedel of hij het Hof van Holland wil meedelen dat de Waalse Kerk (Hofkapel) een orgel wil plaatsen. Hij wil de mening van het Hof daarover weten.

Door Dedel medio september 1641 beantwoord (**2855**).

Primaire bron: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fol. 586r: ontwerp (autograaf).

Vroegere uitgave: Noske 1955, p. 304: volledig, met datum 18 augustus 1641.

Naam: Frederik Hendrik.

Glossarium: kerck-sang (kerkzang); orgel (orgel).

Transcriptie

Raedsheer Dedel.

Communicata Principi, correcta et sic missa.

28 Augusti 1641, Offelen.

Mijnheer en neef,

Sijne Hoocheyt, verstaen hebbende bij verklaeringhe van die van de Consistorie der Fransche Kercke in Den Haghe, expresselick daerop vergadert geweest zijnde, dat sij wel goed ende dienstigh soudén vinden, dat haer gemeene kerck-sang, als in vele naburighe kercken, werdt gepleeght, door 't beleid van een orgel mochte werden gereguleert, is tevreden geweest deselve kercke tot soodanigen einde met een orgel te vereeren. Hetwelcke nu ten naesten bij volmaectt ende gerecht zijnde, heeft Sijne Hoocheyt goed gedocht, alleer hetselve publiquelick te laten gebruycken, dat Mijn Heeren van den Hove Provincial kennisse daerof soude werden gedaen, ten aensien de voorn. Kercke oft Capelle eigentlick in derselver jurisdictie is gelegen. Ende ben ick derhalve gelast U.E. mitsdesen te versoecken bij gelegentheit de moeyte te willen nemen van soodanighen communicatie aen welgemelte Hove te doen, dat desselfs gevoelen daerof gehoort en voorders gesien moghe werden, 't ghene wel bevonden werden te behooren. Waerop wachtende, etc.

Vertaling

Aan raadsheer Dedel.

└Met de ¹prins besproken, gecorrigeerd en aldus verzonden.┐

28 augustus 1641, Oeffelt.

Mijnheer en neef,

Nadat Zijne ²Hoogheid door een verklaring van de kerkenraad van de Franse Kerk in Den Haag, die speciaal hiervoor een vergadering had belegd, had begrepen dat die het goed en nuttig zou vinden wanneer de gemeentezang, zoals in vele naburige kerken gebruikelijk is, door de leiding van een orgel zou worden gestuurd, heeft het hem behaagd genoemde kerk tot dit doel met een orgel te laten verrijken. Nu dit nagenoeg voltooid en gekeurd is, heeft het Zijne Hoogheid een goed idee toegeschenen, dat, alvorens het [instrument] in het openbaar te laten gebruiken, de heren van het Provinciale Hof daarvan in kennis zouden worden gesteld,

1. Frederik Hendrik.
2. Frederik Hendrik.

aangezien voornoemde kerk of kapel immers onder hun jurisdictie valt. Mij is dan ook verzocht u te vragen dit bij gelegenheid aan het Hof over te brengen, zodat hun mening daarover kan worden gehoord en gezien, hetgeen juist wordt geacht. Hierop wachtende, enz.

CONSTANTIJN HUYGENS (IN HET LEGER, TE OEFFELT)
AAN [DAVID DE WILHEM (DEN HAAG)]
29 AUGUSTUS 1641
2839

Antwoord op Wilhems brief van 27 augustus 1641 (2837).

Samenvatting: Huygens schrijft Wilhem dat deze teveel denkt dat hij zou willen dat Streso zich geheel aan zijn opvattingen zou conformeren. Als Streso's preek slechts tegen de katholieken is gericht, is er geen probleem. Huygens is tevreden met de huidige voorstellen om de zaak af te wikkelen.

Door Wilhem beantwoord op 9 september 1641 (2852).

Primaire bronnen: Den Haag, Kon. Bibl., Hs. KA XLVIII, fols. 566v, 569r: ontwerp (autograaf).
— Leiden, Univ. Bibl., Cod. Bibl. Publ. Lat. 293a: brief (dubbelvel, 20x31cm, ab | -; autograaf).

Vroegere uitgave: Worp 3, nr. 2839, p. 223: volledig.

Naam: Caspar Streso.

Titel: *Conciones* (Streso 1641).

Transcriptie

¹Monsieur mon frère,

J'ay beaucoup d'interest en la mesprise où je vous apperçoy, et cela me force à vous dire encor ce mot sur le subject que j'espéroay avoir traité pour la dernière fois. Vous m'interprétez de la sorte que si, en prétendant, comme j'ay dit, me donner et à mes coïnteressez la satisfaction que Monsieur Streso pourroit nous refuser, mon intention estoit *cogere virum sentire quod ipse sentio*, au moins *ita se gerere ut sic sentire videatur*, en chose jugée adiaphore par les synodes. Et à ce compte-là j'enchériroy sur la tyrannie de l'Inquisition. Mais sachez, si je suis si malheureux que m'estre mal fait entendre jusques ores, que je suis plus esloigné de ce dessein que les nues de la terre. Car en vertu de quoy, *et quo jure*, ceste prérogative m'appartiendroit-elle? Et puis, qu'importe, que sur un million de personnes, *quæ à me stent*, et sur autant, peut-estre, qui me contredisent, il y en ayt une qui ne goust pas ma soustenue ou la siene en ce grand article de foy. Cela touche-il bien son salut ou le mien? Mais bien plus: puisqu'il ne s'agit pas seulement icy d'un article controversé entre J-H "ÛJ-H BVFJ, TH @Æ6, \@LH, mais d'un presche qui ne doit concerner, *ne minimo quidem verbulo*, que l'Eglise Romaine, avons-nous pas bonne grace de tant ballotter un affaire, qui au fonds ne peut affronter que noz enemiz?

En fin finale, voulez-vous que je vous ²die en trois lignes où nous en sommes? Je n'ay jamais voulu, ny ne voudray jamais du mal à qui que ce soit, qui se trouve ou déclare d'opinion contraire à la mienne, en matière de conséquence, beaucoup moins en chose de si peu que celle que nous traictons; beaucoup moins à Monsieur Streso, à qui je suis redevable | 566v | de meilleures leçons. À Dieu ne plaise qu'il m'arrive de l'en regarder seulement de travers. Mais, les gens d'honneur et mes amiz ont jugé (*vix te excepto*) qu'il avoit choqué les quatre ³interressez, que je vous ay nommez, par un presche dont il est question. | b | Il proteste n'y avoir touché pas un des quatre, mais un cinquième: l'Antichrist, et s'offre de sa franche ⁴volonté, *nec rogatus quidem* à le vérifier par le presche mesme et à le déclarer par une préface qui s'adresseroit à moy: Et j'en suis content. Trouvez vous qu'il reste autre chose, qu'il y ayt ⁵collègue ny collègue, qui s'en puisse formaliser, que je m'y doibve comporter autrement que je me fay; que je puisse condescendre à plus qu'à tout? Gardons-nous donq, s'il vous plaist, d'embrouiller des matières qui ne le sont nullement d'elles mesmes. Il n'y a rien de plus clair, ny personne au monde qui honore plus Monsieur Streso que moy, ni qui soit plus,

¹ Den Haag: <Affini de Wilhem. 29 Aug. 1641. Offelen.>.

² Den Haag: <dei>.

³ Den Haag: <cointeressez>.

⁴ KA: <volonté, *nec rogatus quidem* à le> op fol. 569r.

⁵ Den Haag, Worp: <ni collègue>.

Monsieur mon frère,

vostre très-humble et affectionné serviteur et frère
C. Huygens.

Au Camp à Offelen, le 29e d'Aoust 1641.

Vertaling

Mijnheer mijn zwager,

Ik heb veel belang bij de afkeuring die ik bij u waarneem, en dat dwingt mij u nog een woordje over deze materie te zeggen, waarvan ik hoopte dat ik me er voor de laatste keer mee bezig had gehouden. U interpreteert mij zo dat het, terwijl u pretendeert, zoals ik heb gezegd, aan mij en mijn medebelanghebbenden de genoegdoening te geven die de heer [Caspar] Streso ons zou kunnen weigeren, mijn bedoeling was ^Ldeze man te dwingen te denken wat ikzelf denk,^J tenminste ^Lzich zo te gedragen dat hij zo lijkt te denken,^J in een kwestie die door de synode als neutraal is beoordeeld. En op dat punt zou ik de tyrannie van de Inquisitie overtreffen. Maar weet dat, als ik zo ongelukkig ben mij tot nu toe slecht te hebben laten begrijpen, die bedoeling verder van mij af staat dan de wolken van de aarde. Want in welke hoedanigheid, ^Len met welk recht,^J zou mij dat voorrecht toebehoren? En daarbij, wat maakt het uit dat op een miljoen mensen ^Ldie achter mij staan,^J en op evenveel mensen, wellicht, die me tegenspreken, er een zou zijn die zich niet zou kunnen vinden in mijn bewering of in de zijne in dit gewichtige geloofsartikel? Raakt dat zijn heil of het mijne? Maar bovendien: aangezien het in dit geval niet slechts om een controversieel artikel gaat tussen ^Lhuisgenoten van hetzelfde geloof,^J maar om een preek die, ^Lzelfs in het kleinste woord,^J slechts betrekking kan hebben op de Rooms-Katholieke kerk, doen wij er dan goed aan een zaak zo heen en weer te kaatsen, terwijl deze in feite slechts onze vijanden kan uitdagen?

Wilt u dan tot slot dat ik in drie regels duidelijk maak waar we staan? Ik heb het nooit iemand, wie dan ook, in een gewichtige zaak euvel willen duiden dat hij een mening heeft die tegenover de mijne staat, noch zal ik dat willen, en nog veel minder in een zo geringe zaak als die waarmee wij ons bezig houden; en nog veel minder de heer Streso, bij wie ik in het krijt sta om zijn goede lessen. God verhoede dat het mij zou gebeuren dat ik hem niet recht in de ogen kijk. Maar de deugdzame mensen en mijn vrienden, ^Lu bijna evenzeer,^J waren van mening dat hij de vier betrokken partijen, die ik u heb genoemd, door de preek in kwestie had geschokt. Hij betoogt dat hij niet één van die vier heeft geraakt, maar een vijfde, de antichrist, en biedt met oprechte wil aan, ^Lzonder dat hem dat is verzocht,^J dat te laten verifiëren in de preek zelf, en zulks te verklaren in een voorwoord dat zich tot mij zou richten. En daarmee ben ik tevreden. Meent u dat er nog iets anders overblijft, dat er nog collega's of colleges zijn die, daar moeilijk over zouden kunnen doen, dat ik mij anders zou moeten gedragen in dezen dan ik heb gedaan, en dat ik nog meer dan in alles zou kunnen toegeven? Laten wij er ons alstublieft voor hoeden om zaken verward te maken die het van zichzelf niet zijn. Niets is zekerder dan dat, noch is er iemand die de heer Streso meer eert dan ik, noch is er iemand die is, meer dan ik ben,

mijnheer mijn zwager,

uw nederige en toegewijde dienaar en zwager
Constantijn Huygens.

In het kamp te Oeffelt, 29 augustus 1641.